

راٹوشہ
فصلنامه علمی - تخصصی مبلغان (ویژہ خانوادہ)
بہار ۱۳۹۹ - رمضان ۱۴۴۱ - شمارہ اول

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دفتر تبلیغات اسلامی حوزہ
معاونت فرہنگی و تبلیغی

صاحب امتیاز: معاونت فرہنگی و تبلیغی
دفتر تبلیغات اسلامی حوزہ علمیہ قم

مدیر مسئول: سعید روستاآزاد

سر دبیر: علی اکبر مؤمنی

دبیر اجرایی: مہدی جباری

اعضای ہیئت تحریریه (بہ ترتیب حروف الفبا)

عضو ہیئت علمی پژوهشگاہ علوم و فرہنگ اسلامی	سعید روستاآزاد
عضو ہیئت علمی پژوهشگاہ علوم و فرہنگ اسلامی	سید محمد اکبریان
استاد سطح عالی حوزہ علمیہ قم	عبدالکریم پاک نیا تیریزی
استاد سطح عالی حوزہ علمیہ قم	علی نظری منفرد
پژوہشگر پژوهشگاہ علوم و فرہنگ اسلامی	علی اکبر مؤمنی
کارشناس علمی گروہ تولید محتوا فرہنگی و تبلیغی	علیرضا انصاری
استاد سطح عالی حوزہ علمیہ قم	میر تقی قادری
عضو ہیئت علمی جامعہ المصطفی العالمیہ	ناصر رفیعی محمدی

ویراستار: زہرا رضائیان

صفحہ آرا: اکبر اسماعیل پور

نمونہ خوان: نصرت اللہ نیکزاد

آدرس: قم، چہارراہ شہدا، معاونت فرہنگی و تبلیغی، طبقہ اول، کدپستی: ۳۷۱۵۷۹۱۸۱۱	
تلفن: ۰۲۵ - ۳۱۱۵۱۲۴۷	
پست الکترونیک: tabligh@dti.ir	
پایگاہ اینترنتی: http://rahtosheh.dte.ir/	
شبکہ مجازی ابتا: @MaharateTabligh	

امام خمینی (قدس سره):

نقش زن در جامعه بالاتر از نقش مرد است؛ برای این که بانوان علاوه بر این که خودشان یک قشر فعال در همه ابعاد هستند، قشرهای فعال را در دامن خودشان تربیت می کنند. خدمت مادر به جامعه از خدمت معلم بالاتر است، و از خدمت همه کس بالاتر است، و این امری است که انبیا می خواستند. می خواستند که بانوان قشری باشند که آنها تربیت کنند جامعه را، و شیرزنان و شیرمردانی به جامعه تقدیم کنند.

صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۹۷.

رهبر معظم انقلاب اسلامی (مد ظله العالی):

زن مسلمان ایرانی، تاریخ جدیدی را پیش چشم زنان جهان گشود و ثابت کرد که می توان زن بود، عقیف بود، محجبه و شریف بود، و در عین حال، در متن و مرکز بود؛ می توان سنگر خانواده را پاکیزه نگاه داشت و در عرصه سیاسی و اجتماعی نیز، سنگرسازی های جدید کرد و فتوحات بزرگ به ارمغان آورد.

در انقلاب اسلامی و در دفاع مقدس، زنانی ظهور کردند که می توانند تعریف زن و حضور او در ساحت رشد و تهذیب خویش، و در ساحت حفظ خانه سالم و خانواده متعادل، و در ساحت ولایت اجتماعی و جهاد و امر به معروف و نهی از منکر و جهاد اجتماعی را جهانی کنند و بن بست های بزرگ را درهم بشکنند.

<https://www.leader.ir/fa/speech/10428/>

پیام به کنگره هفت هزار زن شهید کشور ۱۳۹۱/۱۲/۱۶

فهرست مطالب

سخن نخست ۵

پیامدهای انتخاب نادرست همسر ۷

✍ زهرا رضائیان

راه‌حل‌های تعارض میان زن و شوهر ۱۷

✍ مهدیه چیت‌ساز

راه‌های ایجاد و تقویت گفت‌وگو در میان اعضای خانواده ۲۹

✍ دکتر علی کاظمی

راهکارهای ایجاد محبت اهل‌بیت علیهم‌السلام در فرزندان ۳۹

✍ دکتر راضیه علی‌اکبری

حقوق کودک در قرآن ۵۱

✍ ساجده سادات موسوی

راه‌های تعامل با جوانان ۶۳

✍ فاطمه اعتمادی

نقش معادباوری در استحکام خانواده ۷۵

✍ صدیقه مدملی

✍ دکتر سمیه کامرانی

راه‌های ایجاد فرهنگ کتابخوانی در خانواده ۸۷

✍ احمد عابدی ۸۷

آسیب‌شناسی اشتغال زنان ۹۹

✍ سیده طاهره موسوی

پرسمان حجاب ۱۱۰

✍ زهرا رضائیان

سخن نخست

خانواده، نهادی اساسی و محوری در جامعه است و هسته اولیه سایر نهادهای اجتماعی به شمار می‌رود. این نظام، کوچک‌ترین واحد اجتماعی است که اساس و زیرساخت واحدهای بزرگ اجتماعی بشری است. افرادی که در این واحد کوچک اجتماعی رشد می‌کنند و تربیت می‌شوند، به میزان رشد و شکوفایی‌شان در واحدهای اجتماعی بزرگ انسانی سهم دارند. در حقیقت کانون گرم خانواده، نخستین تربیت‌گاه افرادی است که در آینده به عنوان سیاستمدار و مدیر نیرومند و مبتکر در جامعه ظهور می‌کنند و مسئولیت‌های خطیر و سنگینی را به عهده می‌گیرند. در این میان زن به عنوان عامل اصلی آرامش و تحکیم بنیان خانواده، نقش بی‌بدیلی در تربیت فرزندان و شکل‌گیری پایه اولیه شخصیت آنان به عنوان آینده‌سازان جامعه دارد.

با توجه به اهمیت جایگاه و نقش خانواده در تربیت نسل آینده، این نهاد مقدس همواره در تهیه محتوای تبلیغی و ره‌توشه‌ها مورد توجه معاونت فرهنگی و تبلیغی بوده است. اثر حاضر به عنوان ره‌توشه ویژه خانواده با ارایه مقالاتی در حوزه نظام خانواده گامی در جهت تأمین محتوای مورد نیاز مبلغان (خواهر و برادر) است. این ویژه‌نامه که به همت گروهی از نویسندگان فاضل سامان یافته است به مباحث زیر می‌پردازد: پیامدهای انتخاب نادرست همسر، راه‌های تعارض میان زن و شوهر، راه‌های ایجاد و تقویت گفت‌وگو در میان اعضای خانواده، راهکارهای ایجاد محبت اهل بیت علیهم‌السلام در فرزندان، حقوق کودک در قرآن، راه‌های تعامل با جوانان، نقش معادباوری در استحکام خانواده، راه‌های ایجاد فرهنگ کتابخوانی در خانواده،

آسیب‌شناسی اشتغال زنان و پرسمان حجاب.
از خواهران و برادران مبلغ انتظار می‌رود ضمن استفاده از مطالب نشریه، خادمان خود را از انتقادات و پیشنهادهای سازنده بهره‌مند نمایند. در پایان، ضمن سپاس از نویسندگان گرامی، از تمام کسانی که در سامان‌دهی کتاب حاضر مخلصانه تلاش نمودند، به‌ویژه از زحمات همکاران محترم گروه تولید محتوا، سپاسگزاری می‌نمایم.

سعید روستاآزاد

مدیر مسؤول

پیامدهای انتخاب نادرست همسر

زهرا رضائیان*

مقدمه

خانواده‌های لجام‌گسیخته و متزلزل سبب پدید آمدن جامعه متزلزل می‌شوند. جامعه‌ای که در آن نشانی از خانواده سالم یافت نشود، میزان طلاق روز به روز بالا می‌رود و ازدواج‌های مطلوب و برنامه‌ریزی شده، کمتر صورت می‌گیرد. خانواده آسیب‌زا یا مسئله‌دار در اثر ازدواج‌های ناموفق به وجود می‌آید. در این نوع خانواده‌ها، مرزها نامشخص و مبهم است؛ اعضای خانواده استقلال رأی ندارند؛ ابراز آزادانه احساسات دچار مشکل می‌باشد و بحث و گفت‌وگو تعطیل است. این خانواده‌ها در حل مشکلات با دشواری‌های زیادی مواجه هستند. آستانه تحمل در میان آن‌ها بسیار پایین، و کشمکش و تنش بسیار بالاست. مشکلات توسط اعضا نادیده انگاشته می‌شود و آن‌ها درصدد یاری رساندن و یا کمک خواستن از یکدیگر نیستند. در حالی که اگر از همان ابتدای انتخاب همسر، دقت بیشتری صورت گیرد و ملاک‌های صحیحی برای انتخاب شریک زندگی در نظر گرفته شود، این آسیب‌ها بسیار کمتر می‌شود. در این مقاله، برخی پیامدهای انتخاب اشتباه و نادرست همسر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

انتخاب همسر

تشکیل زندگی سالم، متعادل و پایدار مانند هر امر مهم دیگری، به تفکر منطقی و

---

* کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث.

تلاش و کوشش نیازمند است. جوان باید بر اساس معیارهای اصولی و منطقی، همسر آینده خود را انتخاب کند؛ زیرا ازدواج تنها راه مطمئن و مشروع برای بقا و تربیت نسل سالم^۱ و شکل‌گیری جامعه سالم است که با ارضای گزینه جنسی از مسیری سالم و پاک، مانع گسترش فساد در اجتماع بوده و از این نظر نقش مهمی در سلامت و امنیت جامعه ایفا می‌کند. بیشترین مشکلات در زندگی خانوادگی، از این روست که دختر و پسر، همسر متناسب با خود را انتخاب نکرده‌اند. کفویت، اولین اصل مهم انتخاب همسر، و به معنای هم‌سویی در عقاید و اخلاق است؛ چنانکه پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده است: «أَنْكِحُوا الْأَكْفَاءَ وَأَنْكِحُوا مِنْهُمْ»^۲ به افراد هم‌سنگ و هم‌شان خود (از نظر ایمان و اصالت) زن بدهید و با هم‌شان خود ازدواج کنید». اگر یکی از دو پایه کفویت، یعنی هم‌سویی در اخلاق یا عقاید، استحکام لازم را نداشته باشد؛ ساختمان زندگی دچار تزلزل خواهد شد. این در حالی است که موافق بودن در عقاید و اخلاق، موجب می‌شود بسیاری از دغدغه‌های زائد از زندگی بیرون رود و انسان، مشغول چیزی بیش از آنچه مربوط به هدف آفرینش اوست، نگردد.^۳

ایمان و تقوا، ملاک اصلی انتخاب همسر است؛ زیرا زن و مرد با ایمان و تقوی، از هر جهت برای تربیت فرزندان صالح شایسته‌ترند.^۴ زن و شوهر با ایمان می‌توانند بر همه مشکلات زندگی، اعم از اقتصادی و روانی غلبه کنند و فرزندان خود را مطابق موازین و برنامه‌های دینی تربیت کنند. اصالت و شرافت خانوادگی، یعنی خوش‌نامی، نجابت، پاکیزه بودن، دینداری و بزرگواری نیز از دیگر ملاک‌هایی است که نقش تعیین‌کننده‌ای در تعالی همسران دارد. از این روست که رسول‌خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده است: «مَنْ زَوَّجَ كَرِيمَتَهُ مِنْ فَاسِقٍ فَقَدْ قَطَعَ رَحِمَهُ»^۵ هر کس دختر گرامی‌اش را به ازدواج مردی گنهکار در آورد، در حقیقت نسل خود را ضایع کرده است». تناسب

۱. نحل: ۷۲.

۲. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۱۰۰، ص ۳۷۵.

۳. ر.ک: محسن عباسی ولدی؛ از نو با تو (کتاب اول)؛ ص ۳۷ و ۳۸.

۴. نور: ۲۶.

۵. حسن بن فضل طبرسی؛ مکارم الاخلاق؛ ص ۲۰۴.

سنی، عفت و حجاب، حسن خلق، توانایی اداره زندگی، سلامت جسم و روان و نیز درایت و هوشمندی از دیگر ملاک‌ها و معیارهای صحیح و شایسته برای انتخاب همسر است.

ملاک‌هایی چون احساسات و علاقه زیاد، چهره و زیبایی طرف مقابل، وضعیت اقتصادی و موقعیت اجتماعی، وضعیت تحصیلی و نوع مدرک، فرار از تنهایی یا شرایط خانه پدری، رهایی از فشار دیگران برای ازدواج، ترس از بالا رفتن سن، امید به تغییر دادن طرف مقابل و ...^۱ ملاک‌های است که نه تنها می‌تواند زندگی آینده فرد را دچار مشکلات بسیاری کند؛ بلکه گاه به اشتباهی غیرقابل جبران تبدیل می‌شود و آینده فرد را به تباهی می‌کشاند. از همین روست که فرموده‌اند: «أَنْظُرُوا أَيْنَ تَضَعُ نَفْسَكَ وَ مَنْ تُشْرِكُهُ فِي مَالِكَ وَ تُطْلِعُهُ عَلَى دِينِكَ وَ سِرِّكَ»^۲ خوب دقت کن خودت را در کجا می‌نهی و چه کسی را در مالت شریک می‌گردانی و بر دین و اسرار او آگاه می‌سازی».

آسیب‌های انتخاب اشتباه

۱. سلب آرامش

یکی از رسالت‌های اصلی ازدواج، ایجاد آرامش میان زوجین است؛ چنانکه قرآن نیز می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا»^۳ و یکی از نشانه‌های (لطف) او این است که برای شما از جنس خودتان جفتی آفرید که در کنار او آرامش یابید». یک ازدواج موفق با پاسخگویی صحیح به نیازهای عاطفی و جنسی انسان و بازداشتن او از گناهان، می‌تواند ارتباط بهتری میان او و پروردگارش برقرار کند. یاد خدا و ارتباط با او نیز سبب آرامش آدمی می‌شود. این در حالی است که وقتی ازدواج بر اساس ملاک‌های اشتباه و بدون تحقیق کافی صورت می‌گیرد، از سویی به نیازهای طرفین نیز به درستی پاسخ داده نمی‌شود و از سوی دیگر همسران در کنار یکدیگر احساس آرامش نمی‌کنند و از همراهی و هم‌صحبتی با یکدیگر لذت

۱. ر.ک: محسن عباسی ولدی؛ پانزده نکته درباره انتخاب همسر؛ ص ۵۰ - ۳۷.

۲. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۳۲۳

۳. روم: ۲۱.

نمی‌برند؛ بلکه بالعکس هنگامی که در کنار هم قرار می‌گیرند، یا مشاجره می‌کنند یا با تحمل یکدیگر فشار سنگینی به روح و روان خود وارد می‌نمایند. چنین زندگی‌ای همیشه در تنش آشکار یا پنهان است و با تألم روحی زن و مرد، مشکلات دیگری را فراروی زندگی آنها قرار می‌دهد.

۲. روابط فرا زناشویی

یکی از عواملی که به ساختار خانواده آسیب جدی می‌رساند، روابط فرا زناشویی است. از نظر روان‌شناسان میان تعارضات زناشویی و این نوع روابط، رابطه معناداری وجود دارد؛ به طوری که روابط فرا زناشویی، یکی از مهم‌ترین تهدیدها برای ثبات روابط زناشویی است. جامعه‌شناسان و روان‌شناسان دلایل مختلفی برای این روابط بیان کرده‌اند که از جمله آنها می‌توان به کنجکاوی، تنوع‌طلبی، مبارزه با ناکارآمدی و کسب اعتماد به نفس، سرگرمی، گریز از واقعیت، مشکلاتی در رابطه یا صمیمیت، انتقام و کنجکاوی جنسی اشاره کرد. در این میان، غفلت از ملاک‌های حقیقی انتخاب همسر و انتخاب اشتباه را نباید از نظر دور داشت. مشکلاتی که به سبب یک انتخاب اشتباه، گریبانگیر زوجین می‌شود و می‌تواند آنها را از یکدیگر دور و نسبت به هم سرد کند. در چنین شرایطی ممکن است آنها به جای حل مسئله، صورت مسئله را پاک کنند و به روابط فرا زناشویی کشیده شوند. پژوهشگران معتقدند هر اندازه فرد در انتخاب همسر به ملاک‌ها و معیارهای اصلی اهمیت بیشتری دهد، کمتر به سمت روابط فرا زناشویی گرایش پیدا می‌کند؛ زیرا ملاک‌های معنوی و مذهب سبب می‌شود فرد خود را در مقابل زندگی مشترک و مسائل آن، مسئول و متعهد بداند و در نتیجه برای پایداری و استحکام آن بیشتر تلاش کند.^۱

نبود صمیمیت و محبت واقعی که روح زوجین را به یکدیگر پیوند بزند، جذابیت‌های ظاهری زنانی که در جامعه به اصل حجاب پایبند نیستند و کنترل نکردن چشم در مردان، بر خلاف آنچه خداوند به آنان دستور داده است^۲ و نیز قوی نبودن ایمان در

۱. ر.ک: الهام عبداللہی و همکاران؛ «پیش‌بینی نگرش‌های مربوط به خیانت بر اساس ملاک‌های انتخاب همسر و نگرش مربوط به عشق»؛ فصلنامه علمی پژوهشی روانشناسی تحلیلی شناختی؛ شماره ۳۲، بهار ۱۳۹۷، ص ۲۵-۳۳.

۲. نور: ۳۰ و ۳۱.

وجود هر یک از زوجین، می‌تواند سبب گرایش آن‌ها به چنین روابطی و در نتیجه گسسته شدن روابط خانوادگی شود. زنی می‌گفت:

پدر و مادرم با ازدواجم موافق نبودند، ولی لجبازی من سبب شد موافقت کنند. وقتی وارد زندگی شدم، متوجه شدم همسر رفتارهای بچه‌گانه‌ای دارد. با بچه‌ها می‌نشست و بازی‌های کامپیوتری می‌کرد. وقتی دعویمان می‌شد، حرف‌های بچه‌گانه می‌زد. به پیشنهاد دیگران بچه‌دار شدم شاید زندگی‌ام بهتر شود، اما بدتر شد. شوهرم هیچ اعتقادی به دین نداشت و من هر چه تلاش کردم اعتقاداتش را تقویت کنم، بی‌فایده بود. پس از مدتی متوجه ارتباط همسرم با دختری شدم. همسرم به من خیانت می‌کرد. دیگر نتوانستم این شرایط را تحمل کنم و درخواست طلاق دادم.^۱

۳. آسیب‌پذیری فرزندان

انتخاب نادرست همسر، بر رفتار فرزندان نیز اثرگذار است. فضای بی‌روح و بی‌نشاط خانوادگی، گفتمان منفی و رفتارهای تحقیرآمیز و پر تحکم والدین و اعضای خانواده نسبت به یکدیگر و تقویت نیروی گریز از منزل می‌تواند سبب تعلق ناپایدار والدین و فرزندان به کانون خانواده و حتی فرار و پناه بردن آن‌ها به کانون‌های مجازی و پر خطر شود. در چنین خانواده‌ای، مشکلات و مسائل جزئی به راحتی به بحران تبدیل، امید به آینده روشن کم و انتقادهای غیرمنصفانه و رفتارهای پر خشونت، جایگزین شیوه‌های عاطفی و منطقی می‌شود. کنترل و نظارت ناکافی والدین بر رفتار، تماس‌ها و رفت و آمدهای فرزندان، جایگزین شدن برچسب زدن به جای رفتار خوشبینانه و اعتمادآمیز و کم‌توجهی و غفلت نسبت به نیازهای طبیعی فرزندان، به‌ویژه در دوران نوجوانی، سبب به وجود آمدن نیازهای غیر واقعی و انحراف‌های اخلاقی و احساسی آن‌ها می‌شود.^۲

۱. رضا مؤمنی و محسن باقی‌زاده؛ سیلاب زندگی؛ ص ۸۱.

۲. ر.ک: اسحاق ارجمند سیاه‌پوش و ندا پیرامون؛ «بررسی آسیب‌شناختی طلاق عاطفی از دید زنان (۲۰ تا ۳۹ ساله) و پیامدهای آن بر فرزندان ساکن در شهرک بعثت شهرستان ماهشهر»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات جامعه‌شناختی جوانان؛ سال پنجم، شماره چهاردهم، تابستان ۱۳۹۳، ص ۲۲ - ۹.

فرزندان از چنین فضایی، امنیت و آرامش دریافت نمی‌کنند؛ از این روست که دوست دارند بیشتر وقت خود را خارج از خانه و در میان دوستان‌شان سپری کنند. حضور آن‌ها در جامعه نا امن با ارتباط‌های ناسالم و وجود گرداب‌های انحراف، هم به خودشان و هم به جامعه آسیب می‌رساند.^۱ در چنین فضایی، فرزندان هیچ نگاه مثبتی به آینده و الگوی خوبی برای تشکیل زندگی نخواهند داشت. شاید آن‌ها نیز در آینده دچار مشکل پدران و مادران خود شوند.

۴. طلاق

طلاق عاطفی، اولین مرحله در فرآیند طلاق و زوال زندگی زناشویی است که دلایل گوناگونی از جمله اختلافات شدید اعتقادی، تفاوت‌های شخصیتی، فرهنگی، جنسیتی، خانوادگی، تربیت‌های متفاوت، خصوصیات شخصیتی ناسازگار و پافشاری دو طرف در به کرسی نشاندن عقیده و نظر خود، سن کم هنگام ازدواج، کار و اشتغال بیش از حد، مشکلات مالی و اقتصادی، اختلاف در زمینه مسائل جنسی و زناشویی، بی‌اعتمادی، ناپختگی در نوع رابطه با همسر، اختلاف با خانواده همسر، تأمین نشدن نیازهای عاطفی، نداشتن احساس تعهد و مسئولیت و ... دارد.^۲ در چنین شرایطی اگر چه زوجین زیر یک سقف زندگی می‌کنند، اما ارتباط میان آنان به طور کلی قطع شده یا بدون میل و رضایت است.^۳ این مشکل ارتباطی در سطح کوچک (خانواده)، می‌تواند در بُعد وسیع‌تر (جامعه) شیوع و گسترش یابد و روابط انسانی را دچار آسیب کند. با متزلزل شدن بنیان خانواده، بنیان‌های اخلاقی و اجتماعی نظام اجتماعی نیز متزلزل شده و جامعه به سوی مشکلات گوناگون سوق داده می‌شود.^۴

۱. ر.ک: محمود نصیری و همکاران؛ «بررسی مقایسه‌ای مشکلات ارتباطی نوجوانان با والدین از دیدگاه نوجوانان و والدین در دبیرستان‌های منتخب دولتی شهر اصفهان»؛ دو ماهنامه علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی شهرکرد؛ دوره سوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۰، ص ۳۸ - ۳۱.

۲. ر.ک: علی محمد رضایی و همکاران؛ «تعاملات عاطفی زوجین و نقش آن در طلاق عاطفی و اقدام به طلاق: یک پژوهش کیفی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی خانواده‌پژوهی؛ سال سیزدهم، شماره ۵۲، زمستان ۱۳۹۶، ص ۶۴۰ - ۵۸۵.

۳. زهرا محمدی؛ بررسی آسیب‌های اجتماعی زنان در دهه ۱۳۸۰ - ۱۳۷۰؛ ص ۱۱۱.

۴. ر.ک: سوسن باستانی و همکاران؛ «پیامدهای طلاق عاطفی و استراتژی‌های مواجهه با آن»؛ فصلنامه علمی پژوهشی خانواده‌پژوهی؛ سال هفتم، شماره ۲۶، تابستان ۱۳۹۰، ص ۲۵۷ - ۲۴۱.

زمانی که هیچ راه حل مسالمت آمیز دیگری وجود نداشته باشد، آخرین راه حل برای توقف خشونت‌های خانگی، طلاق است؛ چنانکه در روایت آمده است: «مَا أَحَلَّ اللَّهُ شَيْئاً أَبْغَضَ إِلَيْهِ مِنَ الطَّلَاقِ: ^۱ نزد خداوند هیچ چیز حلالی مبعوض تر از طلاق نیست». متأسفانه امروزه بیماری طلاق در جامعه بسیار رواج یافته و حالت مسری به خود گرفته است؛ آن گونه که هر سال باید حسرت سال قبل را خورد. از سال ۱۳۸۹ هر سال حدود شش درصد نسبت به سال قبل ازدواج‌ها کاهش پیدا کرده و از ۸۹۰ هزار در سال ۸۹ به ۶۸۰ هزار در سال ۹۵ رسیده و آمار ازدواج در سال ۱۳۹۷ نسبت به ۱۳۹۶، حدود هشت درصد کمتر شده است. بنا بر آمار رسمی، ۵۵۰ هزار و ۵۶۵ رویداد ازدواج در سال ۱۳۹۷ تا ۱۵ تیرماه سال ۱۳۹۸ و ۱۷۵ هزار و ۶۱۴ طلاق در این مدت ثبت شده است.^۲

مهم‌ترین و اصلی‌ترین عامل این آسیب، نوع نگاه به زندگی و انتخاب همسر است. یکی از دلایل کمتر بودن طلاق در گذشته، نوع نگاه متفاوت زنان و مردان به زندگی بود. ارزش زندگی، بیشتر از میزانی بود که امروز قیمت‌گذاری می‌شود. در گذشته حتی نوع نگاه به خوشبختی و بدبختی نیز متفاوت بود. برای مثال مادری کردن، ارزش و ملاک موفقیت بود؛ هم‌چنان که احادیث بسیاری در این باره و ارزش و جایگاه مادری وجود دارد: «نیکی به پدر و مادر نشانه شناخت بنده شایسته خداست؛ زیرا هیچ عبادتی زودتر از رعایت حرمت پدر و مادر مسلمان به خاطر خدا، انسان را به رضایت خدا نمی‌رساند».^۳ متأسفانه امروزه وقتی زن به سبب زندگی مشترک و مسئولیت مادری، از تحصیلات رسمی و کسب درآمد باز می‌ماند، احساس بدبختی و شکست می‌کند.

انتخاب‌های احساسی مانند انتخاب در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی که امروزه بسیار رواج یافته و بر اساس منطق و درایت نیست، سبب می‌شود طرفین

۱. ابن ابی‌جمهور؛ *عوالی اللئالی العزیزیه فی الاحادیث الدینیة*؛ ج ۱، ص ۱۶۵.

۲. ر.ک: سایت خبری تحلیلی راهبرد معاصر؛ «آمار عجیب از ازدواج و طلاق‌های جوانان ایرانی»؛ ۱۳۹۸/۰۱/۲۸.

<https://rahbordemoaser.ir/fa/news/8869>

۳. محمدباقر مجلسی؛ *بحار الانوار*؛ ج ۷۱، ص ۷۷.

ویژگی‌های یکدیگر را به خوبی نشناسند. رابطه شکل گرفته بر اساس احساس، قدرت منطقی و معرفتی انسان را کاهش می‌دهد.^۱ توجه به زیبایی چهره، وضعیت اقتصادی و داشتن شغل ثابت به عنوان یک ضرورت حتمی و قطعی، داشتن مدرک تحصیلی بالا، داشتن سلامت جسمی و پرهیز از انتخاب فردی که اگرچه ممکن است دچار معلولیت باشد، اما زندگی عادی و خوبی دارد و نیز انتخاب بر اساس انتخاب والدین و بدون تحقیق کافی، سبب می‌شود شناخت به معنای واقعی خود صورت نگیرد و زوجین با شناخت کافی با یکدیگر ازدواج نکنند. چنانکه رسول‌خدا ﷺ فرمود:

هر که با زنی به خاطر مالش ازدواج کند، خداوند او را به مال وی واگذار خواهد کرد و هر که با او به خاطر زیبایی‌اش ازدواج نماید، در او چیزی را که خوشایند او نیست، خواهد دید و هر که با وی به خاطر دینش ازدواج کند، خداوند تمامی این مزایا را برای او جمع خواهد کرد.^۲

مردی که زندگی مشترکش به انتها رسیده بود، می‌گفت:

مادرم دختری را برایم پیدا کرده بود که همه معیارهای من برای ازدواج را دارا بود. وقتی به خواستگاری‌اش رفتیم، احساس کردم او نیمه گمشده من است. بدون تحقیق قابل توجه او را عقد کردم. بعد از گذشت مدتی روزی پسری جلوی راه مرا گرفت و گفت من نامزد سابق همسر شما هستم. ما سالها بود که قصد ازدواج داشتیم و شما زندگی‌مان را خراب کردید. با آن پسر دعوی مفصلی کردم. ماجرا را نیز برای همسرم بیان کردم. پدر همسرم آن نامزدی را تمام شده و آن پسر را یک مزاحم می‌دانست، اما همسرم بعد از مدتی درخواست طلاق داد و گفت: به اصرار پدر و مادرم با تو ازدواج کردم. حالا حسرت این را می‌خورم که ای کاش بیشتر تحقیق می‌کردم.^۳

۱. ر.ک: نادر رازقی و همکاران؛ «بررسی جامعه‌شناختی نگرش جوانان نسبت به ازدواج در فضای مجازی»؛ مجله علمی پژوهشی جامعه‌شناسی کاربردی؛ سال بیست و هشتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۶، ص ۸۶ - ۶۷.

۲. محمد بن حسن حر عاملی؛ وسائل‌الشیعه؛ ج ۲۰، ص ۵۱.

۳. رضا مؤمنی و محسن باقی‌زاده؛ سیلاب زندگی؛ ص ۱۶.

نتیجه‌گیری

در انتخاب همسر به عنوان سنگ زیربنای یک زندگی موفق، باید با دقت عمل نمود. انتخاب‌هایی که بر اساس ملاک‌های ناصحیح صورت می‌گیرد، ممکن است پیامدهایی چون روابط فرا زناشویی، آسیب‌پذیری فرزندان و طلاق را به دنبال داشته باشد. این پیامدها نه تنها زندگی فردی و خانوادگی همسران را دچار مشکل می‌کند؛ بلکه در بُعد اجتماعی نیز برای جامعه مشکل‌آفرین می‌شود.

فهرست منابع

کتاب

۱. ابن ابی‌جمهور، محمد بن زین‌الدین؛ *عوالی اللئالی العزیزیه فی الاحادیث الدینیّه*؛ تصحیح مجتبی عراقی؛ قم: دار سیدالشهداء للنشر، ۱۴۰۵ق.
۲. حر عاملی، محمد بن حسن؛ *وسایل الشیعه*؛ تصحیح مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام؛ قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ق.
۳. طبرسی، فضل بن حسن؛ *مکارم الاخلاق*؛ چاپ چهارم، قم: شریف‌الرضی، ۱۴۱۲ق.
۴. عباسی‌ولدی، محسن؛ *از نو با تو (کتاب اول)*؛ چاپ دوم، تهران: بهار، ۱۳۷۹ش.
۵. _____، _____؛ *پانزده نکته درباره انتخاب همسر*؛ چاپ دوم، تهران: نشر و پژوهش معناگرا، ۱۳۸۶ش.
۶. کلینی، محمد بن یعقوب؛ *الکافی*؛ تصحیح علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۷. مجلسی، محمدباقر؛ *بحار الانوار*؛ تصحیح جمعی از محققان؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۸. محمدی، زهرا؛ *بررسی آسیب‌های اجتماعی زنان در دهه ۱۳۸۰ - ۱۳۷۰*؛ تهران: روابط عمومی شورای فرهنگی اجتماعی زنان، ۱۳۸۳ش.
۹. مؤمنی، رضا و محسن باقی‌زاده؛ *سیلاب زندگی*؛ چاپ اول، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۹ش.

مقالات

۱. ارجمند سیاه‌پوش، اسحاق ارجمند و ندا پیرامون؛ «بررسی آسیب‌شناختی طلاق عاطفی

از دید زنان (۲۰ تا ۳۹ ساله) و پیامدهای آن بر فرزندان ساکن در شهرک بعثت شهرستان ماهشهر؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات جامعه‌شناختی جوانان؛ سال پنجم، شماره چهاردهم، تابستان ۱۳۹۳، ص ۲۲-۹.

۲. باستانی، سوسن و همکاران؛ «پیامدهای طلاق عاطفی و استراتژی‌های مواجهه با آن»؛ فصلنامه علمی پژوهشی خانواده‌پژوهی؛ سال هفتم، شماره ۲۶، تابستان ۱۳۹۰، ص ۲۵۷-۲۴۱.

۳. حسینی، میمنت و همکاران؛ «بررسی اولویت معیارهای انتخاب همسر زوجین در شرف ازدواج شهر تهران در سال ۱۳۸۴»؛ دو ماهنامه علمی پژوهشی پژوهنده؛ سال دوازدهم، شماره ششم، بهمن و اسفند ۱۳۸۶، ص ۵۱۲-۵۰۵.

۴. رازقی، نادر و همکاران؛ «بررسی جامعه‌شناختی نگرش جوانان نسبت به ازدواج در فضای مجازی»؛ مجله علمی پژوهشی جامعه‌شناسی کاربردی؛ سال بیست و هشتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۶، ص ۸۶-۶۷.

۵. رضایی، علی محمد و همکاران؛ «تعاملات عاطفی زوجین و نقش آن در طلاق عاطفی و اقدام به طلاق: یک پژوهش کیفی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی خانواده‌پژوهی؛ سال سیزدهم، شماره ۵۲، زمستان ۱۳۹۶، ص ۶۴۰-۵۸۵.

۶. عبداللهی، الهام و همکاران؛ «پیش‌بینی نگرش‌های مربوط به خیانت بر اساس ملاک‌های انتخاب همسر و نگرش مربوط به عشق»؛ فصلنامه علمی پژوهشی روانشناسی تحلیلی شناختی؛ شماره ۳۲، بهار ۱۳۹۷، ص ۳۳-۲۵.

۷. نصیری، محمود و همکاران؛ «بررسی مقایسه‌ای مشکلات ارتباطی نوجوانان با والدین از دیدگاه نوجوانان و والدین در دبیرستان‌های منتخب دولتی شهر اصفهان»؛ دو ماهنامه علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی شهرکرد؛ دوره سوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۰، ص ۳۸-۳۱.

سایت‌ها

سایت خبری تحلیلی راهبرد معاصر؛ «آمار عجیب از ازدواج و طلاق‌های جوانان ایرانی»؛

۱۳۹۸/۰۱/۲۸، کد خبر: ۸۸۶۹

راه‌حل‌های تعارض میان زن و شوهر

مهدیه چیت‌ساز*

مقدمه

کانون خانواده، متشکل از مجموعه زنجیره‌های ارتباطی میان اعضای آن است که زن و مرد با اولین گرایش نسبت به یکدیگر و پیوند ازدواج، ستون اصلی این نهاد مهم و حیاتی اجتماع را پایه‌ریزی می‌کنند. حفظ رابطه میان زن و شوهر به عنوان یکی از این زنجیره‌های ارتباطی، باید به خوبی تقویت شود؛^۱ زیرا سلامت و جذابیت در روابط میان همسران سبب داشتن یک زندگی شیرین‌تر می‌شود. از آنجا که تعارض در روابط انسانی امری اجتناب‌ناپذیر است، احتمال بروز تعارض و اختلاف در خلال روابط بین زن و شوهر بیشتر است؛ زیرا زوجین زمان بیشتری در کنار یکدیگر هستند و در خلال این ارتباط خصوصی، عادت‌ها یا تفاوت‌ها بارزتر می‌شود که می‌تواند آزاردهنده باشد. اگر زوجین نسبت به حقوق و وظایف متقابل هم شناختی نداشته باشند، در روابط خود دچار مشکل می‌شوند. برای پیشگیری از این مشکلات و استحکام بنیان خانواده، راهکارهایی هنگام ایجاد تعارض و مشکل وجود دارد که در این مقاله به برخی از آنها اشاره می‌کنیم.

---

* کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه خوارزمی.

۱. ر.ک: محسن عسکری؛ «راهکارهای حل تعارضات زناشویی از منظر قرآن کریم و مقایسه آن با الگوهای روانشناسی - مطالعه موردی الگوی روایت‌درمانی»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد الهیات، معارف اسلامی و ارشاد، گرایش علوم قرآن و حدیث، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۹۵.

مفهوم‌شناسی

تعارض، اسم مصدر عربی از باب تفاعل و از «عَرَضَ» است و به معنای متعارض یکدیگر شدن، خلاف یکدیگر ورزیدن،^۱ مزاحم یکدیگر شدن، با هم خلاف و اختلاف داشتن آمده است.^۲ تعارض زناشویی به معنای نبود توافق میان همسران و مخالفت آن‌ها با یکدیگر، ناسازگاری در نظرات و اهداف و رفتاری است که در جهت مخالفت با دیگری صورت می‌گیرد. هم‌چنین به معنای ستیزه‌ای است که در اثر منافع ناهمسو و اختلاف اهداف و ادراکات مختلف ایجاد می‌شود.^۳

اهمیت و جایگاه خانواده در اسلام

خانواده به عنوان اصلی‌ترین رکن جامعه و بستر فرهنگ‌های گوناگون و زمینه‌ساز خوشبختی و یا بدبختی انسان‌ها و امت، دارای جایگاه و قداست ویژه‌ای است که قابل مقایسه با هیچ نهاد دیگری نیست.^۴ در تعالیم سازنده اسلام، خانواده کانونی مبارک و مورد رضایت حق تعالی است^۵ تا آنجا که پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده است: «مَا بُنِيَ بِنَاءٌ فِي الْإِسْلَامِ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ تَعَالَى مِنَ التَّزْوِيجِ»^۶ در اسلام بنیادی نهاده نشده است که در نزد خدا، از ازدواج (خانواده) محبوب‌تر باشد.^۷ قرآن کریم نیز در موارد متعددی به موضوع تحکیم روابط خانوادگی اشاره کرده و این موضوع را مورد تأکید قرار داده است، تا آنجا که خانواده را مرکز توجه به احکام، حقوق و آداب روابط انسانی معرفی کرده و نقش و جایگاه آن را با گزاره‌ها، آموزه‌ها و دستورهای متعددی تحکیم بخشیده است.^۷

۱. محمد معین؛ فرهنگ فارسی؛ ص ۳۰۸.

۲. حسن عمید؛ فرهنگ عمید؛ ص ۴۲۴.

۳. ر.ک: سیده زهرا حسینی؛ «تعارضات زوجین و راهکارهای حل آن با رویکرد قرآن و سنت»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته تفسیر و علوم قرآن؛ مؤسسه علمی - تحقیقی مکتب نرجس ع.ج.ع.، ۱۳۹۵.

۴. ر.ک: محمد محمدی ری‌شهری؛ تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث؛ ص ۱۲-۷.

۵. ر.ک: سیده زهرا حسینی؛ «تعارضات زوجین و راهکارهای حل آن با رویکرد قرآن و سنت»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته تفسیر و علوم قرآن؛ مؤسسه علمی - تحقیقی مکتب نرجس ع.ج.ع.، ۱۳۹۵.

۶. محمد بن علی صدوق؛ کتاب من لا یحضره الفقیه؛ ج ۳، ص ۳۸۳.

۷. ر.ک: بقره: ۱۸۷؛ نساء: ۱۹، ۳۴، ۳۵، ۱۲۸؛ تحریم: ۳، طور: ۲۵ و ۲۶.

راهکارهای عملی حل تعارض میان همسران

هنگام بروز مشکل میان همسران، با تدبیر و عملی کردن برخی راهکارها می‌توان آرامش را به کانون خانواده باز گرداند. اگر چه راهکارهای متعددی در این زمینه وجود دارد، اما تنها به چند مورد آن اشاره می‌شود:

۱. عدم اجازه دخالت اطرافیان و مدیریت ارتباط با خانواده‌ها

گاه دخالت‌های برخی والدین به نیت خیرخواهی و غیر عمد در زندگی همسران، زمینه بروز اختلاف میان آنان می‌شود. برای مثال برخی والدین به بهانه بی‌تجربگی زوج جوان، مدام به زندگی فرزندشان سرک می‌کشند و آن‌ها را مجبور می‌کنند که به سبک والدین‌شان زندگی کنند یا زندگی‌شان را مانند والدین خود مدیریت کنند. گاه حتی می‌کوشند تا همسر فرزندشان را به پیروی از ارزش‌های خانوادگی‌شان عادت دهند. چنین مسائلی اغلب سبب بروز اختلاف میان زوجین می‌شود؛ از این رو هر یک از زوجین باید با رعایت و حفظ ادب و احترام به والدین خود، ضمن بهره‌مندی از تجربه‌ها و مشورت‌های آنان در حل اختلافات، مانع دخالت‌های بی‌مورد شوند. گاه این دخالت‌ها با نیت مشورت دادن، سبب ایجاد سوءظن، بدگمانی و بدبینی در زوجین می‌شود. رعایت اصل رازداری زناشویی، مشخص کردن خطوط زندگی مشترک و عدم اجازه دخالت به دیگران در مسائل زندگی مشترک، می‌تواند تا حدود بسیاری تعارض‌ها و مشکلات میان همسران را کمتر کند.^۱

قرآن با اشاره به اصل وابستگی روحی و عاطفی همسران،^۲ برای عدم تعارض میان این وابستگی با خانواده هر یک از زوجین، آنان را به رعایت حقوق والدین سفارش کرده^۳ و در قالب صله رحم، سفارش‌های بسیاری نسبت به دید و بازدید دارد که معاشرت و ارتباط خانوادگی، یکی از آن‌هاست.^۴ در برخی موارد دیدارهای مکرر و

۱. ر.ک: غلامرضا رجبی و همکاران؛ «شناسایی مؤلفه‌های کیفیت زناشویی زوج‌ها: یک پژوهش کیفی»؛

فصلنامه تحقیقات کیفی در علوم سلامت؛ سال هفتم، شماره دوم، زمستان ۱۳۹۷، ص ۱۸۷-۱۷۲.

۲. روم: ۲۱.

۳. لقمان: ۱۴.

۴. سید مهدی خطیب؛ مهارت‌های زندگی؛ ص ۲۴۳ و ۲۴۴.

بدون برنامه و غیرضروری با خانواده‌های طرفین که گاه در طول هفته بارها اتفاق می‌افتد، می‌تواند باعث ایجاد مشکل شود. هر یک از زوجین باید با برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح میزان و مدت دید و بازدید با خانواده‌ها و برقراری ارتباط و مکالمات به اندازه که فارغ از هر گونه اطلاعات خصوصی و رازهای زندگی زناشویی باشد، از بروز اختلافات جلوگیری نمایند.

۲. مدیریت مالی

مدیریت مالی، یکی از عوامل تأثیرگذار در روابط همسران است. مرد به عنوان مسئول تشکیل، رشد و نگهداری خانواده، باید نیازهای اساسی آنان را تأمین کند؛ چنانکه رسول‌خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده است: «دِرْهَمٌ يُنْفِقُهُ الرَّجُلُ عَلَى الْعِيَالِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَلْفِ دِينَارٍ يُنْفِقُهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»^۱ یک درهم که مرد برای خانواده‌اش خرج کند، نزد من محبوب‌تر از هزار دینار است که در راه خدا انفاق شود». در مقابل زن نیز باید به دور از تجملات و تشریفات نامتعارف، موجبات آرامش زندگی را فراهم آورد. اگر چه اختلاف درآمد خانواده‌ها و تفاوت در نوع زندگی، می‌تواند زمینه‌ساز بروز نارضایتی و اختلاف میان زوجین شود؛ اما زن با قناعت و میانه‌روی می‌تواند اختلافات را کاهش دهد. توجه به روزی‌رسانی خداوند، حریص نبودن، طلب روزی حلال و جلوگیری از اسراف و تبذیر،^۲ از جمله مواردی است که می‌تواند با آرامش‌بخشی به فرد در مشکلات، مانع بروز اختلافات جدی شود. البته مرد نیز نباید به بهانه رفاه‌طلب شدن زن و عادت وی به وضعیت رفاهی، در هزینه کردن برای تأمین رفاه همسر و فرزندانش خساست کند. این اتفاق در صورتی رخ می‌دهد که مرد تنها از نظر اقتصادی به خانواده‌اش رسیدگی کند و از نظر عاطفی و روحی نیازهای همسرش را تأمین نکند. در این صورت است که تنها دلخوشی زن، درآمد همسرش می‌شود؛ همسری که نه محبتی برای او خرج می‌کند و نه می‌کوشد با در نظر گرفتن قواعد زندگی مشترک، از نظر عقیدتی به همسویی بیشتری دست پیدا کند.

۱. محمد محمدی ری‌شهری؛ تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث؛ ص ۲۳۰.

۲. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی؛ غررالحکم و دررالکلم؛ ص ۲۱۲.

۳. گذشت و اغماض

یکی از آفات بزرگی که زندگی مشترک را تهدید می‌کند، کینه‌هایی است که به دلایل مختلف میان زن و شوهر به وجود می‌آید. مشکلات بزرگ یک زندگی، معمولاً از وقتی شروع می‌شود که زن و شوهر در حالی که زیر یک سقف زندگی می‌کنند، از نظر قلبی از یکدیگر فاصله گرفته باشند. دور بودن دل‌ها از یکدیگر، حل بسیاری از اختلافات را مشکل و گاه غیر ممکن می‌کند.

اسلام درباره گذشت و اغماض هر یک از زن و شوهر در رابطه با لغزش‌ها، کج‌روی‌ها و اشتباهات، سفارش‌های فراوانی دارد.^۱ در روابط لطیف میان زن و مرد، بخشایش و چشم‌پوشی و گذشت، مانع پیشرفت دشمنی‌ها و کینه‌ورزی‌ها می‌شود و آرامش در خانواده را فراهم می‌کند. گذشت و بخشایش می‌تواند دل‌ها را به هم نزدیک، و زمینه را برای یک زندگی شاد فراهم کند؛ چنانکه قرآن می‌فرماید: «وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ»^۲ و نیکی با بدی یکسان نیست [بدی را] آنچه خود بهتر است، دفع کن؛ آن‌گاه کسی که میان تو و میان او دشمنی است، گویی دوستی یک‌دل می‌گردد». رسول‌خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نیز فرمود: «عَلَيْكُمْ بِالْعَفْوِ فَإِنَّ الْعَفْوَ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلَّا عِزًّا فَتَعَاوَا يُعِزُّكُمْ اللَّهُ»^۳ بر شما باد به عفو کردن؛ زیرا عفو و گذشت بر عزت انسان می‌افزاید. پس گذشت کنید تا خدا شما را عزیز کند».

برای داشتن یک زندگی خوب، باید با همسرمان همان‌گونه رفتار کنیم که دوست داریم او با ما رفتار کند. به عنوان مثال خانمی با مراجعه به مشاور درباره مشکلیش با همسرش می‌گفت:

سه سال است که ازدواج کردم. در دوران نامزدی‌ام، به خاطر دوری مسیرمان از یکدیگر، همسرم خیلی کم به دیدارم می‌آمد. در گفتگوی زمان خواستگاری بنا شد که من درس را ادامه بدهم، اما بعد از ازدواج خانواده‌اش به این بهانه که پسرشان

۱. ر.ک: محمد بن حسن حر عاملی؛ وسائل‌الشیعه؛ ج ۱۵، ص ۱۷۴.

۲. فصلت: ۳۴.

۳. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۲، ص ۱۰۸.

چنین توانی ندارد، مانع شدند. همسر من نیز خیلی به حرف‌های خانواده‌اش گوش می‌داد. فامیل بودن مان سبب شد به او اعتماد کنم و زندگی‌مان آغاز شد، اما حالا احساس می‌کنم آن‌ها دروغگو هستند و با وجود یک فرزند، می‌خواهم طلاق بگیرم. البته همسر من خوب است و برخی از معیارهای مد نظر مرا دارد. اما من همیشه فکر می‌کنم چرا از همان ابتدا به من دروغ گفتند؟ اکنون شوهرم تلاش می‌کند چیزهایی را که در گذشته به من صدمه زده، جبران کند؛ ولی من هر کاری می‌کنم نمی‌توانم فراموش کنم و نشاط لازم برای زندگی با او را ندارم.^۱

گذشت و بخشایش در رابطه با همسری که درصدد جبران اشتباهات گذشته است، به یقین می‌تواند پایه‌های این زندگی را محکم‌تر کند.

۴. صبر و بردباری

صبر و بردباری به معنی عمل کردن به دور از هیجانات لحظه‌ای، نشانه خردورزی و یکی از عناصر استحکام و رضایتمندی در زندگی است. هر یک از زوجین با صبر و شکیبایی در موقعیت‌های دشوار زندگی می‌توانند از بروز اختلافات جلوگیری کنند. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «الصَّبْرُ أَنْ يَحْتَمِلَ الرَّجُلُ مَا يَتَوَبُّهُ وَيَكْتُمُ مَا يُعْضِبُهُ»^۲ صبر آن است که شخص آنچه او را می‌آزارد، تحمل کند و آنچه او را به خشم می‌آورد، فرو خورد».

صبر و بردباری در موقعیت‌های ارتباطی، به‌ویژه هنگام هیجان و شعله‌ور شدن خشم، به همسران کمک می‌کند تا تعاملات میان یکدیگر را به بهترین نحو مدیریت کنند. مردی می‌گوید:

روزی به خانه رفتم و دیدم همسر من عصبانی است و بدون جهت، به من تندی می‌کند. کمی که گذشت، با ملایمت گفتم: تو می‌دانی که من تو را دوست دارم و به زندگی‌مان علاقمندم. امروز در هوای سرد لباس شسته بودم و لباس‌ها چند بار روی زمین افتاده بود و بچه‌ها هم مرا اذیت کرده بودند، ناخواسته عصبانی شدم و به شما تندی کردم. می‌خواهم بدانی عصبانیت و تندی من هم از این جهت است. فکر نکن

۱. محسن عباسی ولدی؛ *تا ساحل آرامش (بادبان مدارا)*؛ ص ۱۶۹.

۲. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی؛ *تصنیف غررالحکم و دررالکلم*؛ ص ۲۸۱.

دوست ندارم. من هم به او گفتم: من هم اگر گاهی به شما تندی می‌کنم، از روی عدم علاقه به شما و فرزندانم نیست؛ به خاطر مشکلات بیرون است و عصبانیتم ناخواسته بوده و جدی نیست. اکنون بیش از ۱۵ سال می‌گذرد و دیگر میان ما نزاع و بگومگویی پیش نیامده است.^۱

بیان علت عصبانیت و ناراحتی برای یکدیگر، به مرور زمان آستانه تحمل را در فرد بالا می‌برد؛ کما اینکه در زندگی این زوج نیز همین علت رخ داده و آن‌ها با فهمیدن علت ناراحتی یکدیگر، با صبر و بردباری بیشتری با یکدیگر برخورد کرده‌اند.

۵. توجه به نیازهای جنسی و زناشویی

ارضای نیاز جنسی، یکی از اهداف مهم همسران در ازدواج است. در متون اسلامی، به مسأله نیاز زن و مرد توجه جدی شده و مسئولیت‌هایی بر دوش هر یک از همسران نهاده شده است. زن باید با نادیده نگرفتن خواسته مرد و بها دادن به موقع به آن، از بروز گناه و خیانت و اختلافات بعدی جلوگیری نماید. اهمیت این مسأله تا آنجاست که پیامبر ﷺ فرموده است: «لَا تُطْوَلُنْ صَلَاتُكَ لَتَمْنَعَنَّ أَرْوَاجُكَ»^۲ مبادا نمازتان را طولانی کنید تا همسران‌تان را (از همبستری) بازدارید». آراستن و خوشبو کردن خود برای شوهر و کنار گذاشتن حیا و خجالت در روابط خاص زناشویی، از جمله عوامل مورد تأکید تعالیم اسلام است که سبب رضایت از رابطه جنسی می‌شود.^۳ چنانکه در روایتی آمده است: «زنی خدمت پیامبر ﷺ رسید و گفت: ای رسول‌خدا! حق مرد بر عهده زن چیست؟ حضرت فرمود: بیش از آن است [که بتوان آن را در جملاتی بیان کرد]. زن گفت: برخی از آن را برای من بگو. حضرت فرمود: او باید خودش را با بهترین عطرها خوشبو کند و برای شوهرش، بهترین لباس‌هایش را بپوشد و با بهترین زینت‌هایش، خود را بیاراید».^۴

مردان و زنان دوست دارند که همسران خود را در شکل و صورت آراسته ببینند. از

۱. سید جواد مصطفوی؛ بهشت خانواده؛ ص ۲۰۰.

۲. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۵۰۸.

۳. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۴۲، ص ۱۷۴.

۴. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۵۰۸.

همین روست که اسلام، آراستگی مرد برای همسرش را به منزله یک حق، برشمرد^۱ و افزون بر نظافت، به آراستگی افراد نیز حساسیت نشان داده است.^۲ آراستگی، یکی از عوامل افزایش محبت میان زن و شوهر و کاهش تنش و اختلاف میان آنهاست و موجب مصونیت حریم عفاف در هر دو می‌شود. امام موسی کاظم علیه السلام فرمود: «آراستگی مرد برای همسرش، از چیزهایی است که عفت زن را افزون می‌کند».^۳ رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز فرموده است: «لباس‌هایتان را بشویید و موهایتان را اصلاح کنید. مسواک بزنید. خود را بیارابید و نظافت را رعایت کنید که همانا بنی اسرائیل چنین نکردند و دامن زنا نشان به زنا آلوده شد».^۴

آراستگی مرد برای همسرش و توجه به آمادگی روحی زن، از جمله وظایف مرد است^۵ که به عنوان یک نیاز برای زندگی موفق دانسته شده است. افزون بر این آمادگی‌های روحی و روانی طرفین و تمایلات و نیازهای روحی هر یک از آنان و به‌ویژه زن در رابطه زناشویی باید مورد توجه قرار گیرد. بنابراین با رعایت این موارد، می‌توان اختلافات و دلسردی‌های ایجاد شده را برطرف و رضایت از زندگی زناشویی را بالا برد.

۶. محبت و احترام در روابط همسران

احترام متقابل، از اصول بنیادین همسرمداری است و زنان و مردان موفق کسانی هستند که احترام به همسران خویش را بر خود لازم می‌دانند. زندگی با احترام و محبت، به درستی پیش می‌رود و مشکلات و سختی‌های آسان‌تر حل می‌شود. هر چه توجه، محبت و احترام میان زوجین عمیق‌تر و گسترده‌تر باشد، زندگی خانوادگی از سلامت و رضایتمندی بیشتری برخوردار خواهد بود.

شادابی کانون خانواده، به حضور با نشاط زن در این کانون بستگی دارد؛ اما نشاط

۱. ر.ک: حسن بن حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۲۰، ص ۴۱۰.

۲. ر.ک: محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۶، ص ۴۸۰.

۳. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۷۶، ص ۳۰۷.

۴. ابوالقاسم پاینده؛ نهج الفصاحه؛ ص ۲۲۶.

۵. ر.ک: حسن بن حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۲۰، ص ۴۱۰.

زن، به احترام و محبت متقابل زن و مرد به یکدیگر وابسته است. شهید مطهری رحمته الله در این باره می‌نویسد:

مرد، مانند کوهسار است و زن به منزله چشمه و فرزندان، گل‌ها و گیاهان. چشمه باید باران کوهسار را دریافت و جذب کند تا بتواند آن را به صورت آب صاف و زلال بیرون دهد و گل‌ها و سبزه‌ها را شاداب و خرم کند. پس همان‌گونه که رکن حیات دشت، باران کوهستان است؛ رکن حیات خانوادگی نیز احساسات و عواطف مرد نسبت به زن می‌باشد که در پرتو آن، هم زن و هم زندگی و هم فرزندان، صفا و جلا و خرمی بگیرند.^۱

وز محبت مس‌ها زرین شود	از محبت تلخ‌ها شیرین شود
وز محبت دَردها، شافی شود	از محبت دُردها، صافی شود
وز محبت سرکه‌ها، مُل می‌شود ^۲	از محبت خارها گل می‌شود

صدیقه مصطفوی، دختر امام خمینی رحمته الله می‌گوید:

مادر اگر سر سفره نمی‌نشستند، امام غذا نمی‌خوردند، منتظر می‌ماندند؛ ولو اینکه همه سر سفره حاضر باشند. وقتی که والده‌مان می‌آمد، آقا شروع به خوردن غذا می‌کردند. احترام امام به خانم، آن‌چنان بود که اگر بگویم که در طول ۶۰ سال زندگی، امام زودتر از خانم دست‌شان توی سفره نرفت، دروغ نگفته‌ام.^۳

نتیجه‌گیری

زن و مرد با وجود اشتراکات فراوان، تفاوت‌هایی نیز در خلقت جسمانی، روانی، عاطفی و به تبع آن، نیازها و خواسته‌ها و اهداف و وظایف محول شده دارند. شناخت این تفاوت‌ها و استفاده از راهکارهای بیان شده و نیز راهکارهای دیگری مانند درک و فهم متقابل، همکاری در امور منزل، صداقت و پرهیز از عیب‌جویی و .. می‌تواند اختلافات را در زندگی به حداقل برساند.

۱. مرتضی مطهری؛ مجموعه آثار، ج ۱۹، ص ۲۷۱.

۲. جلال‌الدین محمد مولوی؛ عرفان مثنوی؛ تحقیق مهدی انصاری قمی؛ ص ۸۱.

۳. غلامعلی رجایی؛ برداشت‌هایی از سیره امام خمینی رحمته الله؛ ص ۷۰.

فهرست منابع

کتاب

۱. پاینده، ابوالقاسم؛ نهج الفصاحه؛ چاپ چهارم، تهران: دنیای دانش، ۱۳۸۲ش.
۲. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد؛ تصنیف غررالحکم و دررالکلم؛ تصحیح مصطفی درایتی؛ چاپ اول قم: دفتر تبلیغات، ۱۳۶۶ش.
۳. _____، _____؛ غررالحکم و دررالکلم؛ تصحیح سید مهدی رجایی؛ چاپ دوم، قم: دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ق.
۴. حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه؛ چاپ اول قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ق.
۵. خطیب، سید مهدی؛ مهارت‌های زندگی؛ چاپ دوم، قم: دارالحدیث، ۱۳۹۷ش.
۶. رجایی، غلامعلی؛ برداشت‌هایی از سیره امام خمینی علیه‌السلام؛ تهران: انتشارت عروج، [بی‌تا].
۷. صدوق، محمد بن علی؛ کتاب من لایحضره الفقیه؛ قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ق.
۸. عباسی ولدی، محسن؛ تا ساحل آرامش (بادبان مدارا)؛ چاپ ششم، قم: ندای فطرت، ۱۳۹۷ش.
۹. عمید، حسن؛ فرهنگ عمید؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۵ش.
۱۰. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تصحیح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۱۱. مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار؛ چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۹ق.
۱۲. محمدی ری‌شهری، محمد؛ تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث؛ چاپ سوم، قم: دارالحدیث، ۱۳۹۰ش.
۱۳. مصطفوی، سید جواد؛ بهشت خانواده؛ قم: دارالفکر، ۱۳۸۰ش.
۱۴. مطهری، مرتضی؛ مجموعه آثار؛ تهران: صدرا، ۱۳۷۸ش.
۱۵. معین، محمد؛ فرهنگ فارسی؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۲ش.
۱۶. مولوی، جلال‌الدین محمد؛ عرفان مثنوی؛ تحقیق مهدی انصاری قمی؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۹ش.

مقالات و پایان‌نامه

۱. حسینی، سیده زهرا؛ «تعارضات زوجین و راهکارهای حل آن با رویکرد قرآن و سنت»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته تفسیر و علوم قرآن؛ مؤسسه علمی تحقیقی مکتب نرجس علیها‌السلام، ۱۳۹۵ش.
۲. رجبی، غلامرضا و همکاران؛ «شناسایی مؤلفه‌های کیفیت زناشویی زوج‌ها: یک پژوهش

کیفی»؛ فصلنامه تحقیقات کیفی در علوم سلامت؛ سال هفتم، شماره دوم، زمستان ۱۳۹۷، ص ۱۸۷-۱۷۲.

۳. عسکری، محسن؛ «راهکارهای حل تعارضات زناشویی از منظر قرآن کریم و مقایسه آن با الگوهای روان‌شناسی - مطالعه موردی الگوی روایت‌درمانی»؛ پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد الهیات، معارف اسلامی و ارشاد؛ دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۹۵ش.

راه‌های ایجاد و تقویت گفتمان در میان اعضای خانواده

دکتر علی کاظمی*

مقدمه

محبوب‌ترین بنا نزد خداوند، بنای خانواده است.^۱ بر این اساس، اسلام بر تشکیل و استحکام آن بسیار تأکید کرده است. این بنای مقدس، جایگاه محبت و مودت و کانون اصلی تکوین شخصیت انسان است. در اسلام، خانواده وسیله تکامل و آرامش روحی و روانی انسان به شمار می‌رود. ریموند بیچ می‌نویسد: «زناشویی در ردیف نظم‌هایی قرار دارد که آفریدگار جهان اساس آن را بنا نهاده است. هیچ امری در زندگی نمی‌تواند به اندازه ازدواج، بهروزی یا تیره‌بختی به‌بار بیاورد و در جهان، برای هیچ چیز دیگری به اندازه ازدواج لازم نیست که انسان روح و قلب خود را آماده سازد».^۲

زن و مرد با پیمان زناشویی و تشکیل خانواده در جهت تحقق اهداف ازدواج و کسب سکینه و آرامش^۳ تلاش می‌کنند، اما تشکیل خانواده به تنهایی کافی نیست؛ بلکه هر یک از افراد خانواده برای رسیدن به آرمان‌های یاد شده، مسئولیت‌هایی دارند. کسب آرامش و همدلی، تربیت فرزندان صالح و بقای خانواده، نوعی خاص از

* پژوهشگر علوم ارتباطات.

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۱۰۰، ص ۲۲۲.

۲. محمدتقی فلسفی؛ بزرگسال و جوان از نظر افکار و تمایلات؛ ج ۲، بخش ۱۷.

۳. روم: ۲۱: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ».

رفتار همسران نسبت به یکدیگر را طلب می‌کند که به آن، ارتباط کلامی گفته می‌شود. در این نوشتار تلاش شده است ارتباط کلامی میان اعضای خانواده، مورد بررسی قرار گیرد.

۱. انتخاب موضوع گفتگو

موضوع مناسب برای گفتگو، می‌تواند سبب علاقمندی بیشتر اعضای خانواده برای گفتگو شود. برای انتخاب موضوع مناسب و مورد علاقه، باید دنیای مطلوب و نیازهای یکدیگر را شناخت. بیان این نیازها نیز سبب شناخت اعضا از دغدغه‌های یکدیگر شده و راه را برای انتخاب محتوا و موضوع برای گفتگو هموار می‌کند. موضوعاتی همچون تربیت و ازدواج فرزندان یا مشکلات موجود و بیان راهکارهایی برای رفع آن‌ها و نیز مدیریت مسائل مربوط به زندگی مشترک، می‌تواند موضوع‌های خوبی برای گفتگو میان زوجین باشد. بیان ویژگی‌های شخصی و خواسته‌هایی که از همسر خود دارند، می‌تواند به شناخت بیشتر یکدیگر کمک کند و تفاهم بیشتری را میان آنان فراهم نماید. هر چه تفاهم بیشتر شود، دلخوری‌ها و برداشت‌های اشتباه زوجین از عملکرد یکدیگر کمتر می‌شود؛ زیرا وقتی هر یک از آن‌ها به علاقه‌مندی‌های طرف مقابل پی ببرد و بداند همسر او از چه چیزهایی خرسند و از چه چیزهایی ناراحت می‌شود، برای جلب محبت او می‌کوشد که او را آزرده خاطر نکرده و زمینه‌های خشنودی‌اش را فراهم کند.

۲. شناخت نیازهای اعضای خانواده

رفتار انسان هدفمندانه و بیشتر متأثر از نیروهای درونی است، از این‌رو افراد به وسیله نیروهای غریزی برانگیخته می‌شوند و هر رفتاری در جهت برآوردن نیازهای اساسی شکل می‌گیرد. نیازهای اساسی است که آدمی را به تلاش و حرکت وا می‌دارد.^۱ ریشه بسیاری از تعارض‌های میان همسران، برآورده نشدن نیازهایشان است؛ زیرا در میزان نیازها و ویژگی‌های جنسیتی با یکدیگر متفاوتند. اگر همسران دریابند که با صحبت درباره نیازهای خود، به راهکارهایی برای پاسخگویی به آن‌ها خواهند رسید،

۱. جراللد کوری و ماریان اشنایدر کوری؛ گروه درمانی؛ ترجمه سیف الله بهاری؛ ص ۳۰.

دیگر احساس نمی‌کنند رضایت‌شان برای طرف مقابل اهمیت و ارزش ندارد. احساس رضایتمندی حاصل از گفتگو و کاهش تعارض‌ها سبب می‌شود «همسران بتوانند برای طرز بیان تقاضا و خواسته خود برنامه‌ریزی کنند و بدون سکوت مفرط، رفتار ترحم‌آمیز، طلبکارانه یا پرخاشگرانه ابراز وجود کنند. در این صورت همسران یاد می‌گیرند به جای اینکه انتظار داشته باشند، همسرشان به صورت معجزه‌وار نیازها و خواسته‌های آن‌ها را بداند، نیازها و خواسته‌هایشان را ابراز کنند»^۱.

خانمی که برای طلاق به دادگاه مراجعه کرده بود، رفتار بد همسرش و بی‌توجهی او به احترام گذاشتن به خود را علت طلاق بیان کرد. وی می‌گفت:

همسر علی‌رغم همه خوبی‌هایش، نمی‌خواهد بفهمد من همسر و مادر دو فرزندش هستم. در مجالس با دست انداختن من، مایه تفریح دیگران می‌شود و من بسیار خجالت‌زده می‌شوم. هر چه از او خواش کرده‌ام دست از این کار بردارد، بی‌فایده است. من آدم شوخ و بذله‌گویی نیستم تا با او مانند خودش رفتار کنم. چون خواش‌هایم فایده‌ای ندارد، اگر چه می‌دانم بعد از طلاق دچار مشکلات بسیاری خواهم شد، اما می‌خواهم از او جدا شوم.^۲

۳. شیوه‌ها و مهارت‌های گفتگو

یکی از معضلات اصلی گفتگوهای همسران، این است که پیامی که فرد قصد انتقال آن را دارد، لزوماً همان پیامی نیست که ارسال می‌کند و پیام دریافت‌شده، لزوماً همان پیامی نیست که ارسال می‌شود. مردی که می‌خواهد به همسرش ابراز محبت کند و هنگام بیرون رفتن از منزل متوجه خاک روی میز می‌شود؛ به جای بیان دوست داشتن روی میز یک قلب می‌کشد، اما همسرش فکر می‌کند آن، نشانه اعتراض به کثیفی منزل است! بنابراین داشتن مهارت گفتگو، یکی از اصلی‌ترین علل اختلافات زناشویی است که حتی اگر یکی از زوجین دارای این مهارت باشد، می‌تواند از بسیاری از اختلافات جلوگیری کند. برخی از این مهارت‌ها عبارتند از:

۱. سیده مریم طباطبایی ندوشن؛ «مهارت‌های ارتباطی همسران»؛ ماهنامه پیام زن؛ شماره ۲۵۰، دی ۱۳۹۱، ص ۵۶ و ۵۷.

۲. ابراهیم امینی؛ آیین همسر‌داری؛ ص ۴۳.

الف) مؤدبانه و محبت‌آمیز سخن گفتن

گفتگو چه میان همسران باشد و چه میان والدین و فرزندان، باید مؤدبانه و محبت‌آمیز باشد؛ نه خصمانه و نفرت‌انگیز. شیوه بیان یک مطلب می‌تواند به گونه‌ای باشد که شنونده پاسخ نیکو دهد یا بالعکس طرف مقابل جواب ندهد یا جواب تندی داشته باشد. اسلام بر استفاده از جملات زیبا و مؤدبانه هنگام سخن گفتن با یکدیگر تأکید کرده است تا پاسخی زیبا شنیده شود؛ چنانکه امام علی علیه السلام فرموده است: «أَجْمَلُوا فِي الْخِطَابِ تَسْمَعُوا جَمِيلَ الْجَوَابِ»^۱ زیبا سخن بگویید تا پاسخ زیبا بشنوید». گاهی آمرانه سخن گفتن یکی از همسران، حساسیت دیگری را برانگیخته و نه تنها خوسته‌ای اجابت نمی‌شود؛ بلکه امکان به وجود آمدن برخورد لفظی و تنش هم وجود دارد. گاهی نیز ممکن است ضمن صحبت، یکی از زوجین کلمه یا جمله‌ای بگوید که اثر بد آن تا سال‌ها در ذهن دیگری باقی بماند و حتی باعث افسردگی و دلسردی از زندگی شود.

تمرین مهارت کنترل خشم، به همسران کمک می‌کند که در استفاده از کلمات، دقت بیشتری داشته باشند. البته حرکات دست و چشم و ابرو و آهنگ صدا نیز در این مسئله مؤثر است؛ برای مثال گفتن کلمه «چشم» در مقابل خواسته همسر با صدایی آهسته، بسیار محبت‌آفرین و معجزه‌گر است.^۲

ب) خطاب زیبا

در ارتباط صحیح، باید هم‌گوینده خوبی بود و هم شنونده خوبی؛ یعنی در تبادل اطلاعات و عواطف باید از نقش عاطفی و روانی واژه‌ها آگاه بود. همچنین باید توجه داشت چگونه بعضی از کلمات در برقراری ارتباط سالم، نقشی سازنده داشته و در ایجاد صمیمیت مؤثر هستند. بنابراین واژه‌ها باید با حساسیت بیشتری انتخاب شوند. از همین روست که اسلام به مسلمانان تأکید کرده است که همدیگر را با نام و القاب نیکو صدا کنند و از القاب بد پرهیز نمایند: «وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَ لَا تَنَابَرُوا بِالْأَلْقَابِ»^۳ و

۱. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی؛ *غررالحکم و دررالکلم*؛ ص ۱۵۸.

۲. سید جواد مصطفوی؛ *بهشت خانواده*؛ ص ۴۴-۴۹.

۳. حجرات: ۱۱؛ ر.ک: فضل بن حسن طبرسی؛ *مجمع البیان*؛ ج ۹، ص ۲۰۵.

با القاب زشت و ناپسند یکدیگر را یاد نکنید». اهمیت کلام زیبا و نیکو تا آنجاست که خداوند به حضرت موسی علیه السلام و برادرش هارون، دستور می‌دهد که فرعون را با لحنی نرم، به حق دعوت کنند: «فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَحْشَىٰ»^۱ و با او سخنی نرم بگوئید، باشد که پند گیرد یا خشوع و خشیت یابد» و از دشنام و بددهنی حتی نسبت به کافران نیز بر حذر داشته^۲ و از به کارگیری واژه‌های نادرست نهی کرده است: «وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا»^۳ و سخن (حق و) استوار بگوئید؛ زیرا کلام نیک، جواب نیک را در پی دارد.

ج) اظهار دلتنگی در زمان دوری از یکدیگر

وقتی همسران یا دیگر اعضای خانواده مدتی از یکدیگر دور باشند، بیان احساسات می‌تواند رشته محبت میان آن‌ها را محکم‌تر کند. ابراز دلتنگی از دوری همسر (فرزند یا والدین) و بیان نگرانی از تأخیر و دیر آمدن به صورت تلفنی و با کلمات و جملات زیبا و دلنشین و نیز بین خوشحالی و دلتنگی هنگام ملاقات یکدیگر، دل‌های اعضا را بیشتر به هم نزدیک، و گرما و صفای محبت را در وجود هر یک از آنان عمیق‌تر می‌کند. البته باید دقت داشت که هنگام بیان نگرانی، نباید از کلماتی استفاده کرد که تویخی بوده یا نشانه شک کردن به یکدیگر باشد. البته باید توجه داشت ابراز احساسات یا ارادت از طریق روش‌هایی مانند پیامک و پست الکترونیکی، هرگز تأثیر و نتیجه صحبت کردن و شنیدن صدا را ندارد.^۴

د) اظهار تشکر

یکی از عوامل گرمی فضای خانواده، سپاس‌زبانی از یکدیگر است. این امر باعث ایجاد انگیزه برای انجام وظایف و تقویت روحیه اعتماد به نفس در همسران می‌شود. به یقین تأمین نیازهای اقتصادی به تنهایی برای قدردانی، کافی نیست؛ زیرا تأثیر

۱. طه: ۴۴؛ ر.ک: محمد بن حسن طوسی؛ *التبیین*؛ ج ۷، ص ۱۷۵.

۲. انعام: ۱۰۸.

۳. احزاب: ۷۰.

۴. ر.ک: گروهی از نویسندگان؛ *سیمای خانواده در اسلام*؛ ص ۱۷۶.

روانی تشکر زبانی، چنان است که چیزی جایگزین آن نمی‌شود. این تصور نیز که کار بیرون از منزل و وظیفه مرد بوده و به تشکر نیازی ندارد، صحیح نیست؛ بلکه تشکر زبانی از مرد، در روح او اثر مطلوبی می‌گذارد و سبب موفقیت بیشتر او می‌گردد. امام صادق علیه السلام فرموده است:

مَكْتُوبٌ فِي التُّورَةِ: أَشْكُرُ مَنْ أَنْعَمَ عَلَيْكَ وَ أَنْعَمَ عَلَيَّ مَنْ شَكَرَكَ فَإِنَّهُ لَا زَوَالَ لِلنَّعْمَاءِ إِذَا شُكِرَتْ وَ لَا بَقَاءَ لَهَا إِذَا كُفِرَتْ^۱ در تورات نوشته است که سپاسگزاری کن، از کسی که به تو احسان نمود و احسان کن، به کسی که از تو سپاسگزاری کرد؛ زیرا اگر در برابر احسان، سپاسگزاری کنی؛ پایدار می‌شود و اگر ناسپاسی اش کنی، دوام نخواهد یافت.

تأثیر روانی تشکر نکردن به زبان تا آنجاست که گاه می‌تواند زمینه‌ساز افسردگی فرد شود. بانوی خانه‌داری می‌گوید:

شوهر حق‌شناسی دارم. از صبح تا شام رنج می‌برم، زحمت می‌کشم، تمام کارهای خانه از شستن ظروف و لباس‌ها، از پختن غذا تا تزئین اتاق‌ها و بافتنی‌های لازم برای او و فرزندان را انجام می‌دهم؛ ولی وقتی به خانه می‌رسد، رفتارش به گونه‌ای است که گویا هیچ کاری انجام نشده است. اصلاً توجهی به هیچ چیز ندارد. لباس‌های اتو شده و کفش‌های واکس زده او را که جلوی من می‌گذارم، یک متشکرم یا دستت درد نکند هم نمی‌گوید. اگر من هم برایش تعریف کنم، با تندی حرفم را قطع می‌کند که بس است، این قدر کارهایت را به رخ من نکش، مگر چه کار کرده‌ای؟ شاخ غول شکسته‌ای یا از قله دماوند بالا رفته‌ای؟ در صورتی که اگر زحمت‌های من نبود، وضع خوب حالا را نداشت.^۲

۴. شرایط گفتگوی خوب

گفتگو زمانی می‌تواند خوب و مفید باشد و سبب جذب اعضای خانواده شود که برخی شرایط در آن رعایت شود. این شرایط عبارتند از:

الف) افزایش آستانه تحمل

حفظ آرامش کانون خانواده نیازمند آن است که از هرگونه بدگویی و کلمات

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ *الکافی*؛ ج ۲، ص ۹۴.

۲. ابراهیم امینی؛ *آیین همسرداری*؛ ص ۷۹.

ناخوشایند پرهیز شود، اما گاهی ممکن است یکی از اعضای خانواده با کلمات تند و خشنی از دیگر اعضا مواجه شود. در چنین شرایطی باید با صبر و خویشتنداری، مراقب زبان خویش و کلمات مورد استفاده بود تا بتوان ضمن حفظ آرامش خانه، فضای به وجود آمده را به درستی مدیریت کرد. رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ درباره نقش صبر در رسیدن به خواسته‌ها فرموده است: «الصَّبْرُ خَيْرٌ مَوْكِبٍ مَا رَزَقَ اللَّهُ عَبْدًا خَيْرًا لَهُ وَلَا أَوْسَعَ مِنْ الصَّبْرِ»^۱ صبر بهترین مرکب است که خداوند بهتر و فراخ‌تر از آن به بنده روزی نکرده است. همچنین در این شرایط باید صحنه ناراحتی را به هر شکل ممکن تغییر داد تا فرد عصبانی نتواند به خشونت خود ادامه دهد، نه اینکه با پاسخی شبیه به بیان او یا بدتر از آنچه گفته، هیزم بر آتش معرکه افزود.

ب) عذرخواهی و عذرپذیری

فردی که بر نفس خود مسلط است، وقتی دچار خطا یا اشتباهی می‌شود؛ غرور و تکبر را کنار می‌نهد و با عذرخواهی از کسی که حق او را نادیده گرفته یا ضایع کرده است، دلجویی می‌کند. عذرخواهی و عذرپذیری، کدورت‌ها و ناراحتی‌ها را که می‌تواند باعث قهر و دوری اعضای خانواده از یکدیگر و مانع گفت‌وگو شود، از بین می‌برد.

باید توجه داشت که مشکلات خانوادگی، اغلب ناشی از اشتباهات دو طرفه است و تعامل نادرست آن‌ها با یکدیگر ساخته می‌شود. گفتگوی میان اعضای خانواده با یکدیگر و به‌ویژه زوجین برای حل مشکلات، در صورتی نتیجه می‌دهد که هر دو طرف، صادقانه به اشتباهات خود اعتراف کنند. البته اگر یکی از اعضا عذرخواهی کرد، باید طرف مقابل عذرخواهی او را قبول کند. امام علی عَلَيْهِ السَّلَام فرموده است: «شَرُّ النَّاسِ مَنْ لَا يَقْبَلُ الْعُذْرَ وَلَا يُقْبِلُ الذَّنْبَ»^۲ بدترین مردم، کسی است که عذرخواهی دیگران را نپذیرد و از خطای‌شان نگذرد. زن جوانی با مراجعه به دادگاه خانواده، درخواست طلاق داد و درباره علت آن به قاضی گفت:

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۷۹، ص ۱۳۹.

۲. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی؛ غررالحکم و دررالکلم؛ ص ۴۰۹.

شوهرم حتی اگر مقصر صددرصد هم باشد، حاضر نیست از من معذرت بخواهد. بارها مرا به شدت ناراحت کرده و دلم را شکسته است؛ ولی حتی یکبار هم معذرت نخواست و کاری نکرده که دلم را به دست بیاورد. همیشه این من بودم که گذشت کردم و از خطاهای او چشم‌پوشی کردم؛ ولی من یک زن هستم و دوست دارم شوهرم گاهی مرا با چنین حرف‌هایی خوشحال کند و اگر از او ناراحت می‌شوم، مثل بقیه مردها بیاید و از من معذرت بخواهد. دیگر تحمل زندگی کنار چنین مردی را ندارم و می‌خواهم از او جدا شوم.^۱

ج) گفتگو با فرزندان

در چندین سال پیش، بیشتر فرزندان اوقات خود را با مادرشان در خانه یا با پدرشان در مزرعه یا محل کار می‌گذرانند و با هم گفتگو می‌کردند؛ از این‌رو والدین قادر بودند به نیازها، آرزوها و شخصیت فرزندان‌شان پی ببرند، ولی امروزه با ورود وسایل و تکنولوژی‌های جدید مانند موبایل به محیط خانواده‌ها، والدین و فرزندان ساعت‌های متمادی در کنار یکدیگر می‌نشینند؛ بدون آنکه با هم حرفی بزنند. یکی از مهم‌ترین مشکلات زنان که در چهارمین کنگره روزنامه‌نگاران زن در آلمان مطرح شد، این بود که ده‌ها میلیون زن در آلمان، صبح زود خانه و فرزندان خویش را ترک می‌کنند. پرسش اینجاست که ده‌ها میلیون کودک و نوجوانی که مادرانشان را در طول روز در کنار خویش نمی‌بینند و ارتباط کلامی ندارند، چگونه تربیت خواهند شد؟ اکنون بیشتر کودکان ۱۴ - ۱۶ ساله در آلمان کلید خانه‌هایشان را به گردن خود آویزان می‌کنند تا برای صرف ناهار به خانه بازگردند و پس از آن، در انتظار مادرانشان می‌نشینند و لحظه‌شماری می‌کنند تا پس از ساعت شش، شاید مادران خود را در آغوش بگیرند.^۲

نتیجه‌گیری

یکی از اثرات مفید ارتباط کلامی در میان اعضای خانواده، ایجاد شناخت نسبت به

۱. خبرگزاری جام‌نیوز؛ «مرد مغرور، پای زن جوان را به دادگاه کشاند»؛ ۱۳۹۴/۰۶/۰۵.

<https://www.jamnews.com/detail/News/552980>

۲. محمد مهدی آصفی؛ فی رحاب القرآن؛ ج ۳، ص ۱۵۷؛ به نقل از علیرضا انصاری؛ سبک زندگی خانواده در قرآن؛ ص ۱۱۲.

یکدیگر و نتیجه شناخت میان افراد خانواده، افزایش محبت میان آنهاست. ارتباط کلامی مناسب از جهت محتوا و نوع کلمات به کار رفته، سبب افزایش شناخت همسران از یکدیگر می‌شود و در پرتو این شناخت است که در زندگی مشترک سازگاری میان زوجین بیشتر می‌شود، تفاهم بیشتری به وجود می‌آید و سطح تحمل طرفین نسبت به یکدیگر را بالا می‌برد؛ زیرا بعد از شناختی که در پرتو ارتباط کلامی مناسب ایجاد شده، سوء برداشت‌ها و توقعات موهوم از زندگی رخت بر می‌بندد و زمینه جدل لفظی و ناراحتی‌هایی که به خاطر عدم شناخت صورت می‌گرفته است، از بین می‌رود.

فهرست منابع

کتاب

۱. امینی، ابراهیم؛ آئین همسر‌داری؛ چاپ بیست و نهم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۹ش.
۲. انصاری، علیرضا؛ سبک زندگی خانواده در قرآن؛ چاپ اول، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۷ش.
۳. آصفی، محمد مهدی؛ فی رحاب القرآن؛ قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۴ش.
۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد؛ غررالحکم و دررالکلم؛ تصحیح سید مهدی رجایی؛ چاپ دوم، قم: دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ق.
۵. طبرسی، فضل بن حسن؛ مجمع البیان فی تفسیر القرآن؛ تصحیح فضل الله یزدی طباطبایی و هاشم رسولی؛ چاپ سوم، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.
۶. طوسی، محمد بن حسن؛ التبیان فی تفسیر القرآن؛ تصحیح احمد حبیب عاملی؛ چاپ اول، بیروت: دار احیاء التراث العربی، [بی تا].
۷. فلسفی، محمد تقی؛ بزرگسال و جوان از نظر افکار و تمایلات؛ چاپ نهم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷ش.
۸. کلینی، محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۹. کوری، جرال و ماریان اشنایدر کوری؛ گروه درمانی؛ ترجمه سیف‌الله بهاری؛ تهران: نشر روان، ۱۳۹۸ش.
۱۰. گروهی از نویسندگان؛ سیمای خانواده در اسلام؛ چاپ اول، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۳ش.

۱۱. مجلسی، محمدباقر؛ بحار الانوار؛ تحقیق گروهی از محققان؛ چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

۱۲. مصطفوی، سید جواد؛ بهشت خانواده؛ چاپ اول، مشهد: انتشارات دانشگاه مشهد، ۱۴۰۴ق.

مقالات

طباطبایی ندوشن، سیده مریم؛ «مهارت‌های ارتباطی همسران»؛ ماهنامه پیام زن؛ شماره ۲۵۰، دی ۱۳۹۱، ص ۵۶ و ۵۷.

سایت‌ها

خبرگزاری جام‌نیوز؛ «مرد مغرور، پای زن جوان را به دادگاه کشاند»؛ ۱۳۹۴/۰۶/۰۵، کد خبر ۵۵۲۹۸۰.

راهکارهای ایجاد محبت اهل بیت علیهم السلام در فرزندان

دکتر راضیه علی اکبری*

مقدمه

محبت می تواند سازنده شخصیت و رشددهنده آدمی به سمت کمال و موتوری قوی، برای حرکت به سمت تمام خوبی ها باشد. با ایجاد محبت، روح محبوب و محبّ به هم پیوند می خورد، محبّ به محبوب نزدیک می شود و به رنگ او در می آید. در این میان چه محبتی برای یک مسلمان، بهتر از محبت اهل بیت علیهم السلام می تواند وجود داشته باشد؟ محبت اهل بیت علیهم السلام، اکسیری است که اگر در وجود هر مسلمانی قرار گیرد، مس وجودش را طلا می کند. دلبستگی مسلمانان به ائمه اطهار علیهم السلام، زمینه بهتری برای تربیت صحیح و کسب سجایای اخلاقی و انسانی پدید می آورد. کودکان و نوجوانانی که با اهل بیت علیهم السلام مرتبط هستند، به مراتب کمتر در معرض انحراف و خصالت های ناپسند و آلودگی های اخلاقی قرار می گیرند. بنابراین ایجاد عشق به اهل بیت علیهم السلام در قلب فرزندان، می تواند زمینه تربیت صحیح دینی را در وجود آنان شکوفا نموده و آنان را از انحرافات و کجروی ها باز دارد. مقاله حاضر راهکارهای ایجاد محبت اهل بیت علیهم السلام در فرزندان را تبیین می نماید.

تعریف محبت

مقصود از محبت در این مقاله، دوستی و نهایت عشق ورزیدن به خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله است که در متون دینی و روایات با واژه هایی مانند «مودّت، محبت و ولایت» یاد شده است. غزالی در کتاب *احیاء علوم الدین*، در تعریف حبّ و بغض می گوید:

* دکترای کلام اسلامی و مدرس حوزه و دانشگاه.

«حبّ، عبارت است از میل طبع به شی‌ای که در ادراکش لذت است و بغض، عبارت است از نفرت طبع به شی‌ای که در ادراکش درد، تعب و سختی نهفته باشد». ^۱ بنابراین محبّت، حالتی است که در دل یک موجود نسبت به چیزی که با وجود او ملایمت و با تمایلات و خواسته‌های او تناسبی داشته باشد، پدید می‌آید. ^۲

نقش مؤثر والدین در تربیت فرزند

فرزند، موهبتی الهی است و رابطه معنوی والدین و فرزندان، هر دو را از رحمت‌های واسعه ربوبی بهره‌مند می‌کند. ^۳ از آنجا که شخصیت فرزندان بر اساس داده‌های ذهنی والدین شکل می‌گیرد، آن‌ها نقش بسزایی در ایجاد محبت اهل‌بیت علیهم‌السلام در ذهن و قلب فرزندان دارند و البته مادر از تأثیرگذاری بیشتری برخوردار است. امام خمینی رحمته‌الله فرموده است: «مربی انسان‌ها، زن است. سعادت و شقاوت کشورها، بسته به وجود زن است. زن با تربیت خودش، انسان درست می‌کند و با تربیت صحیح خودش، کشور را آباد می‌کند...». ^۴ از همین رو است که امام علی علیه‌السلام بعد از شهادت حضرت زهرا علیها‌السلام، دقت بسیاری برای انتخاب همسر داشت.

راه‌های ایجاد محبت اهل‌بیت علیهم‌السلام در فرزندان

الف) رهیافت‌های مراقبتی

مهم‌ترین عامل ایجاد محبت اهل‌بیت علیهم‌السلام در قلب فرزندان، به کار گرفتن راهکارهای مراقبتی است. باید زمینه‌های روحی و آمادگی‌های قلبی فرزندان را در نظر گرفت و موانع را زدود تا با ایجاد استعداد این هدیه الهی در وجود آن‌ها، حلاوت و لذت این عشق مقدس و هدیه آسمانی را درک کنند. این محبت از محبت‌ها جداست

عشق محبوب خدا، عشق خداست ^۵

۱. محمد غزالی؛ *احیاء علوم‌الدین*؛ ج ۴، ص ۲۵۷.

۲. محمدتقی مصباح یزدی؛ *اخلاق در قرآن*؛ ج ۱، ص ۳۶۰-۳۵۹.

۳. محمدجواد طبسی؛ *حقوق فرزندان در مکتب اهل‌بیت علیهم‌السلام*؛ ص ۳۴.

۴. سید روح‌الله خمینی؛ *صحیفه امام*؛ ج ۷، ص ۳۳۹.

۵. جواد محدثی؛ *عشتی برتر*؛ ص ۴۸.

برای جای گیر شدن دوستی اهل بیت علیهم السلام در دل‌های فرزندان، باید قبل و بعد از ولادت آن‌ها برخی اصول را رعایت کرد.

۱. انتخاب همسر شایسته

دقت در انتخاب همسری ولایت‌مدار، موجب می‌شود که فرد بتواند در آینده در تربیت نسل ولایی موفق باشد.
گوهر پاک بیاید که شود قابل فیض

ورنه هر سنگ و گلی، لؤلؤ و مرجان نشود^۱

حاصل ازدواج زن و مرد صالح، فرزندانی معتقد و در نتیجه داشتن جامعه‌ای نیکو خواهد بود؛ زیرا توقع یک جامعه صالح، بدون اصلاح خانواده، کاملاً بی‌جا و خلاف حقیقت است.^۲ چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است: «شیر، پایه و اساس تربیت است؛ چرا که صفات زن را به طفل منتقل می‌کند».^۳ قرآن کریم درباره نحوه تربیت حضرت مریم علیها السلام می‌فرماید: «پس خداوند او را به خوبی قبول کرد و به نیکویی پرورش داد و زکریا را سرپرست او کرد. هرگاه زکریا به محراب نزد مریم می‌رفت، نزد او روزی می‌یافت و می‌گفت: ای مریم! این از کجا برایت آمده؟ مریم می‌گفت: این از طرف خداست که خدا هر که را بخواهد، بی حساب روزی می‌دهد».^۴ در این آیه عوامل تربیت عبارتند از: «روح پاک مادر، جسم سالم، تعلیم و تربیت الهی و تغذیه پاک».^۵ انتخاب همسر شایسته، در هر یک از این عوامل تأثیرگذار است. چنانکه در نقلی آمده است:

ملا محمد تقی مجلسی، در تربیت فرزند خود (محمدباقر) اهتمام فراوانی داشت. شیی با فرزندش برای نماز و عبادت به مسجد رفت. محمدباقر در حال بازی در حیاط مسجد، مشک آبی را با سوزن سوراخ نمود و آب آن را بر زمین ریخت.

۱. سایت گنجور؛ غزلیات حافظ؛ غزل ۲۲۷.

<https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh/227>

۲. حسین انصاریان؛ نظام خانواده در اسلام؛ ص ۴

۳. حسین بن محمد تقی نوری؛ مستدرک الوسائل؛ ج ۱۵، ص ۱۶۳

۴. آل عمران: ۳۷.

۵. محسن قرآتی؛ تفسیر نور؛ ج ۲، ص ۵۳.

ملا محمد تقی با دیدن این صحنه ناراحت شد و به منزل رفت و جریان را برای همسرش تعریف کرد و علت را جویا شد! همسرش در پاسخ گفت: هنگام بارداری محمد باقر، روزی به منزل همسایه رفتم. درخت انار موجود در منزل ایشان، نظر مرا جلب کرد و با سوزنی یک انار را سوراخ کرده و مقداری از آب آن را چشیدم.^۱

۲. مراقبت‌های دوران جنینی و نوزادی

دقت‌های تربیتی و کیفیت تغذیه و حلال و حرام بودن، بر جسم و روان جنین تأثیرگذار است. برقراری ارتباط مادر با اهل بیت علیهم‌السلام در دوران جنینی و گفتن برخی اذکار و خوردن مقدار کمی تربت سیدالشهداء علیه‌السلام، به خواست الهی سبب ولایی شدن فرزند می‌شود. شرکت مادر در مجالس اهل بیت علیهم‌السلام، زیارت ائمه معصومین علیهم‌السلام، خواندن زیارت جامعه، عاشورا و حدیث کساء، تلاوت قرآن کریم، خوردن آب فرات و انجام دستورالعمل‌های بزرگان برای دوران بارداری نیز توصیه می‌شود. چنانکه امام علی علیه‌السلام فرموده است: «اگر مردم کوفه، کام نوزادان خویش را با آب فرات برداشته بودند، آن‌ها شیعه ما می‌شدند».^۲ امام صادق علیه‌السلام نیز فرموده است: «کام فرزندان خود را با تربت حسین علیه‌السلام بردارید که مایه امنیت (جسم و روان) کودک خواهد بود».^۳ در زندگی‌نامه بسیاری از بزرگان دین آمده است که مادران‌شان آنان را با وضو شیر داده‌اند.

من غم و مهر حسین، با شیر از مادر گرفتم

روز اوّل کامدم، دستور تا آخر گرفتم

بر مشام جان زدم یک قطره از بوی حسینی

سبقت از مشک و گلاب و نافه و عنبر گرفتم^۴

درباره زمینه‌سازی محبّ نمودن فرزند آدابی مانند اذان و اقامه گفتن نیز در گوش نوزاد هنگام تولد و نام نیک نهادن برای او آمده است. امام رضا علیه‌السلام فرموده است:

۱. علی ابراهیمی اقلیدی؛ اصول فرزندداری؛ ص ۷۸.

۲. محمد بن یعقوب کلینی؛ اصول کافی؛ ج ۶، ص ۳۸۹.

۳. حسین بن محمد تقی نوری؛ مستدرک الوسائل؛ ج ۱۵، ص ۱۳۹.

۴. جواد محدثی؛ عشق برتر؛ ص ۳۱.

«اولین نیکی پدر به فرزند خود، این است که او را به اسم خوبی نامگذاری کند».^۱ بی‌دقتی نسبت به حلال و حرام بودن غذای طفل، او را دچار تاریکی روحی و گاهی شقاوت دینی و دشمنی با اهل بیت علیهم السلام می‌کند؛ چنانکه امام حسین علیه السلام در بیان علت عدم تأثیرگذاری سخنانشان بر لشکریانِ عمر سعد در روز عاشورا فرمود: «شکم‌های شما از حرام انباشته شده است».^۲

ب) رهیافت‌های محبت‌افزایی

۱. معرفت‌افزایی

محکم‌ترین و پایدارترین عشق و محبت‌ها، در نتیجه افزایش معرفت به وجود می‌آید. پدر و مادری که نسبت به تربیت دینی فرزندان خود دغدغه دارند، ابتدا باید شناخت و آگاهی کودکان و نوجوانان خود را نسبت به اهل بیت علیهم السلام افزایش دهند؛ زیرا دوران کودکی و نوجوانی، فرصت خوبی برای دانش‌افزایی است. چنانکه امام علی علیه السلام فرموده است: «وَإِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِيثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أَلْقِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْهُ».^۳ قلب نوجوان نارس مانند زمین خالی است؛ هر تخمی که در آن افشاندن شود، به خوبی می‌پذیرد». بنابراین والدین با توجه به شرایط معنوی موجود، باید محبت را از مراحل ساده و عاطفی در فرزندان ایجاد کنند و در مراحل بعدی با صحبت درباره زندگی و اخلاق اهل بیت علیهم السلام و ایجاد شناخت بیشتر، آن را تعمیق دهند تا محبت جزئی از وجود فرزند گردد.

این محبت می‌تواند فرزند را به حقیقت اسلام هدایت کند؛ چنانکه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرماید: «فرزندانتان را با محبت من و محبت خاندان من و محبت قرآن، تربیت کنید».^۴ هر چه این شناخت بیشتر در ذهن فرزندان پدیدار شود، پیروی فرزندان از اهل بیت علیهم السلام هم بیشتر خواهد شد؛ چنانکه رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرموده است: «معرفت و شناخت آل‌محمد، برائت و نجات از دوزخ است و محبت آل‌محمد، جواز عبور از

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ *اصول کافی*؛ ج ۶، ص ۱۳.

۲. محمدباقر مجلسی؛ *بحار الانوار*؛ ج ۴۵، ص ۸.

۳. حسن بن علی ابن‌شعبه حرانی؛ *تحف العقول*؛ ص ۶۷.

۴. قاضی نورالله شوشتری؛ *احقاق الحق*؛ ج ۱۸، ص ۴۹۸.

صراط است و ولایت نسبت به آل محمد، امان از عذاب است.^۱ والدین برای ایجاد مهر امامان معصوم علیهم السلام در قلب فرزندان، باید به اندازه فهمشان درباره زندگی و اخلاق امامان علیهم السلام به ویژه رفتارشان با کودکان و نوجوانان صحبت کنند؛ چنانکه رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «ما گروه پیامبران مأموریم با مردم به اندازه فهمشان حرف بزنیم».^۲

برای مثال می توان درباره اهمیت محبت اهل بیت علیهم السلام و اینکه این محبت، اجر رسالت پیامبر صلی الله علیه و آله است، با فرزندان صحبت کرد: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ»^۳ بگو من از شما پاداشی نمی خواهم، به جز دوستی با خاندانم». امام حسن مجتبی علیه السلام با اشاره به این مسئله فرموده است: «هر کس عاشق و دوستدار ما اهل بیت باشد، در روز قیامت با شفاعت ما وارد بهشت خواهد شد. سوگند به خدایی که جان من در دست اوست، عمل هیچ بنده ای سودی به حالش نخواهد داشت، مگر اینکه ما اهل بیت را بشناسد و حق ما را ادا کند».^۴

آموزش احادیث و سخنان ائمه معصومین علیهم السلام هم فکر و ذهن کودکان را رشد می دهد و مانع از ورود افکار انحرافی می شود و هم زمینه علقه و ارتباط فرزند با اهل بیت علیهم السلام را فراهم می کند؛ چنانچه امام صادق علیه السلام فرموده است: «پیش از آنکه مرجئه (صاحب افکار باطل) بر شما پیشی بگیرند، به یاد دادن احادیث به فرزندان خود مبادرت کنید».^۵ امام علی علیه السلام نیز فرموده است: «از دانش ما به کودکان خود چیزی بیاموزید که خداوند به واسطه آن، سودشان بخشد و صاحبان افکار باطل با آرای خود بر آنان چیره نشوند».^۶

۲. الگوسازی

فرزندان از حالات و رفتار والدین، مربیان و دوستان خود الگوگیری می کنند؛ از این

۱. سلیمان قندوزی؛ *بنایع الموده*؛ ج ۱، ص ۷۸.

۲. محمد بن یعقوب کلینی؛ *اصول کافی*؛ ج ۲، ص ۱۳۹.

۳. شوری: ۲۳.

۴. حسن دیلمی؛ *ارشاد القلوب*؛ ج ۲، ص ۲۵۴.

۵. محمد تقی فلسفی؛ *حدیث تربیت*؛ ج ۱، ص ۱۳۰.

۶. محمد محمدی ری شهری؛ *میزان الحکمه*؛ ج ۱۴، ص ۷۱۰۷.

روست که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرموده است: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا آدَابَهُمْ يُعْفَرْ لَكُمْ»^۱ فرزند خود را گرامی بدارید و او را خوب تربیت کنید تا آمرزیده شوید». روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام نماز سجده‌ای از سجده‌های نماز را به صورت نامتعارفی طولانی نمود، با آنکه ایشان در حال نماز رعایت ضعیف‌ترین نمازگزاران را می‌نمود و نماز را خیلی طولانی نمی‌کرد. بعد از نماز اصحاب از حضرت علت طولانی شدن سجده را پرسیدند، حضرت فرمود: «در آن سجده حسنین علیهم السلام بر پشت من سوار شده و مشغول بازی بودند و من نخواستم خاطر آنها را مکدر کنم».^۲

احترام به فرزندان سبب می‌شود آنها از نحوه برخورد والدین نسبت به اهل بیت علیهم السلام، یاد کردن نام ائمه علیهم السلام با تکریم و احترام، سلام و صلوات فرستادن همراه اسم‌شان، برخاستن و دست بر سر نهادن و احترام به نام امام زمان علیه السلام، جشن گرفتن در روز میلاد ائمه علیهم السلام و غمگین بودن در روز شهادت‌شان، الگو بگیرند. البته کودکان و نوجوانان از دوستان خود نیز الگوگیری می‌کنند. بنابراین والدین باید دقت کنند که فرزندشان با دوستان اهل بیت علیهم السلام دوست باشند. امام علی علیه السلام فرموده است: «هر کس می‌خواهد بداند که آیا عاشق حقیقی ما اهل بیت است یا نه، به قلب خویش رجوع کند. اگر در دلش محبت دوستان ما هست، پس او دشمن ما نیست؛ دوست ماست، ولی اگر یکی از دوستان ما را در دلش دشمن می‌دارد، او دوستدار حقیقی ما نیست».^۳

۳. خاطره‌نگاری

والدین می‌توانند در روزهای شادی اهل بیت علیهم السلام با هدیه‌ای کوچک، پختن کیک خانگی یا غذای مورد علاقه بچه‌ها و یک برنامه ویژه در پارک یا شهر بازی و درست کردن کاردستی، جشن کوچکی بگیرند و به آنها بگویند این همه خوشحالی، به خاطر تولد یکی از انسان‌های بسیار خوب این دنیاست. بدین ترتیب شخصیت و

۱. همان، ج ۱، ص ۱۰۳.

۲. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۴۳، ص ۳۰۰.

۳. همان، ج ۲۷، ص ۵۳.

زندگی و خاطره اهل بیت علیهم السلام و مراسم و مجالس شان در ذهن کودکان، خاطره خوشی بر جای می‌گذارد. عیدی دادن، گرفتن جشن تکلیف، اعطای مدال و اهدای جوایز و تشویق‌ها در روز تولد معصومین علیهم السلام نیز می‌تواند تأثیرگذار باشد. رسول‌خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: «هدیه، محبت می‌آورد»؛^۱ پس اگر این هدیه در ارتباط با خاندان عصمت و طهارت علیهم السلام باشد، طبیعی است که محبت آنان را در پی خواهد داشت.

شرکت دادن فرزند در اردوهای زیارتی و برنامه‌های خودجوش نوجوانان که کار گروهی انجام می‌دهند؛ مانند فعالیت‌هایی که در نیمه شعبان و برگزاری جشن دارند یا تشکیل هیأت و راه انداختن دسته عزاداری یا آراستن مسجد، حسینیه و تکیه و برنامه‌های ایستگاه‌های صلواتی آب، شربت و ... بسیار خاطره‌ساز، جذاب و زمینه‌ساز وابستگی به اهل بیت علیهم السلام است.

۴. حضور در اماکن زیارتی

بردن فرزندان به زیارت قبور مطهر اهل بیت علیهم السلام و برقراری رابطه عاطفی با ایشان، از جمله راهکارهای خاطره‌سازی است. برای مثال می‌توان در سفر مشهد به فرزندان گفت که امام رضا علیه السلام آن‌ها را می‌بیند و به حرف‌هایشان گوش می‌دهد. پس آن‌ها می‌توانند با امام درد دل کنند، همه حرف‌هایشان را به حضرت بزنند و در یک نقاشی، زیارت را به تصویر بکشند. والدین می‌توانند از خاطرات و صحبت‌ها و درد دل‌های خودشان با ائمه علیهم السلام و حاجت‌های برآورده شده و برآورده نشده‌شان بگویند تا بچه‌ها نحوه ارتباط با اهل بیت علیهم السلام را یاد بگیرند. بهتر است والدین اجازه دهند که فرزندان با دوستانشان از طریق مدرسه به زیارت بروند و تلاش کنند که فرزندان از غذای تبرکی حرم نیز استفاده کنند تا این سفر زیارتی برایشان خاطره‌ساز شود.

۵. داستان و شعرخوانی

از دیگر راه‌های ایجاد محبت اهل بیت علیهم السلام در فرزندان، استفاده از ابزار مناسب در دوران کودکی و نوجوانی است؛ چنانکه امام علی علیه السلام به امام حسن مجتبی علیه السلام فرمود:

۱. همان، ج ۷۴، ص ۹۴.

«فرزندم! قبل از اینکه دل نرم تو سخت شود و فکرت مشغول شود، من به تربیت تو اقدام کردم». ^۱ بنابراین والدین باید تربیت دینی فرزندشان را از کودکی آغاز نمایند؛ برای مثال برای کودک خود قصه‌هایی از مهربانی ائمه علیهم السلام از کتاب‌هایی با تصویرسازی‌های خیال‌انگیز تعریف کنند تا بچه‌ها با ائمه علیهم السلام انس بگیرند و شیرینی کلام اهل بیت علیهم السلام و عمق حکمت‌های آنان را دریابند تا از طریق سخنان‌شان، شیفته شخصیت‌شان شوند. ^۲ امام رضا علیه السلام فرموده است: «اگر مردم خوبی‌های حرف‌ها و تعالیم ما را بشناسند، از ما پیروی می‌کنند». ^۳

شعر نیز به خاطر آهنگ موزونی که دارد، غالباً بیشتر در ذهن کودکان می‌ماند و به خاطر قابلیت‌هایی که در حمل بار معنایی دارد، می‌تواند مطالب زیادی را به آنان منتقل کند. استفاده از قالب‌های شعر کودکانه می‌تواند در تشدید حبّ فرزندان به اهل بیت علیهم السلام و بالا بردن اطلاعات آن‌ها در وادی ولایت کمک کند. برای مثال می‌تواند شعر «مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ عَلِيٍّ، مَاتَ شَهِيداً» را به آن‌ها بیاموزند که به روایت پیامبر صلی الله علیه و آله اشاره دارد که فرمود: «مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ شَهِيداً؛^۴ هر کس با محبت آل محمد از دنیا برود، شهید مرده است».

برخی از بهترین کتاب‌های مفید برای داستان و شعرخوانی برای کودکان و نوجوانان عبارتند از: «من اهل بیت علیهم السلام را دوست دارم»، «دائرة المعارف سبک زندگی اهل بیت علیهم السلام» و «پیامبر صلی الله علیه و آله و قصه‌هایش» تألیف غلامرضا حیدری ابهری؛ «هفت حکایت از بچه‌ها و حضرت علی علیه السلام» اثر مصطفی رحماندوست؛ «چه شمشیر زیبایی» اثر مجید ملامحمدی؛ «قصه‌های شیرین اهل بیت علیهم السلام» اثر محسن نعماء و «فاطمه و فاطمه علیهم السلام» اثر سید محمد مهاجرانی.

مقارن‌سازی با زیبایی‌ها نیز شیوه‌ای است که امامان معصوم علیهم السلام هم به کار می‌بردند؛ برای مثال برای معرفی امام زمان علیه السلام در روایات مختلف، تعابیر زیبایی به کار رفته

۱. محمد بن حسین شریف الرضی؛ نهج البلاغه؛ نامه ۳۱.

۲. جواد محدثی؛ عشق برتر؛ ص ۷۱.

۳. محمد بن یعقوب کلینی؛ اصول کافی؛ ج ۱، ص ۱۹۳.

۴. محمدباقر مجلسی؛ بحار الانوار؛ ج ۲۳، ص ۲۳۲.

است؛ از جمله رسول خدا ﷺ فرموده است: «الْمَهْدِيُّ طَاوُوسٌ أَهْلِ الْجَنَّةِ»^۱ مهدی، طاووس بهشتیان است». از آنجا که کودکان با محسوسات بهتر می‌توانند ارتباط برقرار کنند، مقارن‌سازی اهل بیت ﷺ با این گونه زیبایی‌ها در ذهن آنان بیشتر نفوذ می‌کند و استقرار می‌یابد.

نتیجه‌گیری

یکی از وظایف والدین نسبت به فرزندان، تربیت دینی آنان و ایجاد محبت اهل بیت ﷺ در قلب فرزندان است. برای ایجاد چنین محبتی، باید زمینه‌سازی کرد و با انتخاب همسر شایسته، به چنین مسئله‌ای اهتمام داشت؛ زیرا بی‌شک روحیات و ویژگی‌های خلقی والدین در فرزند تأثیرگذار است. در انتخاب همسر باید به مسئله تربیت دینی فرزندان توجه شود که آیا چنین همسری می‌تواند محبت اهل بیت ﷺ را در فرزند ایجاد کند؟ توجه مادر در دوران بارداری و نوزادی به فرزند نیز از اهمیت بسیاری برخوردار است. ایجاد شناخت و معرفت اهل بیت ﷺ در ذهن فرزند، خاطره‌سازی با اهل بیت ﷺ، الگوسازی و داستان‌گویی و شعرخوانی از اهل بیت ﷺ برای فرزند نیز راهکارهایی برای ایجاد محبت اهل بیت ﷺ در کودکان و نوجوانان است. دعای والدین برای فرزندان نیز از تأثیرگذارترین عوامل ایجاد محبت اهل بیت ﷺ در قلب فرزندان است؛ دعاهایی که قرآن کریم نیز به آن اشاره کرده است: «رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ»^۲ پروردگارا! ما را تسلیم خود قرار ده و از نسل ما امتی که تسلیم تو باشند، قرار ده». تکیه بر تقوا و دانش در طریقت کافری است

راهرو گر صد هنر دارد، توکل بایدش^۳

فهرست منابع

کتاب

۱. ابراهیمی اقلیدی، علی؛ اصول فرزندداری؛ قم: نشر تهذیب، ۱۳۸۹ ش.

۱. همان، ج ۵۱، ص ۱۰۵

۲. بقره: ۱۲۸.

۳. سایت گنجور؛ غزلیات حافظ؛ غزل ۲۷۶.

۲. ابن شعبه حرانی، حسین بن علی؛ *تحف العقول*؛ ترجمه صادق حسن زاده؛ [بی جا]: نشر آل علی، ۱۳۸۲ ش.
۳. انصاریان، حسین؛ *نظام خانواده در اسلام*؛ قم: نشر ام ابیها، ۱۳۸۰ ش.
۴. خمینی، سید روح الله؛ *صحیفه امام*؛ تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۹ ش.
۵. دیلمی، حسن؛ *ارشاد القلوب*؛ قم: [بی نا]، ۱۳۷۶ ش.
۶. شریف الرضی، محمد بن حسین؛ *نهج البلاغه*؛ تصحیح صبحی صالح؛ چاپ اول، قم: هجرت، ۱۴۱۴ ق.
۷. شوشتری، قاضی نورالله؛ *احقاق الحق*؛ قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی علیه السلام، ۱۴۰۹ ق.
۸. طبسی، محمدجواد؛ *حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیهم السلام*؛ قم: نشر دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۳ ش.
۹. غزالی، محمد؛ *احیاء علوم الدین*؛ تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۵ ش.
۱۰. فلسفی، محمدتقی؛ *حدیث تربیت*؛ [بی جا]: پیام آزادی، ۱۳۷۵ ش.
۱۱. قرائتی، محسن؛ *تفسیر نور*؛ تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۶ ش.
۱۲. قندوزی، سلیمان؛ *ینابیع الموده*؛ بیروت: تاریخ الاصدار، ۱۴۱۸ ق.
۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب؛ *اصول کافی*؛ چاپ چهارم، قم: نشر دارالکتب الاسلامی، ۱۳۶۵ ش.
۱۴. مجلسی، محمدباقر؛ *بحار الانوار*؛ بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ ق.
۱۵. محدثی، جواد؛ *عشق برتر*؛ قم: نشر دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۹ ش.
۱۶. محمدی ری شهری، محمد؛ *میزان الحکمة*؛ ترجمه حمیدرضا شیخی؛ [بی جا]: انتشارات سازمان چاپ و نشر، ۱۳۸۱ ش.
۱۷. مصباح یزدی، محمدتقی؛ *اخلاق در قرآن*؛ قم: مؤسسه علمی پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۶ ش.

۱۸. نوری، حسین بن محمد تقی؛ مستدرک الوسائل؛ بیروت: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لایحیاء التراث، ۱۳۸۳ق.

سایت

سایت گنجور؛ غزلیات حافظ.

<https://ganjoor.net/hafez/>

حقوق کودک در قرآن

ساجده سادات موسوی*

مقدمه

کودکی، یکی از مراحل رشد انسانی است. اهمیت این مرحله تا آنجاست که آموزه‌های قرآنی، به آن توجه و اهتمام خاصی دارد؛ زیرا آینده هر شخصی به دوران کودکی او وابسته است. دانشمندان علوم اجتماعی نیز به این موضوع توجه خاصی داشته‌اند؛ زیرا تکامل مادی و معنوی جوامع انسانی، در گرو توجه کامل به کودکان است. از این رو حقوق کودکان در اجتماع به هیچ امری محدود نخواهد بود.^۱ قوانین اسلام، زندگی آدمی را از قبل تولد تا لحظه مرگ در بر می‌گیرد. حقوق کودک، چه حقوق واجب و چه وظایف اخلاقی، به عنوان یکی از این قوانین از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا نهال وجود کودکان همواره در معرض آفت‌ها و آسیب‌های گوناگون است. در این مقاله مهم‌ترین حقوق کودک از منظر قرآن و روایات بررسی شده و آسیب‌های عاطفی، روانی و اجتماعی که به واسطه رعایت نکردن حقوق مسلم کودک بر کودکان و جامعه تحمیل می‌شود، بیان می‌شود.

حقوق کودک قبل از تولد

۱. انتخاب مادر شایسته

بر خلاف آنچه رسانه‌های مسموم می‌کوشند تا ازدواج و انتخاب همسر را امری

* کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث.

۱. احمد بهشتی؛ «اسلام و حقوق کودک: همه چیز در خدمت مصالح عالی کودک»؛ مجله درس‌هایی از مکتب اسلام؛ سال چهاردهم، شماره دوم، ص ۶۶ و ۶۷.

شخصی جلوه دهند، اسلام آن را امری فرا شخصی می‌داند؛ زیرا یکی از حقوق کودک قبل از تولد این است که هر یک از والدینش، در گزینش همسر انتخابی شایسته کرده باشند؛^۱ مسأله‌ای که متأسفانه اغلب زوجین به آن بی‌توجه هستند.

الف) ایمان و تدین

قرآن مسلمانان را از ازدواج با مشرکان منع کرده است تا زمانی که ایمان بیاورند: «وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَةَ حَتَّىٰ تُؤْمِنُ»^۲ و زن‌های مشرک را به همسری نگیرید تا ایمان بیاورند».

ب) اصالت خانوادگی

قرآن در آیه «وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبثَ لَا يَخْرِجُ إِلَّا نَجَسًا»^۳ سرزمین پاک، گیاهش به اذن پروردگارش (فراوان و پربرار) بیرون می‌آید و آن (سرزمینی) که پلید است (گیاهش) جز اندک و بی‌خیر بیرون نمی‌آید»، محیط خانواده را به سرزمین پاک و سرزمین ناپاک تشبیه کرده است که بر گیاهان خود تأثیرات مستقیم دارند.

ج) عقل و هوش

آینده کودکان و روش آن‌ها در زندگی، به عقل و هوشی که از والدین به ارث می‌برند، بستگی دارد؛ چنانکه امام علی علیه السلام فرموده است: «إِيَّاكُمْ وَتَرْوِجِ الْحَمَقَاءِ فَإِنَّ صُحْبَتَهَا بَلَاءٌ وَوُلْدَهَا ضِيَاعٌ»^۴ از ازدواج با شخصی که از لحاظ ذهنی دچار اختلال است، پرهیزید؛ زیرا در صورت ازدواج، زندگی با بلاست و فرزندانش نیز تباه می‌شوند».

د) سلامت جسمی و روانی

برخوردار نبودن هر یک از والدین از سلامت جسمی و روانی، آرامش خانواده را به

۱. ر.ک: محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۷۵، ص ۲۳۶.

۲. بقره: ۲۲۱.

۳. اعراف: ۵۸.

۴. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۳۵۴؛ محمد بن حسن حر عاملی؛ وسائل‌الشیعه؛ ج ۱۴

ص ۵۷.

مرور از بین می‌برد و مانع تربیت صحیح فرزند می‌شود. کودک متولد شده در چنین محیط نامطلوبی، ناخواسته درگیر مشکلات والدین می‌شود. جدایی والدین، آسیب‌های جدی بر کودک وارد می‌کند که ظلم بزرگی به اوست.^۱ اگر جوانان با دقت بیشتر و معیارهای صحیح شریک زندگی خویش را انتخاب کنند، با چنین مشکلاتی نیز دست و پنجه نرم نکرده و به کودکان خود نیز آسیب نمی‌رسانند.

۲. حق حیات جنین

جنین بعد از استقرار در رحم، مانند دیگر انسان‌ها از حق حیات برخوردار است و نباید مورد ظلم قرار بگیرد. شیوع افکاری در فضای جامعه جهانی مانند حقوق مادر، حق تسلط بر بدن و فروش جنین و ... یا مواردی مانند فقر مالی، فرهنگی و مشکلات اجتماعی، بهانه‌ای موجه برای سقط جنین شده و به والدین اجازه داده می‌شود تا برای نگهداری یا سقط جنین تصمیم بگیرند. در حالی که قرآن از کشتن فرزندان به شدت نهی کرده است: «وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ»^۲ و فرزندان خود را از ترس فقر و تنگدستی نکشید، ماییم که آن‌ها و شما را روزی می‌دهیم».

سقط جنین از نظر حقوق اسلام، جرم است و عامل به آن، مجرم تلقی می‌شود و برای خاطیان (مادر، پزشک متخصص و ...) دیه و حبس مقرر شده است^۳ تا از این طریق، حق سقط جنین از پدر و مادر به بهانه‌های واهی گرفته شود و هیچ امری جز در خطر بودن سلامت مادر، حق زندگی را از کودک سلب نکند. رئیس وقت سازمان پزشکی قانونی در اردیبهشت سال ۹۸، آمار سقط جنین در سال ۶۹ را ۹ هزار و ۳۰۴ مورد و در سال ۹۷، ۹ هزار و ۱۴۳ مورد و به طور کلی سالانه ۴۵۰ هزار سقط در کشور را اعلام کرده است.^۴ در دوران جاهلیت، کودکان دختر را بعد از به دنیا آمدن

۱. محمدرضا حاج شریفی؛ حقوق فرزند بر والدین از نگاه اسلام؛ ص ۳۱.

۲. اسراء: ۳۱.

۳. جمال بیگی؛ بزه‌دیدگی اطفال در حقوق ایران؛ ص ۶۹ - ۸۲.

۴. همشهری آنلاین؛ «سالی ۴۵۰ هزار سقط جنین در کشور؛ ۱۲۵ هزار غیرقانونی»؛ ۱۳۹۸/۱۱/۱۷.

زننده به گور می‌کردند و متأسفانه اکنون والدین گاه به بهانه‌های واهی، حق حیات را از جنین خود قبل از تولد می‌گیرند!

۳. نفقه و ارث جنین

از دیدگاه اسلام جنین بعد از انعقاد نطفه، به عنوان یک انسان شخصیت حقوقی دارد و مانند سایر اعضای خانواده، به او نفقه و ارث تعلق می‌گیرد، صاحب اموال خود می‌باشد و اداره مالی او به عهده ولی او خواهد بود.^۱ با عمل به توصیه‌ها و رهنمودهای اسلامی، حق و حقوق مادی و معنوی کودک و والدین در زندگی از بین نخواهد رفت؛ یعنی حق حیات جنین قبل از تولد، بی‌صدا و بی‌گناه و به بهانه‌های واهی از او سلب نمی‌شود یا اموال و دارایی‌اش خرج نمی‌شود تا بعد از تولد، در فقر به زندگی ادامه ندهند.

حقوق کودک بعد از ولادت

خانواده، محبوب‌ترین بنیاد و بنیان اجتماعی از دیدگاه اسلام است و زن و شوهر، کانون پر مهر خانواده را تشکیل داده‌اند که کودک، محصول این پیوند است.^۲ کودک پس از تولد نیز دارای حقوقی است که عبارتند از: انتخاب نام نیک، حق تغذیه با شیر مادر، حق بازی، حق تعلیم و تربیت و حق مهرورزی و تکریم.

۱. انتخاب نام نیک

اولین حق کودک بعد از تولد، انتخاب نامی شایسته توسط والدین است؛ زیرا اسم معرف هویت اوست. انتخاب نام نامناسب، اثر مخربی بر فرزند دارد که گاه تا پایان عمر با او همراه خواهد بود. متأسفانه امروزه به جای گذاشتن نام نیک بر فرزند، رقابتی سخت میان خانواده‌ها ایجاد شده تا اسامی به روز و خاص بر فرزندشان بگذارند، بی‌آنکه به اثر ناپسند آن نام بر فرزند خود بیاندیشند. در روایتی آمده است که شخصی از پیامبر صلی الله علیه و آله درباره حق فرزندش بر خود سؤال کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله به او

۱. ر.ک: بقره: ۲۳۳؛ نساء: ۱۳-۷؛ مجید وزیری؛ حقوق متقابل کودک و ولی در اسلام؛ ص ۱۰۷.

۲. مجید وزیری؛ حقوق متقابل کودک و ولی در اسلام؛ ص ۶۹.

فرمود: «تُحْسِنُ اسْمَهُ وَآدَبَهُ وَصَعَهُ مَوْضِعاً حَسَنًا»^۱ نام و تربیتش را نیکو کن و برای او شغلی در نظر بگیر». امام علی علیه السلام نیز به نامگذاری کودکان قبل از تولد توصیه و سفارش کرده است: «[حتی در صورت اطلاع نداشتن از جنسیت] برای کودک، نامی انتخاب کنید؛ زیرا بچه‌ای که سقط شده است، در روز رستاخیز شما را ملاقات می‌کند و به پدر خود می‌گوید چرا برای من اسمی انتخاب نکردی؟»^۲ نام، در دنیا و آخرت همراه انسان خواهد بود. پس باید اسم انتخابی، زیبا و منطبق با شرایط دینی و فرهنگی جامعه باشد تا تأثیرات نیکویی بر کودک بگذارد.

۲. حق تغذیه با شیر مادر

بهره‌مندی از شیر مادر، یکی دیگر از حقوق کودک است: «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ»^۳ و مادران باید فرزندان خود را دو سال تمام شیر دهند». سال‌ها این باور وجود داشت که شیر مادر نیاز کودک را برطرف نمی‌کند، اما امروزه دانشمندان ثابت کرده‌اند ترکیبات شیر مادر به گونه‌ای است که در ساعات مختلف روز و با توجه به نیاز و رشد کودک، متناسب با نیاز او تغییر می‌کند. رسول‌خدا صلی الله علیه و آله فرموده است: «لَيْسَ لِلصَّبِيِّ خَيْرٌ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ»^۴ برای شیرخوار چیزی بهتر از شیر مادرش نیست». اهمیت شیر مادر در دوران شیرخوارگی، به سبب محکم شدن ساختار بدنی کودک و شکل‌گیری ساختار روحی اوست.^۵ محروم کردن کودکان از شیر مادر نه تنها به جسم او آسیب می‌رساند؛ بلکه به روحیه او نیز ضربه می‌زند. مکیدن شیر در آغوش مادر، نیازهای عاطفی کودک را که از هر نیازی مهم‌تر است، تأمین می‌کند.

۳. حق بازی

از دیگر حقوق کودک، فراهم کردن شرایط بازی متناسب با سن اوست^۶ که به رشد

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ *الکافی*؛ ج ۶، ص ۴۸.

۲. همان، ص ۱۸.

۳. بقره: ۲۳۳ و نیز ر.ک: حج: ۲؛ قصص: ۷؛ لقمان: ۱۴؛ احقاف: ۱۵.

۴. محمد بن حسن حر عاملی؛ *وسائل الشیعه*؛ ج ۲۱، ص ۴۶۸.

۵. مجید وزیری؛ *حقوق متقابل کودک و ولی در اسلام*؛ ص ۱۵۰ و ۱۵۱.

۶. یوسف: ۱۱ و ۱۲.

جسمی، روحی، فکری و عاطفی اش کمک بسیاری می‌کند. کودکانی که به درستی و به اندازه کافی بازی نکرده‌اند، از رشد ذهنی مناسب بی‌بهره‌اند. امام صادق علیه السلام فرموده است: «دَعِ ابْنَكَ يَلْعَبُ سَمِعَ سِنِينَ: ^۱ فرزندت را رها کن تا هفت سال بازی کند». همراهی و مشارکت والدین در بازی با کودک، مسأله دیگری است که در روایات به آن توجه شده است؛ ^۲ چنانکه امام علی علیه السلام فرموده است: «مَنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ صَبَا: ^۳ هر کسی بچه‌ای دارد، باید با او بچگی کند». کودکانه سخن گفتن و رفتار کردن، راهکاری کاربردی برای برقراری ارتباط با کودک است. یادگیری به همراه بازی و نشاط، شیرین‌ترین و مؤثرترین روش تربیتی است. حضرت زهراء علیها السلام با امام حسن علیه السلام بازی می‌کرد و می‌گفت: «ای حسن! مانند پدرت باش. حق را صریح بیان کن و خدای منان را عبادت نما و با انسان کینه‌توز دوستی مکن».^۴

یکی از نزدیکان امام خمینی علیه السلام می‌گوید: «دنبال علی (نوه امام) می‌گشتم. هر چه گشتم، او را پیدا نکردم تا اینکه احساس کردم به اتاق حضرت امام رفته است. دیدم آقا در یک طرف اتاق ایستاده و توپ را به طرف علی قل می‌دهد و با او بازی می‌کند».^۵

ترکیب بازی و آموزش، روشی است که امروزه روان‌شناسان بر آن تأکید دارند، در حالی که برخی کودکان این عصر به دلایل مختلف، از بازی‌های پر هیجان و همراهی والدین در بازی محروم هستند. خانه‌های آپارتمانی کوچک، جایی برای تخلیه هیجان‌ها ندارد و اغلب والدین متأسفانه با توجه به سبک زندگی امروزی، فرصت بازی و تمرکز بر علائق کودک را ندارند. از این رو کودکان باید به تنهایی عادت کنند.

۴. حق تعلیم و تربیت

یکی از حقوق اصلی آدمی، حق تعلیم و تربیت است؛ اما روش تربیتی قرآن در مورد

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ *الکافی*؛ ج ۶، ص ۴۶.

۲. فریبا لباف؛ *حقوق فرزندان از نظر قرآن و سنت*؛ ص ۸۳-۸۶.

۳. محمد بن حسن حر عاملی؛ *وسائل الشیعه*؛ ج ۲۱، ص ۴۸۶.

۴. ابن شهر آشوب؛ *مناقب آل ائمه*؛ ج ۳، ص ۳۸۹.

۵. مهدی نیک‌خو؛ *گلبرگ زندگی*؛ ص ۵۰.

کودک، بر پایه آگاهی بخشی و مهربانی استوار است؛ بدین معنا که تعامل و ارتباط با کودک باید از همان ابتدا با محبت همراه باشد: «وَ إِذْ قَالَ لِقْمَانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشُّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ»^۱ هنگامی را که لقمان به پسرش در حالی که او را پند می داد، گفت: ای پسر عزیزم، برای خدا شریک و همتا قرار مده؛ زیرا شرک، ظلمی بس بزرگ است». در آیه «وَ وَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَ يُعْقِبُ يَا بُنَيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»^۲ حضرت ابراهیم علیه السلام و حضرت یعقوب علیه السلام پسران شان را به آیین خود، یعنی پیروی از دین حق و اسلام توصیه کردند. این دو آیه، نمونه ای از روش انبیا و اولیای الهی در بیان مفاهیم اعتقادی است که با لحنی مهربانانه فرزندان را با عبارت (یا بُنَيَّ) مورد خطاب قرار داده اند. این کار سبب انتقال محبت پدر به فرزندان می شود. بار احساسی مثبت کلمات، میزان تأثیرگذاری کلام را بالا خواهد برد؛ چنانکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده است: «أَكْرَمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ يُعْفَرُوا لَكُمْ»^۳ به فرزندان خود احترام بگذارید و آنان را خوب تربیت کنید تا آمرزیده شوید». بنا بر این حدیث شریف، شرط به ثمر رسیدن تلاش خانواده در تربیت صحیح اسلامی، احترام در محیط خانواده و فراهم کردن محیطی آرام، امن و معنوی است.

ائمه اطهار علیهم السلام و ظایف والدین و چگونگی تربیت اسلامی را به تفکیک سن، در یک سیستم تربیتی منسجم ترسیم نموده اند. برای مثال امام علی علیه السلام فرموده است: «فرزند در هفت سال نخست زندگی آزاد گذارده، و در هفت سال دوم به او ادب آموخته، و در هفت سال سوم به خدمت گرفته می شود»^۴. این سبک رفتاری در زندگی علمایی مانند علامه طباطبایی رحمته الله علیه و امام خمینی رحمته الله علیه و... قابل مشاهده است. عمادالدین طباطبایی، نوه امام خمینی رحمته الله علیه می گوید: «وقتی به محضر امام وارد می شدم، سلام می کردم؛ اما ایشان سعی داشتند که زودتر به من سلام کنند و خیلی دلنشین با ما برخورد

۱. لقمان: ۱۳.

۲. بقره: ۱۳۲.

۳. فضل بن حسن طبرسی؛ مکارم الأخلاق؛ ص ۲۲۲.

۴. ر.ک: مجید وزیری؛ «نگاهی به وظایف تربیتی پدر در برابر کودک، فصلنامه علمی پژوهشی دانشکده ادبیات علوم انسانی دانشگاه تهران؛ سال ۵۲، شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۱، ص ۵۸۴-۵۶۵.

۵. فضل بن حسن طبرسی؛ مکارم الأخلاق؛ ص ۲۲۳.

می کردند.^۱ اگر تربیت گفتاری و عملی همراه با محبت به کودک عرضه شود، هیچ گاه از ذهن او محو نخواهد شد.

۵. حق مهرورزی و تکریم کودک

کودک همان طور که به غذای جسم نیاز دارد، محتاج غذای روح، یعنی محبت است.^۲ والدین باید این نیاز طبیعی را بر اساس تغییر سن و شرایط کودک به خوبی پاسخ دهند. در سیره ائمه اطهار علیهم السلام روش های مختلفی مانند بوسیدن برای مهرورزی وجود دارد. امام صادق علیه السلام فرموده است: «أَكْثَرُوا مِنْ قُبْلَةِ أَوْلَادِكُمْ فَإِنَّ لَكُمْ بِكُلِّ قُبْلَةٍ دَرَجَةٌ فِي الْجَنَّةِ»^۳ فرزندان خود را زیاد ببوسید؛ زیرا برای شما در هر بوسیدن، درجه ای در بهشت است.^۴ نامیدن کودک با الفاظی زیبا و محبت آمیز مانند عزیزم و سلام کردن به او، از دیگر روش های مهرورزی در سیره معصومین علیهم السلام است. بنا بر روایات، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هر گاه از کنار کودکان عبور می کرد، با نهایت تواضع به آنها سلام می کرد.^۵

عمل کردن به وعده هایی که به کودک داده می شود نیز از دیگر موارد تکریم و تربیت کودک است که افزون بر محبتی که به او منتقل می کند، صداقت را نیز به او می آموزد. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «أَحِبُّوا الصِّبْيَانَ وَارْحَمُوهُمْ وَإِذَا وَعَدْتُمُوهُمْ شَيْئًا فَفُوا لَهُمْ»^۶ فرزندانان را دوست بدارید و به آنان محبت کنید و هر وقت به آنان وعده دادید، به آن عمل کنید. مشورت خواستن از کودک نیز یکی دیگر از راه های تکریم و بزرگداشت اوست: «قَالَ يَا بَنِيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى: ۶» گفت: ای فرزند خردسالم، من مرتب در خواب می بینم که تو را سر می برم، پس بنگر چه نظر

۱. غلامعلی رجایی؛ برداشت هایی از سیره امام خمینی علیه السلام؛ ص ۲۱.

۲. ر.ک: اسراء: ۲۴.

۳. محمد بن حسن حر عاملی؛ وسائل الشیعة؛ ج ۲۱، ص ۴۸۵.

۴. منسوب به امام صادق علیه السلام؛ مصباح الشریعة؛ ص ۲۴۳.

۵. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۶، ص ۴۹.

۶. صافات: ۱۰۲.

می‌دهی». مشاهده چنین برخوردهایی از طرف خانواده تأثیر مستقیمی بر روحیه و آرامش کودک دارد. در خانواده‌هایی که عشق و احترام در میان اعضا به مرور کمرنگ شود، بی‌شک کودکان دچار آسیب عاطفی خواهند شد.

متأسفانه در جامعه امروزی، چنین حقوقی کمتر درباره کودکان رعایت می‌شود. برخی کودکان به سبب شرایط زندگی، با محرومیت از بسیاری از این حقوق برای کسب هزینه‌های زندگی مشغول به کار هستند. دیگر کودکانی نیز که در میان کانون خانواده هستند، از این حقوق به‌تمامه برخوردار نیستند؛ زیرا شرایط کاری والدین که گاه هر دو نفر شاغلند، فشار کاری والدین و خستگی آنان، غرق شدن کودکان در بازی‌ها و سرگرمی‌های رایانه‌ای و گذراندن بخشی از ساعات روز در مهدکودک‌ها، سبب شده فاصله میان کودکان و والدین بیشتر شود و به تبع آن، محبت عمیقی که باید به واسطه در کنار یکدیگر بودن رقم بخورد، کمرنگ‌تر شده است.

۶. حق کودک یتیم

کودکان یتیم بیشتر در معرض آسیب‌های اجتماعی، روحی و جسمی هستند؛ از این رو قرآن درباره رعایت حقوق آنان به صراحت هشدار داده است: «إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَ سَيَصْلُونَ سَعِيرًا»^۱ همانا کسانی که اموال یتیمان را به ظلم می‌خورند، جز این نیست که آتش در شکم خود فرو می‌برند و به زودی در آتش فروزان در آیند و حرارت آن را بچشند». رسول خدا ﷺ فرموده است: «هر کس یتیمی را سرپرستی کند تا آنکه بی‌نیاز گردد، خداوند به سبب این کار بهشت را بر او واجب می‌کند؛ هم‌چنانکه دوزخ را بر خورنده مال یتیم واجب ساخته است»^۲.

نتیجه‌گیری

در آموزه‌های آسمانی اسلام، همه کودکان از دختر و پسر، حقوق و مزایای معینی

۱. نساء: ۱۰.

۲. محمد بن حسن طوسی؛ *الأمالی*؛ ص ۵۲۲.

دارند و همگان از اعمال هر گونه خشونت و بی‌رحمی در حق آنان باز داشته شده‌اند. این در حالی است که پیش از اسلام، میان اعراب و دیگر اقوام، کودکان در وضع نامناسبی قرار داشتند و از کمترین حقوق عادی نیز بهره‌مند نبودند. اهمیت و ارزش کودکان در اسلام تا آنجاست که آن‌ها نه فقط پس از تولد، بلکه پیش از تولد نیز دارای حقوقی هستند. گزافه نیست اگر بگوییم اسلام، اساس حقوق بشر را با حقوقی که برای کودکان در نظر گرفته، پایه‌گذاری کرده است.

فهرست منابع

کتاب

۱. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی؛ مناقب آل‌ابی‌طالب علیهم‌السلام؛ چاپ اول، قم: نشر علامه، ۱۳۷۹ق.
۲. بیگی، جمال؛ بزه‌دیدگی اطفال در حقوق ایران؛ چاپ دوم، تهران: نشر میزان، ۱۳۸۸ش.
۳. حاج شریفی، محمدرضا؛ حقوق فرزند بر والدین از نگاه اسلام؛ چاپ اول، تهران: انتشارات سینا، ۱۳۷۴ش.
۴. حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه؛ قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ق.
۵. رجایی، غلامعلی؛ برداشت‌هایی از سیره امام خمینی ره؛ تهران: مؤسسه تنظیم نشر و آثار امام خمینی ره، ۱۳۹۲ش.
۶. طبرسی، فضل بن حسن؛ مکارم الأخلاق؛ چاپ چهارم، قم: انتشارات الشریف الرضی، ۱۴۱۲ق.
۷. طوسی، محمد بن حسن؛ الامالی؛ چاپ اول، قم: دارالتقافة، ۱۴۱۴ق.
۸. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تصحیح علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ تهران: دارالکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ق.
۹. لباف، فریبا؛ حقوق فرزندان از نظر قرآن و سنت؛ چاپ اول، تهران: انتشارات زهد، ۱۳۸۵ش.
۱۰. مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار؛ چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۱۱. منسوب به امام جعفر صادق علیه‌السلام؛ مصباح الشریعه؛ چاپ اول، بیروت: عملی، ۱۴۰۰ق.
۱۲. نیک‌خو، مهدی؛ گلبرگ زندگی؛ قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۶ش.

۱۳. وزیری، مجید؛ حقوق متقابل کودک و ولی در اسلام؛ تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، ۱۳۸۴ش.

مقالات

۱. بهشتی، احمد؛ «اسلام و حقوق کودک: همه چیز در خدمت مصالح عالی کودک»؛ مجله درس‌هایی از مکتب اسلام؛ سال چهاردهم، شماره دوم، ص ۶۶ و ۶۷.
۲. وزیری، مجید؛ «نگاهی به وظایف تربیتی پدر در برابر کودک از دیدفصلنامه علمی پژوهشی دانشکده ادبیات علوم انسانی دانشگاه تهران؛ سال ۵۲، شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۱، ص ۵۸۴-۵۶۵.

سایت‌ها

همشهری آنلاین؛ «سالی ۴۵۰ هزار سقط جنین در کشور؛ ۱۲۵ هزار غیرقانونی»؛ ۱۳۹۸/۱۱/۱۷، کد خبر: ۴۸۲۸۲۳.

راه‌های تعامل با جوانان

فاطمه اعتمادی*

مقدمه

بسیاری از مشکلاتی که در محیط خانواده، جامعه و کار رخ می‌دهد و می‌تواند منشأ آسیب‌های روحی یا حتی جسمی شود، نتیجه ناکامی در برقراری ارتباط مؤثر میان افراد است. ارتباط، مهم‌ترین و اصلی‌ترین عامل پیوند دهنده انسان با محیط زندگی و اجتماع است. سبک زندگی امروز و حضور پر رنگ فضای مجازی در زندگی افراد، گسست‌هایی را میان نسل امروز با نسل گذشته ایجاد کرده است. والدین از بی‌احترامی جوانان شکایت دارند و جوانان از بی‌توجهی والدین و عدم درک آن‌ها. والدین از بی‌توجهی جوانان و نادیده گرفتن مسائل مهم زندگی گله دارند و جوانان حوصله شنیدن این گله‌ها را ندارند. بزرگ‌ترین مشکل، عدم برقراری یک رابطه خوب و دوستانه میان جوانان و والدین است. اگر والدین بتوانند قبل از اینکه پدر و مادر فرزند جوان‌شان باشند، دوست و رفیق او باشند، بسیاری از مشکلات حل می‌شود. برای داشتن ارتباطی خوب و سازنده با جوان امروزی، باید او و ویژگی‌ها و آرمان‌هایش را شناخت و آن‌گاه راه‌های ارتباط با او را پیدا کرد. در این مقاله به برخی راه‌های ارتباط خوب با جوان می‌پردازیم.

اهمیت تعامل با جوان

در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است که فرمود: «فرزند هفت سال مولا، هفت سال

---

* کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث.

بنده و هفت سال وزیر است. پس اگر در سال بیست و یکم روحيات او مورد رضایت تو بود (شکر خدای نما)، والّا وا گذار که در پیش خدا معذوری^۱. بنا بر این حدیث شریف، فرزندان در هفت سال سوم که سنین جوانی است، در حکم مشاور و وزیر خانواده هستند. جوانان، بزرگ‌ترین سرمایه خانواده‌ها و اجتماع هستند که در صورت بهره‌مندی از استعدادها، توانایی‌ها و توانمندی‌های بالقوه به ودیعت نهاده در وجودشان، می‌توان سعادتمند جوان و نیز خانواده و اجتماع را تأمین کرد. داشتن یک ارتباط خوب و صمیمانه با جوان، لازمه بهره‌مندی از این استعدادها و توانمندی‌هاست. برای داشتن این ارتباط صمیمانه، ابتدا باید ویژگی‌های روحی، روانی و شخصیتی جوان را شناخت.

چگونگی تعامل با جوان

یکی از پرسش‌های بنیادی در تعامل با جوان آن است که با چه شیوه‌ای و چگونه با این نسل روبه‌رو شویم. برای ارتباط بهتر با جوان، باید ویژگی‌های روحی، روانی و شخصیتی او را شناخت. در این بخش به برخی از این ویژگی‌ها می‌پردازیم.

۱. شناخت جوان و ویژگی‌های آن

جوانی از نظر فرهنگ‌های مختلف، مفهوم وسیع و گسترده‌ای دارد. روان‌شناسان دوره سنی ۱۷ تا ۳۰ سالگی را دوره جوانی نامیده و آن را با ورود به دانشگاه و آشنایی بیشتر فرد با تفکر منطقی، هم‌زمان دانسته‌اند.^۲ به عبارتی، جوان کسی است که دوره کودکی و نوجوانی را سپری کرده و وارد مرحله جدیدی به نام «جوانی» شده و از نظر جسمی، فکری، روحی و روانی می‌تواند فکر کند، جوانب امر را بررسی و ارزیابی نماید، تصمیم بگیرد و آن را اجرا کند. چنانکه حضرت ابراهیم علیه السلام در ابتدای دوره جوانی تصمیم گرفت که بت‌ها را بشکند؛ سپس تصمیم‌اش را اجرا کرد و بت‌ها را شکست.^۳

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۱۰۱، ص ۹۵.

۲. محمدرضا شرفی؛ جوان و بحران هویت؛ ص ۱۴.

۳. انبیاء: ۶۰؛ محمد احسانی؛ جوان: انتظارات و مسئولیت‌ها؛ ص ۲۰.

جوانی مرحله‌ای بسیار حساس، سرنوشت‌ساز و با اهمیت در زندگی است؛ زیرا از یک سو دارای استعدادهایی است که آینده جوامع در گرو آن‌هاست و از دیگر سو در اوج قله توانایی و شکوفایی قرار دارد که در صورت استفاده صحیح از آن‌ها، می‌توان به نتایج بسیار خوبی در زمینه فردی و اجتماعی دست یافت. برای داشتن یک ارتباط خوب و صحیح با جوان، ابتدا باید او را شناخت؛ چنانکه شهید مطهری در این باره می‌نویسد:

ما اول باید درد این نسل را بشناسیم. درد عقلی و فکری، دردی که نشانه بیداری است؛ یعنی آن چیزی را که احساس می‌کند و نسل گذشته احساس نمی‌کرد.^۱

۲. اهتمام به دوران تربیت جوان

جوان لبریز از هیجان و برافروختگی است که اگر کنترل نشود، می‌تواند خطرآفرین باشد. هدایت نشدن روحیه جستجوگر و کنجکاو جوان، زمینه آلودگی او به انحرافات را فراهم می‌کند. بیداری فطرت در جوان و شور و عشق و شیدایی‌اش تا آنجاست که در شرایط دشوار و سخت مانند دوران دفاع مقدس، حتی از جان خویش نیز در راه رسیدن به آرمان‌ها می‌گذرد.^۲

از دیگر ویژگی‌های جوان، تربیت‌پذیری اوست. جوانی، آخرین مرحله‌ای است که فرد می‌تواند شخصیت خود را تکمیل و از نظر فکری و رفتاری، در باورها و ارزش‌های خود تجدید نظر کند.^۳ از این روست که امام علی علیه السلام در نامه‌ای به امام حسن علیه السلام فرموده است: «إِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِثِ كَالأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أَلْقِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبْلَهُ»^۴ قلب جوان همچون زمین آماده و مستعد کشت است که هر بذری در آن پاشیده شود، می‌پذیرد. یادگیری در دوره جوانی افزون بر اصل پذیرش، از نظر کیفیت نیز در سطح بالایی قرار دارد و پایدارتر از دیگر دوره‌هاست. امام کاظم علیه السلام

۱. مرتضی مطهری؛ ده گفتار؛ ص ۱۸۳.

۲. ر.ک: غلامرضا ویسی؛ «روانشناسی ارتباط با جوان»؛ فصلنامه پیام؛ شماره ۸۹، تابستان ۱۳۸۷، ص ۷۳-۹۰.

۳. محمد خادمی کوشا؛ جوان در پرتو اهل بیت علیهم السلام؛ ص ۴۲.

۴. محمد بن حسین شریف الرضی؛ نهج البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ نامه ۳۱.

فرموده است: «مَنْ تَعَلَّمَ فِي شَبَابِهِ كَانَ بِمَنْزِلَةِ الرَّسْمِ فِي الْحَجْرِ»^۱ کسی که در جوانی علم بیاموزد، مانند نقشی که بر سنگ کنده شود، در جان او نقش می‌بندد. این تشبیه از آن روست که جوان از توانایی زیادی برخوردار است و به خوبی می‌تواند مفاهیم را بفهمد، تجزیه و تحلیل کند و به یاد بسپارد.^۲

۳. زمینه‌سازی رشد استعدادها

اگر چه رشد استعداد جوان تا اندازه‌ای فردی و وابسته به فعالیت‌های اوست، اما خانواده و جامعه باید زمینه‌های آن را فراهم کنند. اگر استعداد جوان در دوران جوانی شکوفا نشود، این فرصت از دست می‌رود و در دوره پیری نمی‌توان آن را جبران کرد. از همین روست که امام علی علیه السلام فرموده است: «بَادِرِ الْفُرْصَةَ قَبْلَ أَنْ تَكُونَ غُصَّةً»^۳ فرصت را پیش از آنکه اندوه گردد، دریاب.

شکوفا شدن استعدادهای جوان، نیازمند زمینه‌سازی و برنامه‌ریزی دقیق و درست است. خانواده به عنوان اولین نهاد رسمی و تأثیرگذار بر جوان، نقش بسیار مهمی در این زمینه دارد؛ زیرا با شناسایی استعدادها و توانمندی‌های جوان، می‌تواند او را به مسیر درست هدایت کند تا در عرصه بزرگ‌تر یعنی اجتماع، توسط دولت‌ها شکوفاتر شود؛ زیرا دولت صاحب اختیار همه منابع مادی و نیروهای انسانی جامعه است و می‌تواند با برنامه‌ریزی‌های مناسب، استعدادهای بالقوه نسل جوان را به بالفعل تبدیل کند. از همین روست که امام علی علیه السلام به مالک اشتر فرمود: «تَفَقَّدْ مِنْ أُمُورِهِمْ مَا يَتَفَقَّدُ الْوَالِدَانِ مِنْ وَلَدَيْهِمَا»^۴ آن‌گونه درباره امور مردم بیاندهش که پدر و مادر مهربان نسبت به فرزندشان می‌اندیشند و برای آینده او برنامه‌ریزی می‌کنند.

جوان در صورتی به ابتکار و خلاقیت دست می‌یابد که امکانات لازم برای به فعلیت رسیدن توانایی‌های فکری و هنری‌اش فراهم باشد. برای به فعلیت درآمدن

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۱، ص ۲۲۲.

۲. محمدعلی حاجی ده‌آبادی؛ بررسی مسائل تربیتی جوانان در روایات؛ ص ۲۷.

۳. محمد بن حسین شریف الرضی؛ نهج البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ نامه ۳۱.

۴. همان، نامه ۵۳.

استعدادهای جوان و بهره بردن از آن برای پیشرفت جامعه، ابتدا این استعدادها باید توسط خانواده کشف و زمینه فعالیت در مرحله ابتدایی توسط خانواده و سپس در ابعاد بزرگ‌تر توسط دولت در جامعه برای او فراهم شود.^۱ پیمان سرحدی، دانشجوی مخترع و نابغه که پوتین فوق هوشمندی را اختراع کرده است که توانایی شناسایی مواد رادیواکتیو و تمام اشعه‌های آن، مین‌یابی، شناسایی نبض، فشارخون، دما و رطوبت را دارد، می‌گوید: «من اختراع را در سال ۱۳۸۲ زمانی که یک دانش‌آموز بودم، آغاز کردم و از آن به بعد به تحقیق و پژوهش علاقمند شدم؛ اما فعالیت‌های اصلی و مهم من در زمان دانشجویی و بعد از آن بود. در این مسیر خانواده‌ام همیشه همراه من بودند و زمینه رشد و استعدادیابی را برایم فراهم کردند».^۲

۴. محبت و احترام

انسان ذاتاً دوست دارد مورد محبت و احترام دیگران قرار گیرد. این نیاز فطری در رفتار انسان و برخورد او با دیگران ظهور می‌یابد؛ گاه به شکل ارتباط کلامی و گفتار محبت‌آمیز و گاه در قالب رفتار و ایجاد دوستی و رفت و آمد با همسالان، همسایگان و خویشاوندان. اگر چه نیاز به محبت، ذاتی است و از دوره کودکی در نهاد انسان وجود دارد، اما در دوران جوانی بیشتر آشکار می‌شود؛ چرا که استعدادها و انسان در این دوره کاملاً شکوفا می‌شود و گرایش‌های طبیعی و فطری وی به فعلیت می‌رسد. خانواده باید این نیاز جوان را درک کند، با او رفتار محترم و محبت‌آمیز داشته باشد و روحیه دیگرخواهی او را پرورش دهد.^۳ اشباع نشدن نیاز جوان به محبت و احترام از سوی خانواده، زمینه پیدایش بسیاری از نگرانی‌های روحی و روانی، اضطراب، استرس و ترس‌های غیرمنطقی را در وی ایجاد می‌کند.^۴ تأمین این نیاز جوان افزون بر اینکه پاسخی به نیاز درونی اوست، آثار فردی و

۱. محمد احسانی؛ جوان: انتظارات و مسئولیت‌ها؛ ص ۸۹.

۲. باشگاه نخبگان دانشگاه پیام‌نور؛ «مصاحبه با نخبگان».

<http://bn.pnu.ac.ir/Portal/home/706678>

۳. محمد احسانی؛ جوان: انتظارات و مسئولیت‌ها؛ ص ۷۱.

۴. سید احمد احمدی؛ روانشناسی نوجوانان و جوانان؛ ص ۷۷.

اجتماعی فراوانی نیز به دنبال دارد. در واقع محبت، اکسیری است که بسیاری از دردها و بیماری‌های روحی و روانی جوان را درمان می‌کند.^۱ نقل است روزی علامه جعفری در اوایل انقلاب به دانشگاه فنی تهران برای سخنرانی رفت. جلسه ۴ ساعت به طول انجامید و پس از پایان جلسه نیز دانشجویان اطراف ایشان جمع شدند و سؤال‌های خود را مطرح می‌کردند. ایشان بسیار خسته شده بود. جمعیت که متفرق شد، دانشجویی جلو آمد و با عصبانیت و لحنی بی‌ادبانه علامه را نقد کرد. علامه که بسیار خسته شده بود و جایی برای نشستن نداشت، عبایش را روی زمین پهن کرد و نشست. سپس گفت: «بیا بنشین جوان تا جوابت را بدهم». دانشجوی جوان از این رفتار علامه بسیار شرمند شد و با حالتی خجالت‌زده گفت: «من جواب همه سؤال‌هایم را گرفتم». بعدها که آن جوان برای تحصیل به خارج از کشور رفته بود، با علامه تماس می‌گیرد و می‌گوید: «آن تازیانه‌ای که با اخلاق‌تان آن روز به من زدید، همچنان دارد مرا در زندگی با خود می‌برد».^۲

جوان به دلیل ویژگی‌های روحی و روانی خاص خود، بیش از دیگران تحت تأثیر تکریم و احترام قرار می‌گیرد؛ زیرا به دلیل تربیت‌پذیری و روحیه هم‌گرایی با مردم، دوست دارد همواره خانواده و جامعه با دید مثبت به او نگاه کنند.^۳ از همین روست که پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ درباره تکریم و احترام به فرزندان فرموده است: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا آدَابَهُمْ يُغْفَرْ لَكُمْ»^۴ به فرزندان خود احترام بگذارید و آنان را آداب نیکو بیاموزید تا گناهان شما آمرزیده شود».

۵. همراهی و همدلی

بی‌تفاوتی و سهل‌انگاری نسبت به رفتار و گفتار جوان، بر هم زنده آرامش اوست. برای هدایت جوان در رسیدن به آزادی، تفکر، استقلال رأی و احساس مسئولیت

۱. محمدجواد طبعی مروّجی؛ حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیهم‌السلام؛ ص ۶۰.

۲. خبرگزاری تحلیلی خبرآنلاین؛ «شیوه برخورد علامه جعفری با دانشجوی عصبانی»؛ ۱۳۹۳/۰۴/۱۵.
<https://www.khabaronline.ir/news/363746>

۳. ر.ک: دوآن شولتز و سیدنی ال شولتز؛ نظریه‌های شخصیت؛ ترجمه یحیی سید محمدی؛ ص ۱۲.

۴. محمد بن حسن حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۲۱، ص ۴۷۶.

فردی و اجتماعی، باید در نهایت متانت و بدون دخالت مستقیم یا تحمیل، او را در راه ناهمواری که پیش رو دارد، هدایت کرد. در واقع باید در مسائل با او همدلی کرد و از دریچه نگاه او به قضایا و اتفاقات نگریست. خوب گوش دادن به جوان، سبب می‌شود تا او از والدین بیاموزد چگونه با آن‌ها همدلی کند. بنابراین والدین باید ضمن بیان احساسات خود برای جوان، احساس او را نیز درک کنند و بکوشند تا با کمک جوان راهی برای حل مسائل بیابند؛ زیرا در چنین شرایطی است که جوان آمادگی و پذیرش بیشتری برای متقاعد شدن دارد.^۱

۶. مسئولیت‌سپاری به جوان

مسئولیت و تعهد در زندگی، حقیقتی غیر قابل انکار است که آیات قرآن نیز با صراحت به آن اشاره دارد: «وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ»^۲ آنان را متوقف کنید؛ زیرا آنان مورد سؤال و بازخواست هستند». جوانی، دوره احساس مسئولیت و انجام وظیفه است و هر جوانی دوست دارد به خانواده و جامعه خود خدمت کند. مسئولیت‌خواهی جوانان، ناشی از ویژگی‌های جسمی و روانی آن‌هاست که از سویی توانایی لازم برای انجام کار را دارند و از سوی دیگر به نقش‌آفرینی علاقمند هستند. از آغاز نوجوانی و جوانی باید برخی مسئولیت‌ها را در خانواده به آنان سپرد تا ضمن پاسخگویی به احساس مسئولیت و مطالبه‌شان، آنان را برای انجام وظایف مهم سیاسی و اجتماعی آماده کرد. چنانکه پیامبر اسلام ﷺ فرماندهی سپاه اسلام در جنگ با روم را به اسامه بن زید سپرد و به همه انصار و مهاجران دستور داد در سپاه وی شرکت کنند. اگر چه بسیاری از صحابه با فرماندهی وی مخالفت کردند و جوانی او را بهانه قرار دادند، اما پیامبر ﷺ در مسجد حضور یافت و مخالفان اسامه را سرزنش کرد و فرمود: «جَهِّزُوا جَيْشَ أُسَامَةَ لَعَنَ اللَّهُ الْمُتَخَلِّفَ عَنْ جَيْشِ أُسَامَةَ»^۳ سپاه اسامه را تجهیز

۱. ر.ک: غلامرضا ویسی؛ «روانشناسی ارتباط با جوان»؛ فصلنامه پیام؛ شماره ۸۹، تابستان ۱۳۸۷، ص ۷۳-۹۰.

۲. صافات: ۲۴.

۳. محمد بن حسن حر عاملی؛ اثبات الهداة بالنصوص والمعجزات؛ ج ۳، ص ۳۶۹.

کنید و خدا لعنت کند هر کسی را که از سپاه اسامه رویگردان شود».

مقام معظم رهبری درباره نتیجه اعتماد و مسئولیت‌سپاری به جوانان می‌فرماید: «اگر ما به جوان اعتماد کنیم، از غیر جوان هم بهتر و مسئولانه‌تر کار را انجام می‌دهد؛ هم سریع‌تر پیش می‌برد، هم کار را تازه‌تر و همراه با ابتکار بیشتری به ما تحویل خواهد داد».^۱ در واقع جوان، عنصری فعال و حساس در جامعه است که می‌تواند منشأ بسیاری از دگرگونی‌های اجتماعی باشد. از این رو والدین و بزرگان جامعه باید با بهره‌گیری از توانمندی‌های او، از سویی توانایی‌هایش را در چرخه گسترده خانواده و جامعه به کار بیندازند و از سوی دیگر، حس قدردانی را در وجودش نهادینه کنند. چنانکه در طول هشت سال دفاع مقدس، فرماندهی جوانان نیرومند با ایمانی چون شهیدان زین‌الدین، همت، باکری، باقری، هادی، وزوایی، کاظمی و ... پیروزی‌های درخشانی را برایمان به ارمغان آورد. شهید سردار سپهبد حاج قاسم سلیمانی، یکی از این فرماندهان برومند و با ایمان بود که در دوران جوانی نیز در جبهه‌های جنگ علیه باطل، حماسه‌ها آفرید. ایشان درباره رشد و شکوفایی خلاقیت‌های جوانان در هشت سال دفاع مقدس می‌فرمود:

جبهه تنها جایی بود که توانست انسان‌های بهشتی صفت تربیت کند. در طول جنگ هنرهای نهفته جوانان بیدار شد، خلاقیت‌ها آشکار شد، رزمندگان و فرماندهان خلاق و کارآموده ساخته شدند و خلاصه وحدت و یکپارچگی در ملت ایجاد شد.^۲

۷. مشورت با جوان

جوان به سبب حس استقلال‌خواهی است که دوست دارد در مسائل زندگی مستقل و در تصمیم‌گیری‌های مربوط به خانواده و اجتماع سهیم باشد. قرآن نیز جوانان را به سهم‌گیری در این مسأله دعوت کرده است و حتی به پیامبر صلی الله علیه و آله دستور می‌دهد که

۱. بیانات در دیدار جمعی از جوانان، ۱۳۷۷/۰۲/۰۷.

<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2884>

۲. همشهری آنلاین؛ «مأموریتیم به جبهه ۱۵ روزه بود، اما تا آخر جنگ برنگشتم»؛ ۱۳۹۱/۰۷/۰۳.
<https://www.hamshahrionline.ir/news/185638>

با مردم، به‌ویژه جوانان مشورت و از آنان نظرخواهی کند: «و شاورهُمْ فِي الْأَمْرِ»^۱ و در کارها با آنان مشورت کن». امام رضا علیه السلام درباره این عمل پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ يَسْتَشِيرُ أَصْحَابَهُ ثُمَّ يَعَزُّمُ عَلَى مَا يُرِيدُ»^۲ رسول خدا صلی الله علیه و آله پیوسته از اصحابش در کارهای مشورت‌خواهی می‌کرد و سپس برای انجام دادن خواسته‌اش تصمیم می‌گرفت». چنانکه در جنگ بدر وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله برای مصادره کاروان اموال قریش در مقابل اموال مصادر شده مسلمانان از مدینه خارج شد، با یارانش که اغلب جوان بودند، درباره اصل جنگ، تعیین مکان نبرد و اسیران جنگ مشورت کرد. حاصل این مشورت، پیروزی سپاه اسلام در جنگ بدر بود.^۳

گاهی باید اعضای خانواده دور هم بنشینند و در مسائل خانوادگی و مشکلاتی که پیش می‌آید، با یکدیگر مشورت کنند، دخل و خرج خود را بسنجند و برای سال آینده تکالیفی در نظر بگیرند. با چنین جلسات شور و مشورتی، فرزندان به مسئولیت و فداکاری پدر و مادر و به وظایف خود و به رموز زندگی آشنا می‌شوند، به مشورت کردن در کارها و به روش زندگی دموکراسی خو می‌گیرند و می‌فهمند که در مقابل خواسته‌های دیگران باید با رضا و رغبت، از برخی خواسته‌های خود چشم‌پوشند و از قوانین اجتماع اطاعت کنند. همچنین یاد می‌گیرند که چگونه با نیروی تدبیر و در نتیجه همکاری، می‌توان بر مشکلات پیروز شد.^۴ جوان‌هایی که در خانه مورد مشورت والدین و شریک در حل مسائل زندگی هستند، مرحله طولانی‌ای از رشد فکری را پیموده و از هم‌سن و سالان خویش به موفقیت و شادکامی نزدیک‌ترند.

دختر آیت‌الله شهید بهشتی رحمته الله علیه می‌گوید:

زندگی در یک آپارتمان در آلمان، خیلی یکنواخت و خسته‌کننده بود؛ به‌ویژه برای ما که فرزندان خردسالی بودیم و از ایران با آن همه آشنایانی که داشتیم وارد محیط

۱. آل‌عمران: ۱۵۹.

۲. محمد بن حسن حر عاملی؛ *وسایل الشیعه*؛ ج ۱۲، ص ۴۴.

۳. محمد بن عمر واقدی؛ *المغازی*؛ ترجمه محمود مهدوی دامغانی؛ ج ۱، ص ۴۸.

۴. محمدتقی فلسفی؛ *جوان از نظر عقل و احساسات*؛ ج ۱، ص ۴۴۲ و ۴۴۳.

غربت شده بودیم. پدرم برای جبران این مسأله معمولاً آخر هفته ما را به اطراف هامبورگ برای تفریح و استراحت می برد. جالب اینجا بود که حتماً قبل از این مسافرت‌های کوتاه از همه ما سؤال می کردند: «بچه‌ها این هفته کجا برویم بهتر است؟» وقتی نظر ما را می گرفتند، حرکت می کردیم. با این روش حتی برادر چند ساله‌ام هم احساس می کرد که نظرش در خانه مهم است و به حساب می آید.^۱

نتیجه‌گیری

جووانی، دوران شور و حرارت، توانمندی و آموختن است. اگر این گروه از جامعه راه صلاح و درستی را بیمایند، بسیاری از مشکلات جامعه حل می شود و جامعه به سمت خوشبختی حرکت می کند؛ زیرا جوان فردی تأثیرگذار در جامعه است. از این رو والدین و مربیان جامعه باید با ارتباط و تعامل خوب با جوان، او را به سوی آموزه‌های دینی هدایت کنند تا ضمن بهره‌مندی از توانمندی‌هایش در مسیر سعادت خود و جامعه، از خطرات و آلودگی‌ها مصون بدارند.

فهرست منابع

کتاب

۱. احسانی، محمد؛ جوان: انتظارات و مسئولیت‌ها؛ قم: دفتر عقل، ۱۳۸۸ ش.
۲. احمدی، سید احمد؛ روانشناسی نوجوانان و جوانان؛ اصفهان: نشر صغیر، ۱۳۹۲ ش.
۳. حاجی ده‌آبادی، محمدعلی؛ بررسی مسائل تربیتی جوانان در روایات؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۵ ش.
۴. حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسایل الشیعه؛ تصحیح مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام؛ چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ ق.
۵. _____، اثبات الهداة بالنصوص والمعجزات؛ چاپ اول، بیروت: اعلمی، ۱۴۲۵ ق.
۶. خادمی کوشا، محمد؛ جوان در پرتو اهل بیت علیهم‌السلام؛ قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۶ ش.

۱. مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان؛ «سیره عملی بزرگان در تربیت فرزند». ۱۳۹۱/۱۰/۱۸
<https://article.tebyan.net/233623>

۷. شرفی، محمدرضا؛ جوان و بحران هویت؛ تهران: سروش، ۱۳۸۰ش.
۸. شریف‌الرضی، محمد بن حسین؛ نهج‌البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ چاپ اول، قم: هجرت، ۱۴۱۴ق.
۹. شولتز، دوآن و سیدنی الن شولتز؛ نظریه‌های شخصیت؛ ترجمه یحیی سید محمدی؛ تهران: نشر هما؛ ۱۳۷۸ش.
۱۰. طبسی مروجی، محمدجواد؛ حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیهم‌السلام؛ قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۳ش.
۱۱. فلسفی، محمدتقی؛ جوان از نظر عقل و احساسات؛ چاپ پانزدهم، تهران: هیأت نشر معارف اسلامی، ۱۳۴۸ش.
۱۲. مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار؛ تحقیق جمعی از محققان؛ چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۱۳. مطهری، مرتضی؛ ده گفتار؛ تهران: راه امام، ۱۳۹۸ق.
۱۴. واقدی، محمد بن عمر؛ المغازی؛ ترجمه محمود مهدوی دامغانی؛ چاپ دوم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۹ش.

مقالات

- ویسی، غلامرضا؛ «روانشناسی ارتباط با جوان»؛ فصلنامه پیام؛ شماره ۸۹، تابستان ۱۳۸۷، ص ۷۳-۹۰.

سایت‌ها

۱. باشگاه نخبگان دانشگاه پیام‌نور؛ «مصاحبه با نخبگان»، کد مطلب: ۷۰۶۶۷۸.
۲. خبرگزاری تحلیلی خبرآنلاین؛ «شیوه برخورد علامه جعفری با دانشجوی عصبانی»؛ ۱۳۹۳/۰۴/۱۵، کد مطلب: ۳۶۳۷۴۶.
۳. مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان؛ «سیره عملی بزرگان در تربیت فرزند». ۱۳۹۱/۱۰/۱۸، کد مطلب: ۲۳۳۶۲۳.
۴. همشهری آنلاین؛ «مأموریتم به جبهه ۱۵ روزه بود، اما تا آخر جنگ برنگشتم»؛ ۱۳۹۱/۰۷/۰۳، کد خبر: ۱۸۵۶۳۸.

نقش معادباوری در استحکام خانواده

صدیقه مدملی *

دکتر سمیه کامرانی **

مقدمه

در آموزه‌های دین اسلام، خانواده به عنوان اصلی‌ترین رکن جامعه، زمینه‌ساز سعادت و شقاوت انسان‌ها و امت‌هاست. اهمیت و ارزشمندی این نهاد در زندگی اجتماعی، باعث شده است که اندیشمندان به اصول و قوانینی که باعث تقویت و استحکام آن می‌شود، توجه نمایند و در همین راستا عوامل متعددی را که در استحکام خانواده نقش دارند، مورد بررسی قرار دهند. اعتقادات و باورهای دینی، یکی از مهم‌ترین عواملی است که سبب تحکیم خانواده می‌شود؛ زیرا اعتقاد به جهان پس از مرگ، زندگی و به‌ویژه زندگی خانوادگی را هدفمند و آستانه تحمل انسان را در برابر مشکلات افزایش می‌دهد. اعضای خانواده معادگرا، حقوق یکدیگر را رعایت می‌کنند، فرزندان دین‌مدار تربیت می‌شوند و ستون فقرات خانواده مستحکم می‌شود.

جایگاه خانواده در نظام دینی

در نگاه تعالیم سازنده اسلام، خانواده کانونی مقدّس، مبارک و مورد رضایت حق تعالی است که مورد ستایش و تمجید خداوند متعال قرار گرفته است. پیامبر ﷺ فرموده است: «در اسلام هیچ بنایی ساخته نشد که نزد خداوند عزوجل محبوب‌تر و ارجمندتر از ازدواج باشد»^۱. نقش مهم خانواده در بقای جامعه انسانی، تربیت و

* دانش‌پژوه سطح ۴ حکمت متعالیه.

** دکترای فلسفه اسلامی.

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۴۰، ص ۲۲۲.

تأمین نیازهای آن تا آنجاست که بستر ساز خوشبختی و سعادت‌مندی یا شقاوت‌مندی و بدبختی افراد است. از این رو باید مستحکم باشد تا به اهداف دنیوی و اخروی خود دست یابد.^۱

اصول استحکام خانواده

تحکیم خانواده به معنای ایجاد اعتدال میان افراد و حفظ حقوق همه اعضای خانواده است. از این رو تعاملات در خانواده باید در راستای تحقق این هدف و به آرامش رسیدن افراد باشد. بنا بر آیات و روایات، اصول متعددی از جمله معادباوری، در ایجاد استحکام در خانواده نقش دارند.^۲ باورهای دینی با معنابخشی به زندگی، زمینه انجام وظایف و تکالیف الهی توسط اعضای خانواده و صبر و استقامت در مواجهه با مشکلات را فراهم می‌کنند تا بدین ترتیب پایه‌های خانواده مستحکم‌تر شود.

۱. افزایش آستانه تحمل

صبر یکی از محکم‌ترین ستون‌هایی است که بنیان خانواده را استوار نگه می‌دارد.^۳ بر اساس جهان‌بینی الهی، زندگی انسان محدود به دنیا نیست و منافع و خوشی‌های پایدار اخروی بر خوشی‌های دنیوی مقدم است. از همین روست که قرآن آدمی را به صبر در برابر مشکلات دعوت کرده است: «وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ»^۴ از شکیبایی و نماز یاری بجوئید». صبر و بردباری سبب می‌شود آدمی در برابر ناملایمات و مشکلات دلسرد نشود و از بار سنگین مشکلات و فشارهای درونی و بیرونی، به سلامت بیرون آید؛ چنانکه امام علی علیه السلام فرموده است: «الصَّبْرُ عَوْنٌ عَلَى كُلِّ أَمْرٍ» صبر و شکیبایی به پیشرفت هر کاری کمک می‌کند.

اعتقاد به معاد، آدمی را به این باور می‌رساند که با صبر بر ناملایمات، در زندگی

۱. ر.ک: مصطفی دلشاد تهرانی؛ سبک زندگی نبوی: حقوق‌مداری در خانواده؛ ص ۲۱.

۲. ر.ک: طه: ۱۲۴؛ هود: ۸۸؛ کهف: ۳۹؛ اسراء: ۲۰؛ زخرف: ۷۲-۷۰؛ محمد بن حسن حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۱۴، ص ۱۷.

۳. ر.ک: العصر: ۳-۱؛ سید صدرالدین شریعتی؛ خانواده پایدار از دیدگاه قرآن و سنت؛ ص ۱۳۷.

۴. بقره: ۴۵.

۵. علی بن محمد لیثی واسطی؛ عیون الحکم و المواعظ؛ ص ۲۲۸.

اخروی خود به نعمت و آسایش پایدار خواهد رسید. این مسأله سبب می‌شود آستانه تحمل آدمی افزایش یابد و رفتارهایش در جهت کسب این نعمت‌ها باشد. برای مثال زن یا مردی که در برابر بداخلاقی همسرش صبر و بردباری پیشه می‌کند، ضمن دریافت پاداش اخروی، پایه‌های زندگی خویش را نیز مستحکم‌تر می‌کند؛ چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است: «مردی که بر بداخلاقی زنش صبر و بردباری کند، خداوند پاداشی را که به داود به خاطر تحمل بلا و سختی عطا کرد، به او می‌دهد و زنی که بر بداخلاقی شوهرش شکیبایی به خرج دهد، خداوند همانند پاداش آسیه را به او خواهد داد».^۱ قرآن به این پاداش این‌گونه اشاره کرده است: «انْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ... وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»^۲ شما و همسرانتان در نهایت شادمانی وارد بهشت شوید... و این، همان بهشتی است که به خاطر اعمالی که انجام می‌دادید، وارث آن شده‌اید». در چنین شرایطی است که آدمی سختی‌های موقت و محرومیت‌های مقطعی زندگی را نادیده گرفته و در نتیجه، فضای خانه سرشار از آرامش معنوی می‌شود.^۳

آسیه همسر فرعون، یکی از چهار زن بهشتی است که شکنجه‌های فرعون را تنها در پرتو معادباوری تحمل کرد و دست از ایمان خود به موسی علیه السلام نکشید و هنگام شکنجه از خدا می‌خواست تا او را در بهشت سکنی دهد. هنگامی که موسی علیه السلام را از آب گرفتند، او فرعون را ترغیب کرد که موسی علیه السلام را نکشد و به فرزندی بپذیرند. او که در قصر فرعون در میان ثروتی انبوه زندگی می‌کرد، هنگامی که معجزه عصای موسی علیه السلام را دید، به او ایمان آورد؛ اما ایمان خود را از فرعون پنهان می‌کرد. وقتی فرعون از ایمان او آگاه شد، از او خواست تا از پرستش خدا دست بردارد، اما آسیه نپذیرفت و فرعون او را شکنجه کرد.^۴ فرعون دستور داد دست و پاهای او را به میخ‌هایی بزرگ بستند، بدنش را در آفتاب قرار دادند و سنگ بزرگی بر سرش فرود

۱. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۱۰۰، ص ۲۴۷.

۲. زخرف: ۷۰ - ۷۲.

۳. ر.ک: علی احمد پناهی؛ «نقش التزام به آموزه‌های دینی در تربیت و استحکام خانواده»؛ معرفت

اخلاقی؛ سال اول شماره دوم، بهار ۱۳۸۹، ص ۸۵-۷۷.

۴. ر.ک: قصص: ۹؛ تحریم: ۱۱.

آوردند تا بر اثر این شکنجه‌ها از دنیا رفت.^۱

۲. رعایت حقوق متقابل زن و شوهر

یکی از آثار اعتقاد به معاد در خانواده، توجه به اهداف پایدار زندگی است که موجب پیوند بیشتر اعضای خانواده و به‌ویژه همسران می‌شود. باور نداشتن به معاد، سبب می‌شود خانواده به کارکردهای محدود زندگی خانوادگی اکتفا کند و خانواده در اثر بی‌هدفی، به راحتی به جدایی کشیده می‌شود. در آموزه‌های دینی برای مرد و زن حقوقی ذکر شده است که با رعایت آن‌ها، بسیاری از درگیری‌ها و اختلافات کاسته شده و پایه‌های زندگی مستحکم‌تر می‌شود. اعتقاد به معاد، جهان‌بینی متفاوتی به فرد می‌دهد و ترس از حسابرسی در روز بازپسین، سبب رعایت تقوی، کنترل نفس‌پرستی و انجام وظایف و تکالیف توسط زوجین می‌شود.

اعتقاد به معاد و رستاخیز، آدمی را به انجام عمل صالحی هدایت می‌کند که شرط دستیابی به حیات طیبه است: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»^۲ هر کس از مرد یا زن کار شایسته کند و مؤمن باشد، قطعاً او را با زندگی پاکیزه‌ای حیات [حقیقی] می‌بخشیم و مسلماً به آنان بهتر از آنچه انجام می‌دادند، پاداش خواهیم داد». همسرانی که از خطا و اشتباه یکدیگر چشم‌پوشی می‌کنند، رازدار و وفادار یکدیگرند، با یکدیگر صادق هستند، با ادب و احترام در کلام و رفتار به یکدیگر مهر می‌ورزند و حقوق خصوصی یکدیگر را رعایت می‌کنند، مصداق این آیه شریفه هستند.

۳. مسئولیت‌پذیری

یکی از آثار معادباوری، مسئولیت‌پذیری در افراد است. کسی که به معاد و زندگی دوباره اعتقاد داشته باشد، تمام سختی‌های راه را تحمل، و از هر فرصتی استفاده می‌کند تا کارهای نیک بیشتری انجام دهد. معادباوری همسران، آن‌ها را به ادای وظایف و مسئولیت‌های خود پایبندتر می‌کند؛ چنانکه قرآن می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ

۱. فضل بن حسن طبرسی؛ مجمع‌البیان؛ ج ۱۰، ص ۷۳۹.

۲. نحل: ۹۷.

آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خودتان و کسانتان را از آتشی که سوخت آن مردم و سنگ‌هاست، حفظ کنید». پاسخگویی به اعمال در روز قیامت، توجه به پاداش‌ها، نعمت‌ها و آسایش زندگی اخروی، سبب ایجاد انگیزه در زوجین شده و آنان را برای فعالیت و کسب نعمت‌ها و پاداش تشویق می‌کند؛ چنانکه در روایتی آمده است: «اگر کسی غذای مناسب میل بیمار را به او بخوراند، خداوند از میوه‌های بهشتی روزی‌اش خواهد کرد»^۲. چنین تشویق‌هایی نه تنها زوجین، بلکه دیگر اعضای خانواده را به یاری یکدیگر و در نتیجه استواری روابط میان‌شان هدایت، و پایه‌های زندگی را محکم‌تر می‌کند.^۳

۴. معنابخشی به زندگی

پوچی و بی‌هدفی، زمینه‌ساز ایجاد بسیاری از اضطراب‌ها و نگرانی‌ها در زندگی خانوادگی است. افرادی که حیات را به ابزار و پدیده‌های مادی و طبیعی منحصر می‌دانند، در مواجهه با مشکلات در زندگی خود به ناامیدی و یأس خواهند رسید. در مقابل افرادی که به دلیل اعتقاد به زندگی اخروی، زندگی دنیوی را به عنوان جزئی از مجموع هستی خود می‌دانند؛ در مقام ارزیابی از زندگی دارای اهداف عالی و پایداری هستند. آنان زندگی در این جهان را گذرا و مقدمه زندگی در جهان باقی می‌دانند؛ از این رو در زندگی دنیوی به گونه‌ای عمل می‌کنند که به سعادت اخروی برسند.^۴

مرگ به معنای نیستی و نابودی نیست؛ بلکه حیات واقعی را به دنبال دارد. چنانکه قرآن می‌فرماید: «وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ»^۵ و زندگی حقیقی همانا [در] سرای

۱. تحریم: ۶.

۲. محمدباقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۷۶، ص ۳۶۶.

۳. ر.ک: محمد مهدی صفورائی؛ «نقش اعتقادات، بینش‌ها و باورهای دینی در کارآمدی خانواده»؛ ماهنامه معرفت؛ سال بیستم، شماره چهارم، تیر ۱۳۹۲، ص ۵۳-۶۶.

۴. ر.ک: علی احمد پناهی؛ «نقش التزام به آموزه‌های دینی در تربیت و استحکام خانواده»؛ معرفت اخلاقی؛ سال اول، شماره دوم، بهار ۱۳۸۹، ص ۷۷ - ۸۵.

۵. عنکبوت: ۶۴.

آخرت است». انسانی که چنین باوری دارد، مرگ را تهدیدی برای از دست رفتن فرصت‌ها می‌داند و می‌کوشد با بهره‌داری مفید از زمان و نعمت‌هایی دارد، توشه‌ای در خور آن زندگی ابدی فراهم کند. خود را درگیر زر و زیور این دنیای فانی و آروزهای دور و دراز نمی‌کند و از زشتی‌ها و بدی‌ها دوری می‌کند؛ زیرا می‌داند زندگی دنیوی، مقدمه‌ای برای زندگی جاوید اخروی است و نعمت‌های این دنیا مانند فرزند و مال و ... وسیله‌هایی برای آزمایش او هستند؛ چنانکه قرآن می‌فرماید: «إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ»^۱ اموال شما و فرزندانان صرفاً [وسیله] آزمایش [شما]‌یند و خداست که نزد او پاداشی بزرگ است». امیرالمؤمنین علیه السلام فرموده است: «لَا وَجَعَ أَوْجَعُ لِلْقُلُوبِ مِنَ الذُّنُوبِ، وَلَا خَوْفَ أَشَدَّ مِنَ الْمَوْتِ، وَكَفَى بِمَا سَلَفَ تَفَكُّرًا وَكَفَى بِالْمَوْتِ وَاعِظًا»^۲ دردی برای قلوب دردناک‌تر از گناهان نیست و ترسی سخت‌تر از ترس برای مرگ نیست و گذشته برای عبرت گرفتن کافی است و مرگ برای اندرز دادن، بس است».

۵. تربیت فرزندان

خانواده، بستر انتقال ارزش‌های دینی، آموزه‌های اعتقادی و محل رشد و تکامل انسان است و شرایط حاکم بر آن، در فعلیت یافتن استعدادهای اعضا نقش اساسی دارد. والدین همان‌گونه که مسئول بزرگ کردن فرزندان و تأمین نیازهای معیشتی و زیستی و اجتماعی آن‌ها هستند، مسئولیت تربیت معنوی و فرهنگی آن‌ها را نیز بر عهده دارند. آشناسازی فرزندان با زندگی ابدی، به‌ویژه صحنه‌های زیبای بهشت و باغ‌ها و چشمه‌سارهای آن، آن‌ها را به دنیای دیگر علاقمند می‌کند. یاد معاد، محرک نیرومندی است که فرزندان را نه تنها به سوی ارزش‌های انسانی هدایت می‌کند؛ بلکه استعدادهای آن‌ها را برای بهسازی و آبادی زندگی دنیوی و اخروی بیش از پیش به کار می‌اندازد. امام علی علیه السلام نیز در سفارشی به فرزندش امام حسن علیه السلام می‌فرماید: «يَا بُنَيَّ قَصِّرِ الْأَمَلَ وَادْكُرِ الْمَوْتَ وَارْزُقْ فِي الدُّنْيَا فَإِنَّكَ رَهِيْنٌ مَوْتٍ وَغَرَضٌ بَلَاءٍ وَطَرِيْحٌ سُقْمٍ»^۳

۱. تغابن: ۱۵.

۲. محمد بن یعقوب کلینی؛ *الکافی*؛ ج ۲، ص ۲۷۵.

۳. مسعود بن عیسی ابی‌فراس؛ *مجموعه ورام*؛ ج ۲، ص ۱۷۸.

فرزندم! آرزوهایت را کم کن و به یاد مرگ باش و در دنیا زهد و پارسایی پیشه کن؛ زیرا تو گروگان مرگ و آماج گرفتاری‌ها و زمین خورده بیماری‌ها هستی».

فرزندان خانواده معادباور، دنیا را وسیله‌ای برای رسیدن به اهداف والای انسانی و زندگی جاوید قرار می‌دهند، در برابر خواهش‌های نفسانی استقامت می‌ورزند، در برابر حوادث و مشکلات با شهامت و شجاعت ایستادگی می‌کنند، در برابر لحظه‌های زندگی و اعمال خود احساس مسئولیت می‌کنند و هیچ‌گاه مأیوس و ناامید نمی‌شوند؛ زیرا می‌دانند که هیچ‌یک از اعمال نیک‌شان از صفحه هستی پاک نمی‌شود و مصائب و ناکامی‌هایشان در این دنیا بی‌پاسخ نخواهد ماند. با والدین خود با احترام رفتار می‌کنند و هماهنگ با ایشان، استعدادهای خود را به فعلیت می‌رسانند.^۱

۶. رعایت اعتدال در معیشت

معادباوری در رویکرد اقتصادی خانواده نیز تأثیر دارد. افراد خانواده معادباور، به بهانه مالکیت اموال و دارایی‌های خود، آن را به هر نحوی در جهت تأمین لذت‌های شخصی به کار نمی‌گیرند.^۲ در واقع اعتقاد به حسابرسی در قیامت، مانع مصرف بی‌رویه و اسراف در استفاده از منابع اقتصادی خانواده می‌شود. در چنین خانواده‌ای مسائلی مانند چشم و هم‌چشمی، عادات اقتصادی مضر و سنت‌های غلط مالی وجود ندارد. دوری از زیاده‌خواهی و داشتن نگرشی اعتدالی در زندگی و نیز انفاق در راه خدا، از دیگر آثار اعتقاد به معاد در عرصه اقتصاد است که هر کدام از این امور در سعادت‌مندی و ایجاد خوشبختی و آسودگی روانی در زندگی خانوادگی، دارای اهمیت فراوان هستند.^۳

امام خمینی علیه السلام نمونه بارز رعایت اعتدال در معیشت و پرهیز از اسراف بود. در نقلی آمده است: «روزی یکی از اعضای خانواده امام علیه السلام سیبی را که نصف آن خراب شده

۱. ر.ک: تحریم: ۱۱؛ مؤمن: ۳۹؛ هود: ۸۴؛ طه: ۱۵؛ لقمان: ۱۶؛ محمدتقی مصباح؛ فلسفه تعلیم و تربیت؛ ص ۱۷۵-۱۸۰.

۲. ر.ک: محمد گریوانی؛ «نقش فرجام‌اندیشی در کارآمدی اقتصادی»؛ ماهنامه معارف؛ شماره ۱۱۱، دی و بهمن ۱۳۹۴، ص ۹ و ۱۰.

۳. ر.ک: علی‌اکبر مظاهری؛ فرهنگ خانواده؛ ص ۱۶۶-۱۶۰.

بود، داخل سطل زباله انداخته بود. حضرت امام علیه السلام آن صحنه را دید و با ناراحتی به آن فرد گفت: چرا این نعمت خدا را می‌گذارید خراب شود؟ چرا همه آن را مصرف نمی‌کنید؟^۱

۷. امنیت روانی و کنترل غرایز

غرایز، از مهم‌ترین موهبت‌های الهی به آدمی و منشأ تحرک و فعالیت اوست؛ اما آزادی بی‌قید و شرط غرایز و پیروی کورکورانه از آن‌ها، مانع تعالی معنوی آدمی می‌شود. از این روست که خداوند گوهر گرانبهای عقل را به آدمی عطا کرده تا به وسیله آن، غرایز افسار گسیخته را کنترل کند؛ اما گاه عقل در مقابله با غرایز ضعیف می‌شود و به فرمایش امام علی علیه السلام «شهوته‌ها، پرده خرد را می‌درند»^۲. باور به معاد، می‌تواند عقل را از اسارت هواهای نفسانی رهایی بخشد و آدمی را در رهبری و کنترل غرایز خویش موفق کند. مرحوم شیخ رجبعلی خیاط در پرتو اعتقاد به معاد بود که همچون حضرت یوسف علیه السلام هنگامی که در دام گناه قرار گرفت، از آن اجتناب کرد و به خدا گفت: «خدایا! من این گناه را برای رضای تو ترک می‌کنم، تو نیز مرا برای خودت تربیت کن»^۳.

اعتقاد به معاد و جهان پس از مرگ، با تقویت انگیزه اطاعت از حق و جلب رضای خدا سبب می‌شود اعضای خانواده با کنترل رفتار خویش و صبوری در برابر ناهمواری‌های زندگی، به دیگر افراد ظلم نکنند و با گذشت و فداکاری، فضای خانواده را سرشار از آرامش کنند. هر چه تقید به شریعت بیشتر باشد، روابط خانوادگی استحکام بیشتری خواهد داشت؛ زیرا هر یک از اعضای خانواده با کنترل غرایزی همچون خشم، خودکامگی و خودپسندی، ریاست‌طلبی، مالدوستی و توجه نکردن به حقوق دیگران، تعالی و رشد خانواده را در زمینه دستیابی به کمالات انسانی رقم می‌زنند.^۴

۱. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام؛ *خاطرات خادمان و پاسداران امام خمینی علیه السلام*؛ ص ۱۳.

۲. محمد بن حسین شریف الرضی؛ *نهج البلاغه*؛ خطبه ۱۰۹، ص ۱۶۰.

۳. نرگس علی‌مردانی؛ *زلزال حکمت*؛ ص ۲۹.

۴. ر.ک: سوسن کشاورز و محسن زهری؛ «ماهیت، اهداف، اصول و روش‌های معادباوری در تربیت اسلامی مبتنی بر آیات قرآن کریم»؛ *دوفصلنامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی*؛ شماره نوزدهم، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، ص ۱۵۶-۱۳۹.

۸. تقویت عفت و حیا در پرتو معادباوری

یکی از سوغات فرهنگ منحط غربی که به وسیله رسانه‌های پرطمطراق به خورد جوامع مختلف بشری داده می‌شود، برهنگی و ترویج عمدی فساد اخلاقی است. در مسیر این هدف، راه شیطانی کسب محبوبیت به‌ویژه برای زنان و دختران، ارائه زیبایی‌های جسمی‌شان به دیگران است. این افراد که برای اشباع نیازهای روحی خود، راه اشتباهی را انتخاب کرده‌اند؛ نمی‌دانند که احساس شخصیت و ارزشمندی که به واسطه توکل بر خداوند و معادباوری در تمام کارها به وجود می‌آید، برتر از هر گونه مشابه آن است.

اعتقاد به فانی بودن دنیا و باقی بودن ذات خدا^۱ و نیز اعتقاد به مقدمه بودن زندگی دنیوی برای زندگی همیشه جاوید آخرت، به انسان نیرو و اعتماد بی‌نهایتی می‌دهد و موجب می‌شود تا انسان به جای دل بستن به زندگی دنیوی و نعماتی که در این دنیا در اختیار دارد، آن‌ها را وسیله توشه‌گیری برای آخرت قرار دهد و با اطاعت از دستورات الهی، سعادت اخروی خود را تضمین کند.

نتیجه‌گیری

اعتقاد به معاد، کارکرد بی‌بدیلی در معنادهی و استحکام زندگی خانوادگی دارد و خانواده را متوجه اهداف پایداری می‌کند که موجب پیوند بیشتر اعضای خانواده می‌شود. از همین روست که خانواده‌های برخوردار از این باور با وجود مشکلات شدید، همواره از یکدیگر حمایت عاطفی می‌کنند و در زندگی احساس رضایت‌بخشی دارند. آنان در مقابل یکدیگر احساس مسئولیت می‌کنند، به ادای وظایف و مسئولیت‌های خود پایبندند و از رفتارهای ناسالم پرهیز می‌کنند. چنین خانواده‌ای در مقابل تندباد مشکلات و سختی‌ها، به سهولت از پا در نمی‌آید و برای رسیدن به هدف غایی و تعالی خود، از هیچ تلاشی فروگذاری نمی‌کند.

فهرست منابع

کتاب

۱. حر عاملی، محمدبن حسن؛ وسائل الشیعه؛ چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت علیه‌السلام، ۱۴۰۹ق.

۲. دلشاد تهرانی، مصطفی؛ سبک زندگی نبوی: حقوق‌مداری در خانواده؛ چاپ اول تهران: دریا، ۱۳۹۵ش.
۳. شریعتی، سید صدرالدین؛ خانواده پایدار از دیدگاه قرآن و سنت؛ چاپ اول تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۵ش.
۴. شریف الرضی، محمد بن حسین؛ نهج البلاغه؛ تصحیح صبحی صالح؛ چاپ اول قم: هجرت، ۱۴۱۴ق.
۵. طبرسی، فضل بن حسن؛ مجمع البیان؛ تصحیح فضل‌الله یزدی طباطبایی و هاشم رسولی؛ چاپ سوم، تهران: ناصرخسرو، ۱۳۷۲ش.
۶. علیمردانی، نرگس؛ زلال حکمت؛ تهران: نشر وزرا، ۱۳۹۰ش.
۷. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۸. لثی واسطی، علی بن محمد؛ عیون الحکم و المواعظ؛ تصحیح حسین حسینی بیرجندی؛ چاپ اول قم: دارالحدیث، ۱۳۷۶ش.
۹. مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار؛ چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۱۰. مصباح، محمدتقی؛ فلسفه تعلیم و تربیت؛ چاپ دوم، تهران: مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان، ۱۳۹۱ش.
۱۱. مظاهری، علی‌اکبر؛ فرهنگ خانواده؛ چاپ دوم، قم: نورالزهرا، ۱۳۹۳ش.
۱۲. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام؛ خاطرات خادمان و پاسداران امام خمینی علیه السلام؛ تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۷ش.
۱۳. ورام بن ابی‌فراس، مسعود بن عیسی؛ مجموعه ورام؛ ترجمه محمدرضا عطایی؛ چاپ اول مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹ش.

مقالات

۱. پناهی، علی احمد؛ «نقش التزام به آموزه‌های دینی در تربیت و استحکام خانواده»؛ معرفت اخلاقی؛ سال اول شماره دوم، بهار ۱۳۸۹، ص ۷۷-۸۵.
۲. کشاورز، سوسن و حسن زهری؛ «ماهیت، اهداف، اصول و روش‌های معادباوری در

- تربیت اسلامی مبتنی بر آیات قرآن کریم»؛ دوفصلنامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی؛ شماره نوزدهم، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، ص ۱۵۶-۱۳۹.
۳. گریوانی، محمد؛ «نقش فرجام‌اندیشی در کارآمدی اقتصادی»؛ ماهنامه معارف؛ شماره ۱۱۱، دی و بهمن ۱۳۹۴، ص ۹ و ۱۰.

راه‌های ایجاد فرهنگ کتابخوانی در خانواده

احمد عابدی*

مقدمه

امروزه توجه به کتاب و کتابخوانی، یکی از نشانه‌های رشد و تعالی فرهنگی است.^۱ عادت به مطالعه، امری اکتسابی است که مانند دیگر الگوهای رفتاری در روند اجتماعی شدن فرد، پایه اولیه آن در خانواده شکل می‌گیرد. عادت به مطالعه والدین، سبب تشویق اعضای خانه در پذیرش این مسئله می‌شود. آن‌ها به راحتی با کتاب انس و الفت می‌گیرند، به سوی آن جذب می‌شوند و مطالعه در زندگی‌شان، جزء امور ضروری تلقی می‌شود. تغییرات ارتباطی گسترده در جامعه امروز با ایجاد شکافی نسلی میان والدین و فرزندان، لزوم مراقبت خانواده‌ها را چند برابر کرده است.^۲ علی‌رغم جایگزین شدن نهادهایی چون آموزش و پرورش و رسانه‌ها به جای خانواده در جامعه‌پذیر کردن افراد در سطح وسیع و مشغله زیاد کاری و فکری والدین که سبب می‌شود وقت کمتری برای فرزندان خود داشته باشند، والدین هنوز هم می‌توانند فرزندان خود را با کتاب به عنوان دوستی مهربان آشنا کرده و تصویری جذاب و دوست‌داشتنی از آن در ذهن آنان ایجاد کنند تا فرهنگ کتاب و کتابخوانی در آن‌ها درونی شود.

* کارشناس ارشد علم‌سنجی دانشگاه تهران.

۱. ماشاءالله کاربخش راوری؛ چگونه کودکان و نوجوانان را به کتابخوانی علاقمند کنیم؟؛ ص ۸.

۲. مهدی فدایی؛ کتاب و مطالعه در سبک زندگی اسلامی - ایرانی؛ ص ۱۰۹.

شیوه‌های ترویج کتابخوانی

۱. آشنایی با اهمیت و فواید کتابخوانی

مطالعه، جزئی از نیازهای اجتماعی انسان است که هر فردی به وسیله آن، با اندیشه‌ها و افکار دیگران ارتباط برقرار می‌کند و از دستاوردهای علمی و ادبی دیگران بهره‌مند می‌شود. قرآن در باب اهمیت دانش می‌فرماید: «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»^۱ بگو آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند، مساوی‌اند؟». بنابراین میان دانستن و ندانستن، خواندن و نخواندن فاصله بسیار است؛ زیرا علم و دانش، در بهبود کیفیت زندگی آدمی نقشی اساسی دارد.^۲ رهبر معظم انقلاب درباره اهمیت کتاب و کتابخوانی می‌فرماید:

کتاب، دروازه‌ای به سوی جهان گسترده دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. کسی که با این دنیای زیبا و زندگی‌بخش، دنیای کتاب، ارتباط ندارد؛ بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. برای یک ملت، خسارتی بزرگ است که افراد آن با کتاب سر و کار نداشته باشند و برای یک فرد، توفیق عظیمی است که با کتاب مأنوس و همواره در حال بهره‌گیری از آن، یعنی آموختن چیزهای تازه باشد.^۳

مطالعه می‌تواند نشأت گرفته از انگیزه‌های گوناگونی باشد که مهم‌ترین آن‌ها ارضای میل شخصی، علایق ذوقی و حرفه‌ای و وسعت بخشیدن به این نوع علایق و ارضای نیازهای مبرم فکری، روحی و معنوی است.^۴ با توجه به اینکه جامعه امروز، در استفاده از وسایل ارتباط جمعی به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی غرق شده است، کتاب و کتابخوانی می‌تواند اثرهای بسیاری بر ذهن و عملکرد انسان در زندگی شخصی و اجتماعی داشته باشد.

۱. زمر: ۹.

۲. ر.ک: مهدی فدایی؛ کتاب و مطالعه در سبک زندگی اسلامی - ایرانی؛ ص ۳۲-۲۹.

۳. پیام به مناسبت آغاز هفته کتاب؛ ۱۳۷۲/۱۰/۰۴.

<http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=2696>

۴. رالف سی استیگر؛ راه‌های تشویق مطالعه؛ ترجمه پروانه سپرده؛ ص ۴۲.

تحقیقات انجام شده در سال ۲۰۰۹ در دانشگاه ساسکس^۱ نشان داده است که مطالعه، مؤثرترین روش برای مقابله با استرس است.^۲ امام صادق علیه السلام فرموده است: «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ هَرَجٌ لَا يَأْتُسُونَ فِيهِ إِلَّا بِكُتُبِهِمْ»^۳ روزگار پراشویی فرا می‌رسد که در آن روز مردم جز با کتاب‌های خود انس نمی‌گیرند». بنا بر تحقیقات منتشر شده در مجله آنالین نورولوژی،^۴ خواندن کتاب در تمام طول عمر باعث می‌شود که مغز در سنین پیری، توانایی خود را حفظ کند. بزرگسالانی که فعالیت‌های درگیرکننده مغز مانند کتاب خواندن و حل معما انجام می‌دهند، کمتر به بیماری آلزایمر مبتلا می‌شوند؛^۵ زیرا زمانی که افراد یک کتاب یا داستانی را دنبال می‌کنند، ناچارند چیزهای زیادی را به خاطر بسپارند. این امر موجب تقویت حافظه خواهد شد.

داشتن برنامه روزانه برای مطالعه و کتابخوانی نه تنها سبب کاهش استرس و یکی از بهترین روش‌های مقابله با اختلالات خواب است؛ بلکه سبب می‌شود افراد در مواجهه با مسائل زندگی، با آگاهی بیشتری تصمیم‌گیری کنند. کتابخوانی می‌تواند به عنوان یک سرگرمی رایگان، سبب بهبود کیفیت زندگی شود. عضویت در کتابخانه‌های عمومی و بهره‌مندی از کتاب‌های آن‌ها، رسیدن به چنین مسئله‌ای را بسیار آسان می‌کند.

۲. پیشنهادهایی برای تشویق و ترغیب خانواده به کتابخوانی

خانواده به عنوان اولین نهاد اجتماعی، نقش بسزایی در ارتقای سطح فرهنگ، رفتارها و عادت‌های فرد دارد. از این رو آشنایی فرزندان با کتاب و کتابخوانی، از خانواده آغاز می‌شود و رغبت‌های او در خانواده شکل می‌گیرد. محققان معتقدند عادت به مطالعه، عامل اصلی در میزان مطالعه افراد جامعه است. اگر فرهنگ کتابخوانی در جامعه رواج ندارد و از جایگاه ارزنده‌ای برخوردار نیست، باید علت آن را در بستر

۱. Sussex

۲. روزنامه خراسان؛ «۱۴ فایده منحصر به فرد کتابخوانی»؛ ۱۳۹۶/۰۲/۲۱، شماره ۱۹۵۳۲.

۳. محمد بن یعقوب کلینی؛ *الکافی*؛ ج ۱، ص ۵۲.

۴. Neurology

۵. روزنامه خراسان؛ «۱۴ فایده منحصر به فرد کتابخوانی»؛ ۱۳۹۶/۰۲/۲۱، شماره ۱۹۵۳۲.

خانواده جست. باید علل بیگانه بودن فرزندان با کتاب و کتابخوانی را در رفتارهای والدین جستجو کرد؛ زیرا هنوز پدیده کتاب و کتابخوانی به عنوان یک نیاز و ضرورت واقعی مطرح نشده است. بررسی‌ها نیز حاکی از وضعیت نامطلوب مطالعه و کتابخوانی در ایران است تا آنجا که بر اساس آمارهای موجود در سال ۱۳۹۸، سرانه مطالعه در کشور، ۱۳ دقیقه است که در مقایسه با سایر کشورها، بسیار تأسفانگیز است.^۱ این در حالی است که می‌توان با به‌کارگیری برخی راهکارهای عملی برای تشویق خانواده به مطالعه، این آمار را ارتقا داد. برای مثال خواندن کتاب توسط جوانان خانواده برای والدین و سالمندان، گوش دادن به کتاب‌های صوتی برای افرادی که زمان کافی برای مطالعه کتاب‌های چاپی ندارند یا تهیه کتاب برای افراد با شرایط خاص که متناسب با وضعیت جسمانی آن‌ها باشد، برخی از این راهکارهاست.

۳. تهیه کتابخوان‌های الکترونیک، نرم‌افزارهای اندرویدی

کتابخوان الکترونیک، نوعی وسیله الکترونیکی قابل حمل است که برای خواندن کتاب‌ها و نشریات الکترونیکی طراحی شده است. اگر چه هر وسیله‌ای که قادر باشد متن را بر صفحه خود نشان دهد، می‌تواند به عنوان کتابخوان الکترونیکی مورد استفاده قرار گیرد؛ اما این وسایل مزایای فناوری کاغذ الکترونیک را ندارند. کاغذ الکترونیک، امکان شارژ طولانی‌مدت و مهم‌تر از آن مطالعه زیاد با استفاده از کتابخوان بدون آسیب به چشم را فراهم می‌کند. نمایشگر دستگاه هیچ نوری تولید نمی‌کند و در نتیجه تصویری کاملاً شبیه به کاغذ، بدون بازتاب نور و قابل مطالعه در نور مستقیم تولید می‌کند. این نوع نمایشگر مانند کاغذ در تاریکی دیده نمی‌شود؛ از این رو در بیشتر مدل‌های این دستگاه چراغ مطالعه داخل دستگاه تعبیه شده تا در صورت نیاز نور آن را بتوان به اندازه تنظیم کرد. نرم‌افزارهای اندرویدی مخصوص مطالعه نیز از دیگر راهکارهایی است که می‌تواند سبب گرایش بیشتر اعضای خانواده

۱. باشگاه خبرنگاران؛ «سرانه مطالعه در ایران ۱۳ دقیقه است»؛ ۱۳۹۸/۰۵/۳۰.

به کتابخوانی شود.^۱

۴. برنامه‌ریزی منظم و مناسب

یکی از ضروری‌ترین نیازهای اعضای خانواده، داشتن برنامه منظم و دقیق در زندگی است. داشتن برنامه‌ای که در برگیرنده تمام نیازهای جسمی و روانی آن‌ها باشد، می‌تواند مسیر موفقیت و سعادت را برای آنان هموار کند. انجام تکالیف شرعی و دینی، بازی، ورزش، انجام تکالیف درسی، تماشای تلویزیون، همکاری در امور خانه، شرکت در بحث‌های خانواده، مطالعه و کتابخوانی و... از این قبیل است.^۲ زمان محدود است و این واقعیت تلخ را نمی‌توان انکار کرد. برای استفاده بهینه از آن، باید به این نکته توجه کرد که زیاد کتاب خواندن، نشانه موفقیت نیست؛ چه بسیار انسان‌هایی که تعداد زیادی کتاب خوانده‌اند، اما تأثیری در سبک زندگی‌شان نداشته است. در اولین قدم برنامه‌ریزی مناسب و منظم برای کتابخوانی، باید کتاب‌های مورد علاقه را با این نگاه تهیه کرد که مطالعه آن‌ها چه فایده‌ای و مطالعه نکردنشان چه ضرری دارد؟ اگر خواندن کتابی هیچ فایده در خوری برای زندگی نداشته باشد، قطعاً مطالعه نکردن آن بهتر است؛ زیرا زمان بیشتری برای خواندن کتاب‌های مفید ذخیره می‌شود. پس از تهیه کتاب‌های مورد علاقه و مفید، باید برای خواندن آن‌ها برنامه مشخصی در نظر گرفته شود. برای مثال نمی‌توان هم کتاب خواند و هم تلویزیون تماشا کرد یا در فضای مجازی چرخید! مطالعه، وقت سودمند است و می‌تواند به عادت شیرین و مفید تبدیل شود که اثری از خواندن کتاب در زندگی فرد باقی بماند. از این رو بهتر است برای مطالعه، زمان خاصی در نظر گرفته شود که دیگر وسایل ارتباط جمعی مانند تلویزیون، رادیو، تلفن همراه و ... مزاحمتی برای مطالعه ایجاد نکند. اختصاص ساعتی از شبانه‌روز که همه اعضای خانواده در کنار یکدیگر حضور دارند، به خواندن بخشی از یک کتاب و بحث و گفتگو درباره آن،

۱. ر.ک: مؤسسه فرهنگی اطلاع‌رسانی تبیان؛ «مطالعه با کتابخوان الکترونیک»؛ ۱۳۹۰/۰۶/۲۰.
<https://article.tebyan.net/179208>

۲. ناهید شیرافکن؛ «تأثیر جایگاه علمی والدین در نهادینه شدن فرهنگ مطالعه در فرزندان»؛ پورتال پژوهش‌های معنوی، ۱۳۹۶/۰۷/۰۸. <https://b2n.ir/150151>

یکی دیگر از راهکارهای برنامه‌ریزی منظم برای کتابخوانی است. شهید مطهری رحمته‌الله، برای مطالعه برنامه منظم و دقیقی داشت و از وقت‌های کوتاه نیز برای مطالعه استفاده می‌کرد. یکی از شاگردان ایشان در دانشکده الهیات می‌گفت: «وقتی سر کلاس می‌رفتیم، می‌دیدیم قبل از ما در کلاس هستند و مشغول مطالعه هستند». شهید با این رفتارش ضمن بیان اهمیت و ارزش کتابخوانی، دیگران را به صورت عملی به مطالعه و استفاده بهینه از وقت خویش دعوت می‌کرد.^۱

۵. ایجاد کتابخانه در منزل

وجود یک کتابخانه هر چند کوچک که اعضای خانواده قسمتی از آن را به کتاب‌های مورد علاقه خود اختصاص دهند، تمایل و رغبت خواندن کتاب و مطالعه را در میان آنان تقویت می‌کند. حضور در نمایشگاه‌ها و فروشگاه‌های دائمی کتاب همراه اعضای خانه، هم با برانگیختگی حس مطالعه، انگیزه اعضا را برای مطالعه زیادتر می‌کند و هم با افزودن کتب خریداری شده به کتابخانه کوچک خانه، به آن رونق می‌بخشد. عضویت در کتابخانه‌های عمومی نیز می‌تواند ضمن آشنایی با کتاب‌های بیشتر و گسترش دامنه مطالعه افراد خانواده، آنان را با ارزش و اهمیت کتاب بیش از پیش آشنا کند.

۶. کتاب در سبد خرید خانواده

اختصاص بخشی از سبد خرید ماهانه خانواده به کتاب و مجلات، می‌تواند با انتقال این پیام به آن‌ها که کتاب نیز مانند خوراک و پوشاک، با ارزش و با اهمیت است؛ به راحتی آن‌ها را به سمت و سوی مطالعه سوق دهد. بدین منظور می‌توان مسئولیت تنظیم لیست کتاب‌های تازه و مفید و نیز خرید آن را هر بار به یکی از اعضای خانواده واگذار کرد.

۷. اهدای کتاب به عنوان هدیه یا پاداش

هدیه دادن و هدیه گرفتن، یکی از کارهایی است که حس خوشایندی در افراد به

۱. خبرگزاری بین‌المللی قرآن؛ «سبک زندگی شهید مطهری رحمته‌الله از زبان فرزندانش»؛ ۱۳۹۳/۰۲/۰۸.

وجود می‌آورد. هدیه دادن کتاب در مناسبت‌های مختلف، می‌تواند نشان‌دهنده جایگاه اجتماعی شخصی باشد که کتاب را هدیه داده و از طرف دیگر منجر به ایجاد حس احترام در شخصی که هدیه را می‌گیرد، شود. اهدای کتاب به اعضای خانواده در موقعیت‌های گوناگون به عنوان تشویق یا پاداش در مقابل یک عمل نیک و پسندیده و یا هدیه‌ای برای مناسبت‌های مختلف مانند جشن تولد، جشن تکلیف، سوغاتی و ... می‌تواند نشان‌دهنده اهمیت و ارزش کتاب برای اعضای خانواده باشد. اگر چه باید توجه داشت که هر کتابی، مناسب خواندن و هدیه دادن نیست؛ چنانکه رسول‌خدا صلی الله علیه و آله فرموده است:

يُؤْتَى بِصَاحِبِ الْقَلَمِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي تَابُوتٍ مِنْ نَارٍ يُقْفَلُ عَلَيْهِ بِأَقْفَالٍ مِنْ نَارٍ فَيَنْظُرُ قَلَمَهُ فِيمَا أَجْرَاهُ فَإِنْ كَانَ أَجْرَاهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَرِضْوَانِهِ فَكَفَّ عَنْهُ التَّابُوتُ وَإِنْ كَانَ أَجْرَاهُ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ هَوَى فِي التَّابُوتِ سَبْعِينَ خَرِيفًا: صاحب قلم را روز قیامت در تابوتی آتشین که با قفل‌های آتش بسته شده است، می‌آورند. سپس نگاه می‌کنند ببینند که قلم را در چه جهت به جریان انداخته است؟ اگر قلم را در اطاعت و رضای الهی به کار گرفته باشد، از تابوت بیرون می‌آورند [بی‌آنکه آسیبی دیده باشد] ولی اگر از قلم در راه معصیت خداوند استفاده کرده باشد، به اندازه هفتاد خریف (مسافت چهل سال راه) پرتاب می‌شود [و شدت عذاب او را خدا می‌داند].

پس هر کتابی را نباید نوشت و هر کتابی را نباید خواند. هر مطالعه‌ای نیز موجب سعادت و رستگاری انسان و جوامع انسانی نمی‌شود. نوشتن و خواندن مطالب مبتذل و گمراه‌کننده نه تنها موجب کمال نمی‌شود؛ بلکه از گناهان کبیره به شمار می‌آید. بنابراین در هدیه دادن کتاب، ضمن توجه به محتوای کتاب و مفید بودن آن، باید به سن و سال افراد و موضوعات مورد علاقه آنان نیز توجه کرد. برای مثال از آنجا که نویسندگان هر کتابی، سبک نوشتاری و بیان مختص به خود را دارد؛ هدیه دادن کتاب‌های مختلف در زمینه‌های گوناگون، اگر چه می‌تواند به بهبود مهارت نوشتن و به رشته تحریر درآوردن افکار فرد کمک کند، اما سبب از هم گسیختگی ذهن خواننده می‌شود.

۸. برگزاری مسابقات کتابخوانی

مشخص کردن یک بازه زمانی خاص برای مطالعه یک کتاب معین، برگزاری مسابقه و اهدای جایزه به نفر برتر، می‌تواند مشوقی برای مطالعه و کتابخوانی اعضای خانواده باشد. برگزاری مسابقه بهترین خاطره از کتابخوانی میان اعضای خانواده و اهدای جایزه به بهترین خاطره یا بازی با عناوین کتاب‌های مطالعه شده توسط اعضای خانواده در قالب پاتنومیم و نیز پیگیری مسابقات سراسری کتابخوانی و تشویق اعضای خانواده برای شرکت در آن و تهیه جایزه مخصوص برای هر یک از اعضای خانه که در این مسابقات شرکت می‌کنند، از دیگر روش‌هایی است که می‌توان با بهره‌گیری از آن‌ها فرهنگ کتابخوانی را در خانواده بیش از پیش ترویج داد.

۹. تهیه یک تابلو برای نوشتن جملات خاص

با تهیه یک تخته وایت‌برد و نصب آن در نقطه‌ای که در معرض دید همگان باشد، می‌توان اعضای خانواده را تشویق کرد که بهترین جمله یا جملاتی را که در کتابی خوانده‌اند، روی تابلو یادداشت کنند تا دیگر اعضای خانواده نیز از آن استفاده کنند. همچنین افراد خانواده می‌توانند کلمات جدیدی را که با خواندن کتاب یاد گرفته‌اند، جهت استفاده و گسترش دایره لغات دیگر اعضای خانواده، روی تابلو یادداشت کنند.

۱۰. اختصاص فضای معینی از منزل برای کتابخوانی

فراهم کردن یک فضای خاص و معین برای کتابخوانی در منزل، حالتی شرطی برای اعضای خانواده ایجاد می‌کند که استفاده از این فضا، مستلزم به دست گرفتن یک کتاب یا نشریه و مطالعه آن است؛ مانند تهیه یک قفسه کتاب در کنار مبلمان به‌طوری که هم در معرض دید همگان باشد و هم دارای فضایی برای راحت نشستن و مطالعه کردن باشد. وجود کتابخانه می‌تواند مشوق بسیار خوبی برای هر یک از اعضای خانواده در امر کتابخوانی باشد. در خاطرات شهید مطهری علیه السلام آمده است که ایشان کتابخانه بسیار خوبی داشت و علاقه فراوان ایشان به مطالعه و تحقیق، زبانزد

عام و خاص بود. فرزندشان می‌گوید: «پدرم از وقت و عمرش، کمال استفاده را می‌کرد. در یکی از روزهایی که به کتابخانه ایشان رفته بودم و با کنجکاوی و دقت به کتاب‌های ایشان نگاه می‌کردم، پدرم به من گفت: مجتبی! من در طول عمرم خیلی کتاب خوانده‌ام و رشد و کمال علمی خود را نیز تا حدی مرهون همین مطالعه و تفکر می‌دانم».^۱

۱۱. برنامه کتابخوانی در ایام ویژه سال

اعضای خانواده می‌توانند در ایام معینی از سال که به مناسبت‌های خاص و ویژه اختصاص دارد، موضوعات مورد مطالعه خود را مرتبط با همان ایام انتخاب کنند؛ مانند انتخاب چند کتاب درباره واقعه عاشورا و مطالعه آن‌ها در ایام محرم. همچنین می‌توانند هر شب درباره یکی از آن کتاب‌ها و به تبع آن، واقعه عاشورا با یکدیگر تبادل نظر و گفتگو کنند.

افزون بر موارد اشاره شده، باید به این نکته نیز توجه داشت که محیط و شرایط خانواده، روش تربیتی و آموزشی والدین، طرز تفکر و نگرش والدین در رابطه با مطالعه و کتابخوانی، وجود کتب و نشریات قابل دسترس و نیز سطح اقتصادی و پایگاه اجتماعی خانواده، نقش بسزایی در تقویت عادات مطالعه و کتابخوانی دارد.^۲

نتیجه‌گیری

خانواده عامل بسیار مؤثری در ایجاد عادت به مطالعه و ترویج فرهنگ کتابخوانی است. محیط و شرایط خانواده، روش تربیتی و آموزشی والدین، طرز تفکر و نگرش والدین در رابطه با مطالعه و کتابخوانی، وجود کتب و نشریات قابل دسترس و نیز سطح اقتصادی و پایگاه اجتماعی خانواده، نقش بسزایی در ایجاد فرهنگ کتابخوانی در خانواده و تقویت آن دارد. به‌کارگیری روش‌های بیان شده یا راهکارهای دیگری

۱. رسول نقیبی؛ «سرگذشت‌هایی ویژه از زندگی استاد مطهری»؛ ماهنامه طوبی؛ شماره ۱۷، اردیبهشت ۱۳۸۶، ص ۹۴-۱۰۰.

۲. ر.ک: مهدی همایی و حسین اشرفی ریزی؛ «بررسی راهکارهای ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی»؛ ماهنامه علمی تخصصی رادیو؛ سال یازدهم، شماره ۶۹، ص ۴۲-۵۴.

که ممکن است به ذهن خوانندگان برسد، می‌تواند شوق و انگیزه کتابخوانی در میان اعضای خانواده را افزایش دهد.

فهرست منابع

کتاب

۱. استیگر، رالف سی؛ راه‌های تشویق مطالعه؛ ترجمه پروانه سپرده؛ تهران: دبیرخانه هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی، ۱۳۷۰ش.
۲. فدایی، مهدی؛ کتاب و مطالعه در سبک زندگی اسلامی-ایرانی؛ تهران: مؤسسه فرهنگی هنری سبک زندگی آل یاسین، ۱۳۸۵ش.
۳. کاربخش راوری، ماشالله؛ چگونه کودکان و نوجوانان را به مطالعه علاقه‌مند کنیم؟: راهنمای عملی برای والدین و مربیان؛ تهران: نشر مدرسه، ۱۳۸۲ش.
۴. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۵. محمدی ری‌شهری، محمد؛ میزان الحکمه؛ ترجمه حمیدرضا شیخی؛ قم: دارالحدیث، ۱۳۸۵ش.

مقالات

۱. نقیعی، رسول؛ «سرگذشت‌هایی ویژه از زندگی استاد مطهری»؛ ماهنامه طوبی؛ شماره ۱۷، اردیبهشت ۱۳۸۶، ص ۹۴-۱۰۰.
۲. همایی، مهدی و حسین اشرفی ریزی؛ «بررسی راهکارهای ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی»؛ ماهنامه علمی تخصصی رادیو؛ سال یازدهم، شماره ۶۹، ص ۴۲-۵۴.

سایت‌ها و روزنامه‌ها

۱. باشگاه خبرنگاران؛ «سرانه مطالعه در ایران ۱۳ دقیقه است»؛ ۱۳۹۸/۰۵/۳۰، کد خبر: ۷۰۴۴۴۳۵.
۲. جهانتاب، مهدی؛ «راه‌های ترویج فرهنگ مطالعه»؛ پایگاه فرهنگی اطلاع‌رسانی تبیان؛ ۱۳۸۵/۰۸/۲۱.

۳. خبرگزاری بین‌المللی قرآن؛ «سبک زندگی شهید مطهری از زبان فرزندان»؛ ۱۳۹۳/۰۲/۰۸، کد خبر: ۱۴۰۰۸۳۶.
۴. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای؛ ۱۳۷۲/۱۰/۴، کد خبر ۲۶۹۶.
۵. روزنامه خراسان؛ «۱۴ فایده منحصر به فرد کتابخوانی»؛ ۱۳۹۶/۰۲/۲۱، شماره ۱۹۵۳۲.
۶. شیرافکن، ناهید؛ «تأثیر جایگاه علمی والدین در نهادینه شدن فرهنگ مطالعه در فرزندان»؛ پورتال پژوهش‌های معنوی، ۱۳۹۶/۰۷/۰۸.
۷. مؤسسه فرهنگی اطلاع‌رسانی تبیان؛ «مطالعه با کتابخوان الکترونیک»؛ ۱۳۹۰/۰۶/۲۰، کد خبر ۱۷۹۲۰۸.

آسیب‌شناسی اشتغال زنان

سیده طاهره موسوی*

مقدمه

بر اساس گزارش مرکز آمار و اطلاعات راهبردی وزارت کار، در سال ۹۷ سهم زنان از تمام مشاغل مزدبگیر، تنها ۱۹ درصد و سهم مردان ۸۱ درصد بوده است،^۱ اما این آمار بیانگر شمار تمام زنان شاغل در کشور نیست؛ زیرا بسیاری از زنان به صورت غیررسمی در شرکت‌های خصوصی، بازاری و یا از طریق فضای مجازی در خانه و... به اشتغال می‌پردازند. اشتغال هدف اصلی رسالت زن نیست؛ زیرا اسلام جایگاه مادری و همسری را به عنوان نقش اصلی زن دانسته است و «زن در صورت عدم تزامم با وظایف خانوادگی اش و رعایت حدود عفت و حیا، می‌تواند به فعالیت اجتماعی بپردازد».^۲ امروزه بسیاری از زنان - حتی اگر نیاز مالی نداشته باشند - می‌کوشند تا شغلی در اجتماع داشته باشند. این امر آسیب‌هایی را به دنبال دارد که در این مقاله بررسی می‌شود.

نگاه اسلام به اشتغال زنان

بنا بر آیات و روایات، اسلام از حق اشتغال زنان جلوگیری نکرده و آنان را در استفاده از این حق آزاد گذاشته است. مشروعیت اشتغال زنان را می‌توان از آیه ۳۲ سوره

* دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت رسانه.

۱. روزنامه اعتماد؛ «سهم نامتوازن زنان از بازار کار»؛ ۱۴/۵/۱۳۹۸، شماره ۴۴۳۲.

<https://www.magiran.com/article/3938921>

۲. رضا رنجپور؛ «تأثیر ساعت کار انعطاف‌پذیر زنان بر ایفای مسئولیت‌های خانوادگی با رویکرد اسلامی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی؛ دوره نوزدهم، شماره ۷۴، تابستان ۱۳۹۸، ص ۲۷۰-۲۴۱.

نساء برداشت کرد که بر حق مالکیت زنان بر اموالشان دلالت دارد. در سیره معصومین علیهم‌السلام نیز نمونه‌هایی از تأکید بر اشتغال زنان وجود دارد؛ به‌ویژه در مورد مشاغلی که تنها از عهده زنان بر می‌آید یا با خصوصیات و ویژگی‌های آنان سازگار است؛ مانند عطاری، خیاطی، مامایی، آرایشگری و ... چنانکه زینب حواء معروف به عطاره، به خانه‌های مردم می‌رفت و به آنان عطر می‌فروخت. رسول‌خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله نیز به زنان اجازه داده بود برای کسب روزی، در روزهای عید از منزل خارج شوند و بساط بگسترانند.^۱

اشتغال در اسلام، جزئی از نظام کلی اجتماعی است که در آن باید اهداف معنوی، اخلاقی و دینی فرد و جامعه در جهت تعالی و کمال تأمین گردد؛ از این رو ضوابط و معیارهای کلی اشتغال و ضوابط ویژه اشتغال زنان بیان شده است تا به بنیان خانواده آسیبی نرسد؛ ضوابطی مانند «حفظ کرامت زن و التزام به عفت و پوشش و نداشتن اختلاط با نامحرمان»، «تناسب شغل با ویژگی‌های زنان» و «هماهنگی شغل با وظیفه مادری».^۲ به وجود آمدن تغییرات گسترده و بنیادین در جوامع و از جمله ایران، سبب شده زنان برای کسب درآمد به هر شغلی تن دهند که آسیب‌های بسیاری از نظر فردی و خانوادگی برای آنان به دنبال دارد. نه تنها شغل‌های نامناسب با ویژگی‌های زنانه، بلکه هر شغلی که با رسالت اصلی زن در تعارض باشد؛ آسیب‌های جدی‌ای در حوزه فردی و خانوادگی برای زنان به بار می‌آورد.

آسیب‌های فردی

۱. آسیب جسمی و روانی

بسیاری از زنان شاغل به دلیل طاقت‌فرسا بودن انجام وظایف فیزیکی، رسیدگی به کارهای منزل و نیازهای همسر و فرزندان، درگیری‌های فکری در محل کار و اختلال در انواع ارتباطات (خانوادگی و همکاری)، در معرض آسیب‌های بی‌شماری قرار دارند؛ زیرا آنان ضمن کم کردن اوقات استراحت خود، بیش از ظرفیت جسمی، توان

۱. محمد بن حسن طوسی؛ تهذیب الاحکام؛ ج ۳، ص ۲۸۷.

۲. ر.ک: نور: ۳۱؛ احزاب: ۵۳ و ۵۹؛ محمد بن حسن حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۲۰، ص ۱۸۳.

خود را به کار می‌گیرند. گاهی نیز به دلیل فقدان زمان برای رسیدگی به ظاهر خود، خواسته‌های همسر و فرزند یا وظایف محل کار، دچار احساس عذاب وجدان و گناه می‌شوند.

اشتغال گاه ۱۰ ساعت در روز با در نظر گرفتن دیگر مسئولیت‌های آنان، ضمن استهلاک قوای جسمی و روحی، پیامدهای روانی و عاطفی زیادی را به دنبال دارد. اشتغالات رسمی، معین و طولانی، با روحیه انعطاف‌پذیری زنان مغایرت دارد و سبب بروز فشارهای عصبی، بیماری‌های روانی و نیز کاهش کارایی در نقش مادری و همسری در محیط خانواده می‌شود و از نشاط زن می‌کاهد. در واقع زن شاغل، بیش از زن خانه‌دار در معرض استرس و آلودگی احساسی قرار می‌گیرد.^۱

۲. تحولات هویتی

پذیرش نقش‌های متفاوت در زندگی، تعریف جدیدی بر هویت افراد می‌افزاید. در حقیقت شغل، قالبی جدید برای فرد می‌سازد. او اندیشه، رفتار و گفتارش را بر اساس وظایفش تنظیم می‌کند و برای رسیدن به اهداف پیش‌رو، حتی اندک اندک عقاید و طرز تفکر خود را چه به طور مثبت و تأثیرگذار و چه به صورت منفی و آسیب‌رسان، به ورطه تغییر می‌کشانند. «هر چند برخی اندیشمندان غربی در نقد هویت‌یابی زنان در محیط کاری، معتقدند که زنان امروزی میان نیاز به جلب توجه مردان و دنبال کردن اهداف شخصی خود، گیر افتاده‌اند. به همین دلیل، رفتارهای متضادی از خود نشان می‌دهند؛ گاهی اغواگر و پرخاشگر، گاهی مؤدب و گاهی جاه‌طلب می‌شوند. زنان امروز بین کار و عشق، دو پاره شده‌اند و در نتیجه، هیچ‌کدام آن‌ها را ارضا نمی‌کند».^۲

امروزه که ارزش و منزلت افراد با توجه به میزان درآمد آن‌ها تعریف می‌شود،

۱. ر.ک: سرور اسفندیار؛ «اشتغال زنان در بستر خانواده و ارتباط آن با طلاق»؛ دومانه‌نامه علمی فرهنگی

اجتماعی حوراء؛ شماره ۱۸، بهمن و اسفند ۱۳۸۴، ص ۲۷-۲۰.

۲. ر.ک: عباس رجبی؛ «حیا و خودآرایی و نقش آن‌ها در سلامت روانی زن»؛ فصلنامه علمی ترویجی

معرفت؛ شماره ۸۷، اسفند ۱۳۹۳، ص ۵۶-۴۸.

خانه‌داری که مولد ارزش‌های مادی نیست، کم‌ارزش تلقی می‌شود و بسیاری از زنان برای دستیابی به منزلت اجتماعی و امتیازات نقش جدید، به انواع شغل‌ها روی می‌آورند.

۳. نارضایتی از زندگی

اشتغال زمانی باعث ارتقای کیفیت زندگی و رضایت از عملکرد می‌شود که فرد احساس کند مفید است. نازل‌تر بودن شغل نسبت به سطح توانمندی‌ها و تحصیلات فرد، موجب بروز احساس نارضایتی، حقارت، هدررفت استعدادها و توانایی‌ها شده و با برخوردهای نامناسب همکاران و نیز انجام کارهایی که مورد علاقه فرد نیست و ارزش افزوده‌ای برایش ندارد، سبب کاهش امید به زندگی فرد می‌شود. در چنین شرایطی، ممکن است فرد انگیزه و تلاش برای پیشبرد اهداف خود را از دست بدهد؛ زیرا به این باور می‌رسد که ثمر تلاش‌هایش در جایگاهی پایین‌تر از شایستگی‌هایش به بار خواهد نشست. در مقابل، مشاهده فردی که دارای شغلی بالاتر از سطح توانمندی‌های خود است و نیز نداشتن فرصت مناسب برای یادگیری مهارت‌های مورد نیاز، سبب ناکارآمدی شخص در محیط کار و بروز احساس‌هایی مانند کم‌توانی و کم‌هوشی در فرد می‌شود. در چنین شرایطی اگر فرد دارای توانمندی مهارت حل مسأله، کنترل اوضاع و مدیریت احساسات خود نباشد، به دلیل ترس از اشتباه، از یادگیری خودداری می‌کند و به کمال‌گرایی کاذب، خدشه‌دار شدن «من شایسته»^۱، کاهش عزت نفس، احساس بی‌ارزشی و نفرت از خود دچار می‌شود.

۴. تغییر در ویژگی‌های زنانه

در تاریخ بشری، اشتغال اجتماعی زنان دارای دو بُعد سنتی و صنعتی است. در بُعد سنتی، اشتغال آنان بیشتر در امور زنانه بود؛ اما با شروع رنسانس و پیدایش ماشین و صنایع مختلف تولیدی، شکل فعالیت اشتغال زنان به طور کلی تغییر یافت و زنان همدوش و همسان مردان در کارخانه‌ها مشغول به کار شدند. این فرهنگ که

۱. تصور مثبت افراد از توانمندی‌ها، استعدادها و... مفهوم شایسته‌ای از من (هویت) در وجودشان می‌سازد که به خوددوستداری و خودشکوفایی منجر می‌شود.

سوغات غرب برای کشور ما بود، سبب شد گاه غرور و سرسختی‌های کاذب، یک جانبه‌نگری‌های بدون منطق، اقتدارطلبی‌های بی‌حد و حصر و خشونت به بهانه مدیریت، جایگزین عواطف لطیف و احساسات زنانه شوند. از این روست که زنان را بیشتر به داشتن مشاغل متناسب با ماهیت زنانه خود ترغیب می‌کنند؛ «زیرا مشاغل زنانه برای این است که انعکاسی از نقش خانگی زنان باشد؛ نظیر آموزگاری، پرستاری، نظافت، پذیرایی و درست همان‌طور که در بیشتر جوامع کار خانگی زن‌ها کم‌ارزش‌تر شده است، این مشاغل و مهارت‌ها نیز کم‌ارزش می‌باشند»^۱.

خستگی و کاهش آسایش و راحتی زنان شاغل، ضمن بروز تنش روانی، اختلال و ناتوانی در برقراری ارتباط اجتماعی، سبب بروز ناخشنودی شغلی، رخوت روانی و احساس از خودبیگانگی، افسردگی، اضطراب، بدخلقی با همسر و فرزندان و در نهایت، کاهش رضایت زندگی و افزایش عدم بهداشت روانی در آن‌ها نیز می‌شود.^۲

آسیب‌های خانوادگی

۱. کاهش تمایل به ازدواج

اشتغال زنان با ایجاد استقلال درآمدی و ایجاد امکانات رفاهی برای آنان، نوعی امنیت درآمدی و وابسته نبودن به دیگران برای ارتزاق و تقویت جایگاه در نظام سرمایه‌داری را برای آنان به ارمغان می‌آورد. این اشتغال و خودکفایی که متأسفانه امروزه تا حدود بسیاری گرفتار «تفکر فمینیست» شده است، با نفی هر گونه «زوجیت»، به تبلیغ مجرد زنانه می‌پردازد؛ زیرا از سویی زن شاغل با فردی که جویای کار یا دارای موقعیت شغلی پایین‌تر از اوست، ازدواج نمی‌کند و از سوی دیگر این احساس کاذب آرامش به همراه استقلال مالی، سبب می‌شود که او خود را از ازدواج

۱. باقر ساروخانی و ثریا گودرزی؛ «اثرات اشتغال زنان بر خانواده»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات

توسعه اجتماعی ایران؛ دوره دوم، شماره اول، زمستان ۱۳۸۸، ص ۷۸-۵۱.

۲. ر.ک: محمدتقی کرمی و فیروزه کرمی؛ «بررسی تعرض نقش‌های خانوادگی و اجتماعی بانوان و ارائه الگوی مناسب برای زندگی خانوادگی زنان شاغل»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات راهبردی زنان؛ سال

شانزدهم، شماره ۶۴، تابستان ۱۳۹۳، ص ۴۶-۷.

بی‌نیاز ببیند. این در حالی است که اسلام تجرد را نهی،^۱ و بر ازدواج و ازدیاد نسل تأکید بسیاری کرده است؛^۲ چنانکه پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده است: «يُفْتَحُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ بِالرَّحْمَةِ فِي أَرْبَعِ مَوَاضِعَ ... عِنْدَ نَزْوِلِ الْمَطَرِ وَ عِنْدَ نَظَرِ الْوَالِدِ فِي وَجْهِ الْوَالِدَيْنِ وَ عِنْدَ فَتْحِ بَابِ الْكُفْبَةِ وَ عِنْدَ التَّكَاحِ»^۳ درهای رحمت آسمانی در چهار وقت گشوده می‌شود: هنگام بارش باران، زمانی که فرزند به چهره پدر و مادرش می‌نگرد، هنگام گشودن در کعبه، هنگام عقد و عروسی».

۲. اختلال در روابط با همسر

رضایت زناشویی، یکی از عوامل مؤثر در ثبات خانواده است. در نظام حقوقی اسلام، زن در خانه کار می‌کند، درآمد بیرونی ندارد و طبیعتاً به مرد وابسته است. این وابستگی کمک بزرگی به تداوم زندگی مشترک است. اشتغال زن و کسب درآمد، با تغییر نوع رابطه با همسر و کاهش وابستگی به او، مدیریت مرد را زیر سؤال می‌برد و موجب بروز اختلاف در خانواده می‌شود.^۴ نقش مرد، ایجاد پایگاه اجتماعی برای خانواده و حفظ امنیت و آسایش آن‌ها به وسیله شغل و درآمد شغلی‌اش و نقش زن، ایجاد روابط عاطفی در درون خانواده و حفظ روابط عاطفی ضروری برای اعضای خانواده است که با مشکلات گوناگون جامعه روبه‌رو هستند. این تقسیم، بهترین شکل برای حفظ وحدت خانوادگی است و تداخل هر نوع نقش دیگر، سبب به هم خوردن تعادل زندگی می‌شود؛ زیرا اشتغال زن با ایجاد رقابت میان او و همسرش، سبب ناهماهنگی و نابسامانی خانواده می‌شود.^۵

انس و الفت و مهربانی میان زن و شوهر نیز به عنوان اساس و پایه محکم زندگی، با اشتغال زنان دچار آسیب جدی می‌شود. حضور زنان در عرصه‌های شغلی، نه تنها زمان بسیاری را از زنان می‌گیرد؛ بلکه با از بین بردن نشاط آنان، دیگر مجال برای

۱. نساء: ۳؛ احمد مقدس اردبیلی؛ *زبدة البیان فی احکام القرآن*؛ ص ۵۱۰.

۲. اعراف: ۱۸۹؛ روم: ۲۱؛ نحل: ۷۲؛ فرقان: ۷۴.

۳. محمدباقر مجلسی؛ *بحار الانوار*؛ ج ۱۰۰، ص ۲۲۱.

۴. یوسف خیری؛ «اشتغال زنان و پیامدهای آن»؛ فصلنامه علمی ترویجی بانوان شیعه؛ شماره نهم، پاییز ۱۳۸۵، ص ۱۸۶-۱۶۱.

۵. شهلا اعزازی؛ *جامعه‌شناسی خانواده*؛ ص ۱۲۰.

ایفای کامل نقش همسری و مادری برایشان باقی نمی‌گذارد. خستگی زیاد، استرس‌های مداوم و فشارهای روحی و روانی و در نتیجه نداشتن رابطه گرم کلامی و رفتاری با همسر، می‌تواند سبب سردی میان زوجین شود که گاه تا طلاق و جدایی نیز پیش می‌رود.^۱

۳. اختلال در روابط با فرزند

شاغل بودن مادر به‌ویژه در سال‌های نخست زندگی کودک، اثرهای منفی بسیاری بر کودک می‌گذارد. «کودکان در سال‌های اولیه، نیاز شدیدی به عاطفه دارند که تنها از طریق مادر یا جانشین ثابت او تأمین می‌شود».^۲ کودکی که در سه سال نخست زندگی، از حضور مادر در کنارش محروم است، ممکن است در آینده به شخصیتی بی‌عاطفه تبدیل شود یا با جامعه ستیز پیدا کند.^۳ طبق نظر پژوهشگران، کودکان محروم از مهر مادر در مقایسه با کودکانی که زندگی طبیعی داشته‌اند، از هوش کمتری برخوردارند.^۴

اشتغال مادر ضمن از بین بردن دلگرمی و نشاط لازم در خانه و بالطبع شور و شوق بازی بچه‌ها، سبب افزایش تماشای تلویزیون و بروز مشکلات ناظر بر تمرکز و اختلالات یادگیری در آن‌ها می‌شود.^۵ ضمن آن‌که کودکان ارزش‌ها را از طریق کنش دو طرفه میان خود و والدین و الگوگیری از آن‌ها می‌آموزند؛ کنش متقابلی که نیازمند حضور فیزیکی، عاطفی، عقلانی و روحی والدین در زندگی با فرزندان‌شان است. حضور مؤثر و ارزشمند والدین در کنار فرزندان، پیوندهای عاطفی میان آنان را

۱. ر.ک: نعمت‌الله تقوی و قادر محمدی؛ «بررسی تأثیر اشتغال خارج از خانه زنان بر روابط خانوادگی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات علوم اجتماعی ایران؛ سال یازدهم، شماره ۴۲، پاییز ۱۳۹۳، ص ۱۶-۱.

۲. یوسف خیری؛ «اشتغال زنان و پیامدهای آن»؛ فصلنامه علمی ترویجی بانوان شیعه؛ شماره نهم، پاییز ۱۳۸۵، ص ۱۸۶-۱۶۱.

۳. میا لی کلمر پرینگل؛ نیازهای کودکان: دورنمای فردی؛ ترجمه نیره ایجادی و جواد شافعی مقدم؛ ص ۱۳۸.

۴. آمنه بختیاری، «تأثیر اشتغال زنان بر خانواده با تأکید بر فرزندان»، دوفصلنامه علمی فرهنگی اجتماعی حوراء؛ شماره ۳۳، ۱۳۸۸، ص ۲۰۳-۱۶۵.

۵. علی قائمی؛ روانشناسی و تربیت کودکان شاهد؛ ص ۲۷۷.

تقویت می‌کند، رفتارهای صحیح اجتماعی را به آنان می‌آموزد و حس اطاعت و احترام را در میان آنان بر می‌انگیزد. حال، مادران شاغل چگونه می‌توانند شخصیت و ویژگی‌های درونی فرزندان خود را بشناسند و بر آن اساس، شیوه‌های تربیتی صحیح را در پیش گیرند؟^۱

۴. تعارض کار داخل و خارج از منزل

ایفای چند نقش به طور هم‌زمان، سبب ایجاد انتظارات بدون سازگاری با یکدیگر می‌شود؛ یعنی فرد با حجم زیاد و ترکیب نامنظم و تعارض‌آمیز الزامات و خواسته‌های نقش مواجه می‌شود و انجام ندادن همه تعهدات به طور کامل، عاملی برای بروز تعارض کار و خانواده می‌شود.^۲

تعارض کار با خانواده، زمانی رخ می‌دهد که خواسته‌های کاری با کاهش تعهد و انرژی فرد، سبب کاهش توانایی او برای ایفای نقش‌های خانوادگی می‌شود. تعارض خانواده با کار نیز هنگامی ایجاد می‌شود که خواسته‌های خانوادگی با کاهش توانایی فرد برای ایفای نقش‌های کاری،^۳ فرد را دچار اختلال فکری و بی‌نظمی و نیز کشمکش‌های روانی و حتی انواع استرس می‌کند. در واقع زنان شاغل نسبت به وضعیت خود، دچار نوعی ابهام و سردرگمی هستند و به جای مواجهه با این وضعیت و حل منطقی مسأله، آن را نادیده می‌گیرند.^۴ اگر زنان بتوانند میان مسئولیت‌های خانه‌داری و شغلی خود تعادل ایجاد کنند، در مقایسه با زنانی که

۱. ر.ک: سمیه کمالی و محبوبه کمالی؛ «بررسی تأثیر اشتغال زنان بر تربیت فرزندان بر اساس سبک زندگی اسلامی»؛ فصلنامه علمی تخصصی مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی؛ شماره ۳۵، پاییز ۱۳۹۷، ص ۱۵-۲۸.

۲. ر.ک: مهری شمس؛ «تأثیر مقدار ساعت کاری زنان شاغل بر باروری»؛ فصلنامه علمی پژوهشی جامعه‌شناسی کاربردی؛ دوره ۲۹، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷، ص ۱۰۱-۱۱۶.

۳. ر.ک: آرمان حیدری و حمیده دهقانی؛ «واکاوی کیفی پیامدهای اشتغال زنان متأهل و بسترهای تعدیل‌کننده آن»؛ دوفصلنامه علمی پژوهشی جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، شماره ۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص ۱۰۳-۷۳.

۴. خبرگزاری تسنیم‌نیوز؛ «نگاهی به پیامدهای مثبت و منفی اشتغال زنان»؛ ۱۳۹۴/۰۹/۰۷.

تمام وقت به خانه‌داری می‌پردازند، فشار کمتری احساس می‌کنند. بنابراین «باید زنان با اصل قرار دادن حفظ ارکان خانواده، بیاموزند که با راهکارهایی بین رفتار حرفه‌ای و سازمانی با روابط اجتماعی و زندگی خانوادگی خود ارتباط معقول و منطقی برقرار کنند و شأن هر یک را منطبق بر هنجارهای خود محفوظ بدارند»^۱.

نتیجه‌گیری

امروزه رفع نیازهای زنان در جامعه و ضرورت حضورشان در برخی مشاغل درمانی، آموزشی، تربیتی و... سبب شده افزون بر وظایف خود در خانواده، برخی مسئولیت‌های اجتماعی را نیز بپذیرند. زنان باید ضمن انتخاب «مشاغل زنانه»، به آسیب‌هایی که متوجه خود و خانواده‌شان است، توجه کنند تا با بهره‌گیری از راهکارهایی برای رفع آن‌ها، برنامه‌ریزی زندگی خود را بر اساس وظایف همسررداری و فرزندداری اولویت‌بندی کنند.

فهرست منابع

کتاب

۱. اعزازی، شهلا؛ *جامعه‌شناسی خانواده*؛ تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان، ۱۳۸۷ش.
۲. پرینگل، میا لی لی کلمر؛ *نیازهای کودکان: دورنمای فردی*؛ ترجمه نیره ایجادی و جواد شافعی مقدم، چاپ دوم، تهران: رشد، ۱۳۸۶ش.
۳. حر عاملی، محمد بن حسن؛ *وسایل الشیعه*؛ قم: مؤسسه آل‌البیت علیه السلام، ۱۴۰۹ق.
۴. طوسی، محمد بن حسن؛ *تهذیب الاحکام*؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۵. قائمی، علی؛ *روانشناسی و تربیت کودکان شاهد*؛ چاپ دوم، تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۹ش.
۶. مجلسی، محمدباقر؛ *بحار الانوار*؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.

---

۱. فاطمه فرهادیان؛ «پیامدهای منفی اشتغال زنان بر خانواده»؛ نشریه پیام زن؛ شماره ۲۱۹، خرداد ۱۳۸۹، ص ۳۸ و ۳۹.

۷. مقدس اردبیلی، احمد؛ *زیاده‌البيان فی احکام القرآن*؛ تهران: مکتبه المرتضویه، بی تا.
۸. نجفی، محمدحسن؛ *جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام*؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ق.

مقالات

۱. اسفندیار، سرور؛ «اشتغال زنان در بستر خانواده و ارتباط آن با طلاق»؛ دو ماهنامه علمی فرهنگی اجتماعی حوراء؛ شماره ۱۸، بهمن و اسفند ۱۳۸۴، ص ۲۰-۲۷.
۲. بختیاری، آمنه؛ «تأثیر اشتغال زنان بر خانواده با تأکید بر فرزندان»؛ فصلنامه علمی فرهنگی حوراء؛ شماره ۳۳، ۱۳۸۸، ص ۲۰۳-۱۶۵.
۳. تقوی، نعمت‌الله و قادر محمدی؛ «بررسی تأثیر اشتغال خارج از خانه زنان بر روابط خانوادگی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات علوم اجتماعی ایران؛ سال یازدهم، شماره ۴۲، پاییز ۱۳۹۳، ص ۱۶-۱.
۴. حیدری، آرمان و حمیده دهقانی؛ «واکاوی کیفی پیامدهای اشتغال زنان متأهل و بسترهای تعدیل‌کننده آن»؛ دو فصلنامه علمی پژوهشی جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی؛ شماره هشتم، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص ۱۰۸-۷۳.
۵. خیری، یوسف؛ «اشتغال زنان و پیامدهای آن»؛ فصلنامه علمی ترویجی بانوان شیعه؛ شماره نهم، پاییز ۱۳۸۵، ص ۱۸۶-۱۶۱.
۶. رجبی، عباس؛ «حیا و خودآرایی و نقش آنها در سلامت روانی زن»؛ فصلنامه علمی ترویجی معرفت؛ شماره ۸۷، اسفند ۱۳۹۳، ص ۵۶-۴۸.
۷. رنجپور، رضا؛ «تأثیر ساعت کار انعطاف‌پذیر زنان بر ایفای مسئولیت‌های خانوادگی با رویکرد اسلامی»؛ فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی؛ دوره نوزدهم، شماره ۷۴، تابستان ۱۳۹۸، ص ۲۷۰-۲۴۱.
۸. ساروخانی، باقر و ثریا گودرزی؛ «اثرات اشتغال زنان بر خانواده»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات توسعه اجتماعی ایران؛ دوره دوم، شماره اول، زمستان ۱۳۸۸، ص ۷۸-۵۱.
۹. شمس، مهری؛ «تأثیر مقدار ساعت کاری زنان شاغل بر باروری»؛ فصلنامه علمی پژوهشی جامعه‌شناسی کاربردی؛ دوره ۲۹، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷، ص ۱۱۶-۱۰۱.
۱۰. فرهادیان، فاطمه؛ «پیامدهای منفی اشتغال زنان بر خانواده»؛ نشریه پیام زن؛ شماره ۲۱۹، خرداد ۱۳۸۹، ص ۳۸ و ۳۹.

۱۱. کرمی، محمدتقی و فیروزه کرمی؛ «بررسی تعرض نقش‌های خانوادگی و اجتماعی بانوان و ارائه الگوی مناسب برای زندگی خانوادگی زنان شاغل»؛ فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات راهبردی زنان؛ سال شانزدهم، شماره ۶۴، تابستان ۱۳۹۳، ص ۴۶-۷.
۱۲. کمالی، سمیه و محبوبه کمالی؛ «بررسی تأثیر اشتغال زنان بر تربیت فرزندان بر اساس سبک زندگی اسلامی»؛ فصلنامه علمی تخصصی مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی؛ شماره ۳۵، پاییز ۱۳۹۷، ص ۱۵-۲۸.

سایت‌ها و روزنامه‌ها

۱. خبرگزاری تسنیم‌نیوز؛ «نگاهی به پیامدهای مثبت و منفی اشتغال زنان»؛ ۱۳۹۴/۰۹/۰۷، کد مطلب: ۹۲۸۸۳۰.
۲. روزنامه اعتماد؛ «سهم نامتوازن زنان از بازار کار»؛ ۱۳۹۸/۰۵/۱۴، شماره ۴۴۳۲، کد مطلب ۳۹۳۸۹۲۱.

پرسمان حجاب

زهرا رضائیان*

مقدمه

به رغم پندار برخی ساده‌اندیشان، گرایش به لباس و پوشیدگی صرفاً عملی تفننی برخاسته از گزینه تنوع‌طلبی آدمی نیست؛ بلکه ریشه در حکمت‌ها و مصالح فردی، اجتماعی، خانوادگی، روحی و روانی و اعتقادی دارد. پوشش ظاهری زن مسلمان، بخشی از حقیقت باطنی و بیانگر اندیشه‌ها و نظام ارزش‌های درونی اوست. اکنون موج تخریب و هجمه همه‌جانبه مخالفان حجاب، در رویکردی جدید با شیوه شبهه‌افکنی و تفرقه‌افکنی وارد میدان شده است؛ زیرا حجاب و عفاف، از بزرگ‌ترین موانع غلبه دشمن بر کشور اسلامی‌مان است. این تبلیغات و شبهه‌افکنی‌های مغرضانه تا آنجا پیش رفته که گروهی برهنگی و بی‌بند و باری را برای یک زن ارزش و نشانه تمدن می‌دانند و حجاب و عفاف را نماد عقب‌ماندگی و ضد ارزش معرفی می‌کنند. پاسخ به این شبهات و عرضه حقیقت حجاب به همگان، به‌ویژه زنان و دختران جوان، گامی در مبارزه با دشمن در این عرصه است. در این مقاله برخی از شبهات مطرح شده در این زمینه، بیان و به آن‌ها پاسخ داده می‌شود.

شبهات مطرح درباره حجاب

۱. اجباری در دین نیست

یکی از مهم‌ترین شبهه‌هایی که درباره حجاب مطرح می‌شود، استناد به آیه «لَا إِكْرَاهَ فِي

* کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث.

الدین^۱ است. افرادی که به این آیه جهت نفی حجاب استناد می‌کنند، معنای آیه را به خوبی درک نکرده‌اند. «لا إِكْرَاهَ» در اصل پذیرش دین است، نه در پذیرش احکام آن. آنچه از معنای ظاهری آیه برداشت می‌شود، این است که در پذیرش اصل دین، هیچ اجباری نیست؛ یعنی نمی‌توان کسی را به پذیرش دینی اجبار کرد یا عقیده‌ای را از او سلب نمود.^۲ بنابراین «عقیده» قابل تحمیل نیست؛ ولی این محدوده غیر از محدوده احکام است. اسلام مانند همه نظام‌های فکری، دارای نظامی اجتماعی است که - همانند این نظام‌ها - اکراه و اجبار از ابزارهای پیش‌بینی شده آن است. همان‌گونه که هر نظامی در مقوله‌های اجتماعی و حقوقی‌اش دارای جبر قانونی است که بدون آن، جامعه قابل اداره و کنترل نیست؛ اسلام نیز دارای احکام و قوانینی برای اداره جامعه و هدایت مردمان به سعادت است و حجاب یکی از این احکام‌هاست: «وَقُلْ لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ»^۳ و به زنان با ایمان بگو دیدگان خود را [از هر نامحرمی] فرو بندند و پاکدامنی ورزند و زیورهای خود را آشکار نگردانند مگر آنچه که طبعاً از آن پیداست و باید روسری خود را بر سینه خویش [فرو] اندازند و زیورهایشان را آشکار نکنند». هیچ عقل سلیمی نمی‌پذیرد که پس از ورود به سازمانی، اجرای قوانین آن اختیاری باشد؛ زیرا موجب هرج و مرج می‌شود.^۴

۲. حجاب، مانع آزادی و فعالیت زنان

به دست نیاموردن موفقیت‌های اجتماعی و اقتصادی ناشی از حضور نداشتن در اجتماع به سبب داشتن حجاب، از دیگر شبهات مطرح شده است. این در حالی است که اسلام با پوشش خاص زن، ضمن صادر کردن جواز حضور وی در اجتماع، با دستوره‌های حکیمانه و راه‌گشا، سلامت حضورش را در جامعه تضمین کرده است. در حقیقت پوشش زن، توجه به ارزش و حرمت او و جلوگیری از تباه شدن این نیروی عظیم و بهره‌مندی از توانمندی‌هایش در جامعه است. این سبک پوشش،

۱. بقره: ۲۵۶.

۲. ر.ک: سید محمدحسین طباطبایی؛ المیزان؛ ج ۲، ص ۳۴۲.

۳. نور: ۳۱.

۴. ر.ک: محمد سبحانی نیا؛ انتخاب من: پرسش‌هایی درباره حجاب؛ ص ۱۴۱-۱۲۶.

مقابل بسیاری از فسادانگیزی‌ها و ناهنجاری‌های ناشی از اختلاط نامطلوب میان زن و مرد را گرفته است.^۱ افزون بر اینکه عفتی که با حجاب همراه باشد، امنیتی زیبا و پایدار هدیه می‌دهد.

رعایت آداب و دستورات دینی که سبب می‌شود زن یا مرد به گونه‌ای رفتار نکند که امنیت اخلاقی را از بین ببرد، نه به معنای زندانی شدن و نه مخالف آزادی‌های فردی است؛ بلکه به معنای پایداری سلامت و امنیت روانی فرد است. چنانکه امام علی علیه السلام می‌فرماید: «صَيَانَةُ الْمَرْأَةِ أَنْعَمُ لِحَالِهَا وَأَدْوَمُ لِجَمَالِهَا»^۲ پوشیدگی زن برای او بهتر است و زیبایی‌اش را پایدارتر می‌سازد».

بنابراین حجاب، شهوت‌ها و هوس‌های فرد را کنترل و با سلب آزادی حیوانی، نوعی مرزبندی ایجاد می‌کند تا زن و مرد در ورای مرزها و بی‌دغدغه بتوانند به کار و فعالیت خویش مشغول باشند. نبودن این مرز با وجود جاذبه‌ای که میان دو جنس مخالف وجود دارد، سبب کاهش فعالیت‌های مفید و بروز موفقیت و شکوفایی زن و مرد می‌شود. در واقع حجاب، دژ مستحکمی است که با محافظت از لطافت‌ها و زیبایی‌های زن، مانع دست‌اندازی و چشم‌چرانی مردان هوس‌باز می‌شود.^۳

۳. حجاب و عقب‌ماندگی

از نظر برخی مخالفان حجاب، امروزه با پیشرفت علمی بشر دیگر به حجاب نیازی نیست؛ زیرا حجاب مانع فعالیت زنان و مایه عقب‌افتادگی است، اما این سخنی کاملاً غلط و نادرست است. آمار بالای حضور زنان موفق در جامعه در موقعیت‌های مختلفی چون پزشکی، معلمی، استادی دانشگاه، وکالت، وزارت و ... بیانگر نبودن تضاد میان حجاب و موفقیت زنان است. آمار بالای زنان تازه‌مسلمان اروپایی نیز مؤید همین مسئله است.^۴ کلارا، زن تازه‌مسلمان اتریشی درباره حجاب می‌گوید:

۱. ر.ک: عباس رجیبی؛ حجاب و نقش آن در سلامت روان؛ ص ۱۲.

۲. علی بن محمد لیبی واسطی؛ عیون الحکم و المواعظ؛ ص ۳۰۳.

۳. ر.ک: حمید کریمی؛ «بررسی مسأله حکمت پوشش»؛ فصلنامه علمی ترویجی معرفت؛ شماره ۱۱۸، مهر ۱۳۸۶، ص ۸۴-۶۹.

۴. ر.ک: خبرگزاری مهر؛ «انتخاب حجاب و پشت پا زدن ستارگان غربی به نگاه تجاری به زنان»؛ ۱۳۹۸/۰۴/۲۰.

«حجاب، بیان عشق به خداوند، احترام به قوانین الهی و احترام به زن بودن است». کاترین یکی دیگر از تازه مسلمانان اتریشی می‌گوید:

به لحاظ تاریخی، پوشش همواره نشانه آزادی و کرامت بوده است. بردگان برهنه بودند و هر چه لباس اشخاص پوشیده‌تر بود و پارچه بیشتری داشت، نشان‌دهنده ارزش بیشتری برای آنان بود. بنابراین عقیده به آزادی بیشتر با پوشش کمتر، کاملاً جدید است. کرامت چیزی است که پروردگار به انسان عطا می‌کند و یکی از راه‌های حفظ کرامت زن که خدا به زنان عطا کرده است، همین نوع پوشش زنان مسلمان است.^۱

هر چیزی که مربوط به گذشته و سنت باشد، همیشه بد نیست. گاه سنت‌های گذشته وسیله‌ای برای نشان دادن هویت ملت‌هاست؛ همان که بیگانگان می‌کوشند تا آن را نابود کنند. پیشرفت جامعه نیز هیچ ارتباطی با بی‌حجابی ندارد؛ چنانکه مسلمانان تمدنی با شکوه در اندلس به وجود آوردند.^۲ در واقع حجاب به عنوان نماد اعتقاد به خدا، عامل محرکی برای کسب مدارج مهم علمی و اجتماعی از سوی زنان برای بندگی بهتر و خدمت به خلق خداست.

۴. شخصی بودن حجاب

یکی از مسائل و شبهات مطرح شده درباره حجاب، شخصی بودن آن است. از نظر مخالفان، هر کسی می‌تواند درباره نوع پوشش، جنس و حتی رنگ آن بر اساس آنچه مایل است، اقدام کند؛ زیرا نتیجه عمل هر کسی به خودش بر می‌گردد. بنابراین دولت حق دخالت در این امر و وضع قانون درباره آن را ندارد.

در پاسخ باید گفت، حجاب امری اجتماعی است، نه شخصی؛ زیرا اثرات بدحجابی یا بی‌حجابی فقط گریبانگیر فرد نمی‌شود؛ بلکه پیامدهای روحی، روانی، جسمی، اخلاقی، فرهنگی و حتی سیاسی آن جامعه را نیز با خود درگیر می‌کند. در واقع انسان هنگام حضور در مناظر عمومی است که برخی از قسمت‌های بدن خود را

۱. ر.ک: پایگاه جامع ره‌یافته؛ «دلیل دو دختر تازه مسلمان و شیعه شده اتریشی برای محجبه بودن»؛ ۱۳۹۴/۰۳/۰۹.

<https://rahyafteha.ir/17234>

۲. ر.ک: امین کشوری؛ چرا حجاب؟؛ ص ۵۸.

می‌پوشاند و در خلوت چنین الزامی در خود نمی‌بیند. مؤمنان در آیات فراوانی مورد خطاب قرار گرفته و به امری مکلف شده‌اند که نه تنها جنبه شخصی ندارد؛ بلکه در صورت ارتکاب، دولت اسلامی می‌تواند آنان را مجازات کند؛ آیاتی همچون «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً»^۱ و «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ»^۲. دولت اسلامی می‌تواند رباخواران و حرام‌خواران، متخلفان از دستور پیامبر ﷺ و فرمان‌های حکومتی و نیز متخلفان از فرمان جهاد را مجازات کند؛ زیرا میان مخاطب قرار دادن مؤمنان و اختیاری بودن تکالیفی که بر عهده ایشان نهاده می‌شود، هیچ تلازمی وجود ندارد. رعایت حجاب یکی از همین امور است که در صورت تخلف از آن، دولت اسلامی می‌تواند متخلفان را مجازات کند.^۳

اگر شخصی بودن حجاب به معنای آزادی تکوینی مرد و زن در انتخاب پوشش و نوع لباس باشد، سخن درستی است؛ زیرا هر فردی اختیار تکوینی دارد که از میان نوشیدنی‌ها آب را انتخاب کند یا سم بنوشد، دوستی برای انس خود انتخاب کند یا تنها بماند و ... در حالی که اگر به این معنا باشد که قانون عرف یا قوانین کشورهای یا ادیان آسمانی، اجازه می‌دهد هر فرد با هر نوع پوششی در جامعه آشکار شود، نمی‌تواند معنای مقبولی داشته باشد؛ زیرا عرف و عقل هر جامعه‌ای، آزادی افراد را به قوانین خاصی محدود کرده تا از پایمال شدن حقوق و ارزش‌های دیگران جلوگیری کند. حضور با پوششی مخالف آنچه دین و قانون می‌گوید، تجاوز به حقوق دیگران است؛ از همین روست که پیامبر ﷺ مأمور است که به مردان و زنان مؤمن بگوید که در هنگام حضور در انظار عمومی، پوشش مناسبی داشته باشند که باعث هنجارشکنی در جامعه دینی نشود.^۴

۱. آل‌عمران: ۱۳۰: «ای اهل ایمان! ربا را که سودهای چند برابر است، نخورید».

۲. نساء: ۲۹: «ای کسانی که ایمان آورده اید اموال همدیگر را به ناروا نخورید».

۳. ر.ک: سید جواد ورعی؛ «مبانی مسئولیت و اختیارات دولت اسلامی در زمینه حجاب بانوان»؛ فصلنامه علمی پژوهشی فقه و اصول؛ شماره اول سال چهارم، بهار و تابستان ۱۳۸۶، ص ۱۶۰ - ۱۴۳.

۴. نور: ۳۱.

۵. حجاب و پوشیدگی، موجب افزایش شهوت

مخالفان حجاب معتقدند پوشیدگی زن، از او موجودی ناشناخته و پنهان می‌سازد که سبب تحریک و حرص مردان برای آشکار شدن این راز می‌شود. انسان‌ها بر اساس اصل «الانسانُ حَرِيصٌ عَلَيَّ مَا مُنِعَ مِنْهُ»^۱ هر اندازه از مسأله‌ای باز داشته شوند، نسبت به آن حریص‌تر و کنجکاو‌تر می‌شوند. بنابراین باید مانند کشورهای غربی نقاب را برداشت و چشم‌ها را سیراب کرد تا پوشش زنان سبب تحریک مردان نشود.^۲

یکی از غرایز خدادادی در ساختمان وجودی انسان، غریزه جنسی است که نیرومندترین و ریشه‌دارترین غریزه آدمی است که در صورت کنترل آن، می‌تواند افزون بر تداوم و استمرار نسل بشر، موجبات امنیت روانی انسان‌ها را فراهم کند. نبودن حریم میان زن و مرد و آزادی معاشرت‌های تعریف نشده و بی‌بندوبار، با افزایش هیجان‌ها و التهاب‌های جنسی، تقاضای فرهنگی را به صورت یک عطش روحی و خواست سیری‌ناپذیر در می‌آورد. در واقع انسان به چیزی حریص می‌شود که هم از آن منع و هم به سوی آن تحریک شود؛ یعنی تمنای چیزی را در وجود شخص بیدار کنند و سپس آن را برایش ممنوع نمایند. در حالی که اگر امری اصلاً عرضه نشود یا کمتر عرضه شود، حرص و ولعی نیز وجود نخواهد داشت یا بسیار اندک خواهد بود.^۳ اسلام، برای استفاده درست از این غریزه حیاتی، مکانیسم‌های گوناگونی مطرح کرده است که دستور حجاب به زن و مرد و فرمان چشم‌پوشی، یکی از راهکارهای آن است. با این راهکار، میلی برانگیخته نمی‌شود و حرصی نیز پدید نمی‌آید.

خانمی که به تازگی حجاب را پوشش خود انتخاب کرده است، می‌گوید:

خانواده من از نظر اعتقادی، نه خیلی مذهبی هستند و نه خیلی آزاد. در کودکی حجاب را دوست داشتم، اما اوایل سن تکلیف به پیروی از هم‌سن و سالانم که بدون حجاب راحت‌تر بازی می‌کردند، من حجاب را کنار گذاشتم تا مانع بازی و

۱. سید نعمت‌الله جزایری؛ ریاض‌الابرار؛ ج ۲، ص ۶۷: «انسان نسبت به چیزی که از آن منع می‌شود، حرص می‌ورزد».

۲. مهدی مهریزی؛ آسیب‌شناسی حجاب؛ ص ۸۱.

۳. ر.ک: مرتضی مطهری؛ مجموعه آثار؛ ج ۱۹، ص ۴۶۱.

فعالیت‌م نشود. بزرگ‌تر که شدم، به حجاب بی تفاوت‌تر شدم؛ گویی کسی مرا مجبور کرده بود که همیشه به خودم برسم. در فصل امتحانات، در مسیر کتابخانه با دو خانم محجبه دوست شدم. هر گاه با آن‌ها بودم، احساس می‌کردم نوع نگاه مردان به من بسیار آزاردهنده است. من از این نگاه‌های ناپاک بسیار در عذاب بودم تا اینکه تصمیم گرفتم، پوششم را عوض کنم و حجاب را انتخاب کردم.^۱

در جامعه‌ای که بخش عظیمی از آن جوانانی هستند که به دلیل شرایط سنی، تحریکات مختلف روانی ناشی از محصولات آلوده فرهنگی‌ای همچون برخی فیلم‌ها، رمان‌های مبتذل و وجود فضای غیر قابل کنترل مجازی، در معرض طغیان غرایز جنسی هستند و به سبب سخت شدن شرایط، ازدواج‌شان نیز به تأخیر افتاده است؛ چگونه آزادی پوشش زنان و نفی محدودیت در لباس، باعث شکل‌گیری عقده‌ها و حسرت‌های روحی و روانی مردان درباره مسائل جنسی نشود؟ امام صادق علیه السلام فرموده است: «النَّظَرُ سَهْمٌ مِنْ سِهَامٍ إِيْلَيْسَ مَسْمُومٌ وَ كَمْ مِنْ نَظْرَةٍ أَوْرَثَتْ حَسْرَةً طَوِيلَةً»^۲ نگاه ناپاک، تیری از تیرهای مسموم و آلوده شیطان است و چه بسیار نگاهی که باعث عقده و حسرت طولانی می‌شود.

ز دست دیده و دل هر دو فریاد که هر چه دیده بیند، دل کند یاد^۳
 اکنون جوامع غربی گرفتار معضلات و ناهنجاری‌های گوناگون اجتماعی مانند خودفروشی، فرزندان نامشروع، بیماری‌های واگیردار جنسی، همجنس‌بازی، ازدواج با حیوانات و ... شده و بیشتر از قبل در منجلاب فساد و تباهی غرق می‌شود.^۴

۶. کراهت لباس مشکی و مشکلات روانی ناشی از آن

برخی با استناد به کراهت رنگ سیاه در روایات، با حجاب و به‌ویژه چادر مخالفت می‌کنند و رنگ مشکی را تهدید برای سلامت جسمی و روانی زن می‌دانند. این در

۱. پرتال فرهنگی راسخون؛ «مستند از لاک جیغ تا خدا: خانم جیران مسلمی»؛ ۱۳۹۶/۱۱/۲۴.

<https://rasekhoon.net/media/show/1368512>

۲. محمد بن یعقوب کلینی؛ *الکافی*؛ ج ۵، ص ۵۵۹.

۳. بابا طاهر همدانی؛ *دیوان کامل بابا طاهر*؛ ص ۳.

۴. ر.ک: امین کشوری؛ *حجاب چرا؟*؛ ص ۳۶ و ۳۷.

حالی است که بنا بر نظر کارشناسان، رنگ مشکی نه سبب افسردگی زن می‌شود و نه او را در معرض ابتلا به بیماری‌های استخوانی قرار می‌دهد.^۱

روایت‌های بیانگر کراهت پوشش سیاه، از نظر سندی ضعیف و غیر قابل استناد هستند. بالعکس روایات صحیح‌السندی وجود دارد که بیانگر استفاده از پوشش سیاه در جلباب زنان (یا همان چادر) است؛ چنانکه در روایتی آمده است: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَكْرَهُ السَّوَادَ إِلَّا فِي ثَلَاثِ الْخُفِّ وَالْعِمَامَةِ وَالْكِسَاءِ»^۲ پیامبر ﷺ از پوشش سیاه کراهت داشتند، غیر از سه مورد: خُف (نوعی کفش چرمی نازک)، عمامه و کساء (مترادف جلباب، یعنی چادر زنان). فقهای اسلام نیز نه تنها به کراهت حجاب مشکی زنان فتوایی نداده‌اند؛ بلکه تصریح کرده‌اند که زنان در برخورد با نامحرم نباید از رنگ‌های مهیج و لباس شهرت و پوششی که موجب جلب توجه نامحرم شود، استفاده کنند.^۳ مفسران نیز در تفسیر آیه شریفه «وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا»^۴ و شب را برای شما پوششی قرار دادیم، شب را همانند جلباب و چادر مشکی که تمام بدن و لباس‌های دیگر زن را در مواجهه با نامحرم می‌پوشاند و به او آرامش می‌دهد، دانسته‌اند.^۵

در روانشناسی رنگ‌ها، رنگ سیاه به معنای «نه» و رنگ سفید به معنای «بله» است.^۶ رنگ مشکی اثر تخفیف و کاهش تحریک‌های روحی و روانی را به دنبال دارد و رنگی صامت و غیر محرک است که عکس‌العمل حاد و مهمی در بیننده ایجاد نمی‌کند. از همین رو در مواجهه با جنس مخالف، استفاده از حجاب مشکی و به‌ویژه چادر مشکی، اثرات مطلوبی از نظر تخفیف حالات و امیال جنسی دارد.^۷

۱. ر.ک: حسین مهدی‌زاده؛ حجاب‌شناسی: چالش‌ها و کاوش‌های جدید؛ ص ۳۶ و ۳۷.

۲. محمد بن حسن حر عاملی؛ وسائل‌الشیعه؛ ج ۴، ص ۳۸۳.

۳. امین کشوری؛ حجاب چرا؟!؛ ص ۸۲.

۴. نبأ: ۱۰.

۵. سید محمدحسین طباطبایی؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ ج ۲۰، ص ۱۶۲.

۶. ماکس لوشر؛ روانشناسی رنگ‌ها؛ ترجمه ویدا ابی‌زاده؛ ص ۹۷.

۷. ر.ک: سید مجتبی هاشمی رکاوندی؛ مقدمه‌ای بر روانشناسی زن (با نگرش علمی و اسلامی)؛ ص

۷. حجاب، تبعیض میان زن و مرد

برخی مخالفان حجاب با طرح این سؤال که چرا حجاب زن و مرد تفاوت دارد و چرا باید مقدار پوشش بدن زنان بیشتر از مردان باشد، آن را تبعیض ناعادلانه میان زن و مرد دانسته‌اند.

هدف از آفرینش زن و مرد رسیدن به تعالی، تکامل و والاترین درجات معنوی است و از این جهت فرقی میان زن و مرد وجود ندارد. آنچه آدمی را به سعادت واقعی‌اش می‌رساند، رعایت تقواست. اگر پوشش و رعایت حجاب با شرایط خاصی به زن اختصاص یافته است، از این روست که ملاک آن مخصوص زن است. زن، مظهر جمال و مرد، مظهر شیفگی است. بنابراین طبیعی است که به زن دستور داده شود خود را در معرض نمایش قرار ندهد. تمایل مرد به نگاه کردن، زن را به خودنمایی بیشتر تحریک می‌کند. از این روست که «تبرج» از مختصات زن است.^۱ در واقع احکام تشریحی اسلام، متناسب با ویژگی‌های تکوینی و به منظور تأمین مصالح و دفع مفاسدی است که افراد را تهدید می‌کند.

تفاوت زن و مرد در بسیاری از احکام تشریحی، از جمله حجاب نیز نشأت گرفته از تفاوت‌های تکوینی آنهاست. تحقیقات علمی در باب تفاوت‌های جسمی و روحی زن و مرد، ثابت کرده است که مردان نسبت به محرک‌های چشمی حساس‌تر از زنانند و بر عکس، زنان در مقابل محرک‌های لمسی حساسیت بیشتری دارند.^۲ برای مثال مردان را به مراقبت و کنترل بیشتر چشم در مواجهه با نامحرم امر کرده است؛ چنانکه امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «خداوند نگاه کردن به موه‌های زنان از دواج کرده محجوبه و غیر آنان را حرام کرده است؛ زیرا نگاه شهوت‌انگیز مردان باعث تهییج جنسی، و تهییج جنسی باعث فساد می‌شود».^۳ از این سو نیز زنان را به دلیل لطافت و حساسیت بیشتر نسبت به محرک‌های لمسی، برای حفاظت خود از مفاسد ناشی از این ویژگی، به حجاب و پوشش بیشتر در مواجهه با مردان نامحرم امر کرده است.

۱. ر.ک: مرتضی مطهری؛ مجموعه آثار؛ ج ۱۹، ص ۴۷۸.

۲. غلامعلی حداد عادل؛ فرهنگ برهنگی و برهنگی فرهنگی؛ ص ۶۳.

۳. محمد بن علی صدوق؛ عیون اخبار الرضا علیه السلام؛ ج ۲، ص ۹۷.

نتیجه گیری

حجاب، یکی از احکام مسلم اسلام است و زن و مرد به دلیل ساختار جسمی و روحی متفاوت و جایگاه‌های گوناگونی که دارند، در میزان پوشش و نگاه با یکدیگر متفاوت هستند. حکم یکسان در نگاه و پوشش برای زن و مرد، در واقع ظلم به آن‌هاست. بر اساس همین تفاوت است که اسلام، چهارچوب مشخصی برای حجاب زن در نظر گرفته تا هم زن و هم خانواده و اجتماع را از گزند آفات مصون بدارد و سلامت روحی و جسمی و امنیت روانی زن، خانواده و جامعه را تأمین کند.

فهرست منابع

کتاب

۱. حداد عادل غلامعلی؛ فرهنگ برهنگی و برهنگی فرهنگی؛ چاپ ششم، تهران: انتشارات سروش، ۱۳۷۴ ش.
۲. حر عاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه؛ مصحح مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام؛ قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ ق.
۳. جزایری، سید نعمت‌الله بن عبدالله؛ ریاض الابرار فی مناقب الائمة الاطهار علیهم‌السلام؛ بیروت: مؤسسه التاریخ العربی، ۱۴۲۷ ق.
۴. رجبی، عباس؛ حجاب و نقش آن در سلامت روان؛ چاپ اول قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی علیه‌السلام، ۱۳۸۵ ش.
۵. سبحانی‌نیا، محمد؛ انتخاب من: پرسش‌هایی درباره حجاب؛ چاپ اول قم: انتشارات جمکران، ۱۳۹۸ ش.
۶. صدوق، محمد بن علی؛ عیون اخبار الرضا علیه‌السلام؛ مصحح مهدی لاجوردی؛ تهران: نشر جهان، ۱۳۷۸ ق.
۷. طباطبایی، سید محمدحسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ چاپ دوم، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ ق.
۸. کشوری، امین؛ حجاب چرا؟!؛ چاپ هفتم، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۸ ش.
۹. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ مصحح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.

۱۰. لوشر، ماکس؛ روانشناسی رنگ‌ها؛ ترجمه ویدا ابی‌زاده؛ چاپ نوزدهم، تهران: انتشارات درس، ۱۳۸۳ش.
۱۱. لیثی واسطی، علی بن محمد؛ عیون الحکم و المواعظ؛ مصحح حسین حسینی بیرجندی؛ قم: دارالحدیث، ۱۳۷۶ش.
۱۲. مطهری، مرتضی؛ مجموعه آثار؛ چاپ دوم، تهران: صدرا، ۱۳۷۹ش.
۱۳. مهدی‌زاده، حسین؛ حجاب‌شناسی: چالش‌ها و کاوش‌های جدید؛ چاپ دوم، قم: مرکز مدیریت حوزه علمیه، ۱۳۸۲ش.
۱۴. مهریزی، مهدی؛ آسیب‌شناسی حجاب؛ چاپ اول تهران: جوانه رشد، ۱۳۷۹ش.
۱۵. هاشمی رکاوندی، سید مجتبی؛ مقدمه‌ای بر روانشناسی زن (با نگرش علمی و اسلامی)؛ چاپ سوم، قم: انتشارات شفق، ۱۳۷۸ش.
۱۶. همدانی، بابا طاهر؛ دیوان کامل بابا طاهر؛ چاپ دوم، تهران: مطبعه ارمغان، ۱۳۱۱ش.

مقالات

۱. کریمی، حمید؛ «بررسی مسأله حکمت پوشش»؛ فصلنامه علمی ترویجی معرفت؛ شماره ۱۱۸، مهر ۱۳۸۶، ص ۸۴-۶۹.
۲. ورعی، سید جواد؛ «مبانی مسئولیت و اختیارات دولت اسلامی در زمینه حجاب بانوان»؛ فصلنامه علمی پژوهشی فقه و اصول؛ شماره اول سال چهارم، بهار و تابستان ۱۳۸۶، ص ۱۶۰-۱۴۳.

سایت‌ها

۱. پایگاه جامع ره‌یافته؛ «دلیل دو دختر تازه مسلمان و شیعه شده اتریشی برای محجبه بودن»؛ ۱۳۹۴/۰۳/۰۹، کد خبر: ۱۷۲۳۴.
۲. پرتال فرهنگی راسخون؛ «مستند از لاک جیغ تا خدا: جیران مسلمی»؛ ۱۳۹۶/۱۱/۲۴؛ کد مطلب: ۱۳۶۸۵۱۲.
۳. خبرگزاری مهر؛ «انتخاب حجاب و پشت پا زدن ستارگان غربی به نگاه تجاری به زنان»؛ ۱۳۹۸/۰۴/۲۰، کد خبر: ۴۶۵۹۳۸۶.